

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

HADAK ÚTJÁN

A népvándorláskor
fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

Budapest, 2019. november 15–16.

Főszerkesztő: Türk Attila

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

MARTIN OPITZ KIADÓ

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 24.1

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 4.1

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Research Group of Early Hungarians of RCH
(Budapest)

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD
Budapest, November 15–16, 2019

Főszerkesztő
Türk Attila

BUDAPEST 2022

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

Árpád-ház Program

A kötet a

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

támogatásával valósult meg

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal „Tudományos Mecenatúra Pályázat”
MEC_K_21 alprogramja támogatta (MEC_K_141246).

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarors-
szág és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és
Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Szerkesztők

Jancsik Balázs – Sudár Balázs

Munkatársak

Ambrus Edit – Budai Dániel – Füredi Ágnes

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-963-9987-75-3

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport –
PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

FODOR Pál: Előszó	9
STRAUB Péter: Gondolatok a 80 éves Tomka Péterről és a Hadak útján konferenciasorozatról.....	11

NOMÁD NÉPEK NAPKELETTŐL NAPNYUGATIG

A népvándorlaskor és a magyar őstörténet nemzetközi kutatásának legújabb eredményei

Алексей А. Тишкин / Alekszej A. TYISKIN	
Алтай в предтюркское время (по материалам исследований памятника Яломан-II).....	15
Az Altaj a türk kor előtti periódusban (Jaloman II. lelőhely kutatási eredményei alapján)	38
Alexey A. TISHKIN – Nikolay N. SEREGIN / Алексей А. ТИШКИН – Николай Н. СЕРЕГИН	
Turkic enclosures of the Mongolian Altai: new data on the traditions of the ritual practices of nomads in the Early Middle Ages	39
Тюркские оградки Монгольского Алтая: новые данные о традициях ритуальных практик кочевников в раннем средневековье	54
Александр С. ЗЕЛЕНКОВ / Alekszandr Sz. ZELENKOV	
Кушнаренковская культура или псевдокушнаренковский тип керамики в Тоболо-Иртышье?	55
Kusnarenkovói kultúra vagy pszeudokusnarenkovói kerámiatípus a Tobol és az Irtis mentén	71
Андрей М. БЕЛАВИН – Наталья Б. КРЫЛАСОВА / Andrej M. BELAVIN – Natalja B. KRILASZOVA	
Взаимодействие населения Предуралья и носителей салтово-маяцкой археологической культуры	73
Az Urál nyugati előterében élő kora középkori népek kapcsolatrendszere a szaltovo-majaki régészeti kultúra hordozóival	84
Владимир К. ГРИБ / VLAGYIMIR K. GRIB	
Поясной набор с охранительной символикой из погребения 40 могильника Зливки.....	85
A Zlivki temető 40. sírjából származó védelmező szimbolikával ellátott övkészlet.....	103
Владимир А. ИВАНОВ / Vlagyimir A. IVANOV	
Парадоксы источниковедения средневековых кочевников Восточной Европы	105
Forrástani ellentmondások Kelet-Európa középkori nomádjainak történetében.....	115
Lyudmila DONCHEVA-ПЕТКОВА / Людмила ДОНЧЕВА-ПЕТКОВА	
Early Medieval bi-ritual necropoleis at Balchik and Topola (Bulgaria) – comparative analysis	117
Раннесредневековые биритуальные некрополи в Болгарии (Балчик и Топола) – сравнительный анализ.....	134
Pavel GEORGIEV / Pavel GEORGIEV	
Princes Avarum and Cani Zauci in Aachen in the autumn of 811. Towards the Bulgarian-Frankish relations under the rules Krum (802?–814) and Omurtag (814–831)	135
Princes Avarum и Canizauci в Аахене осенью 811 года. О болгаро-франкских отношениях при владетелях Крум (802?–814) и Омуртаг (814–831)	152

Valeri YOTOV / Валери ЙОТОВ

Archaeological and art parallels of byzantine sword discovered in grave no. 55 of Garabonc I necropolis (second half of 9th century)	153
Археологически и художествени паралели на византийския меч от гроб № 55 в некропола Гарабонц I (втора половина на IX век)	167

NÉPEK ORSZÁGÚTJÁN...

A népvándorlás kor régészeti kutatásának legújabb eredményei

BÖR Gabriella / Gabriella BÖR

Pixisek a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban	169
Pyxides in the sarmatian Barbaricum of the Carpathian basin	224

PIROS Réka Ágnes – MOZGAI Viktória – BAJNÓCZI Bernadett / Réka Ágnes PIROS – Viktória MOZGAI – Bernadett BAJNÓCZI

Hun kori lószerszámos leletegyüttesek roncsolásmentes archeometriai vizsgálatának új eredményei	225
New results of the non-destructive archaeometric study on Hunnic-period horse tacks	241

RÁCZ Rita / Rita RÁCZ

Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet. A jutasi 196. női sír öltözetének értékelése a pannoniai langobard kori női temetkezések tükrében	243
Chronological issues, external relations, costume. The revaluation of costume of Jutas grave 196 in the light of pannonian lombard age female burials	275

SZÜCS Melinda / Melinda SZÜCS

Langobard kori ló és lovas temetkezések Pannoniában	277
Horse and rider burials in the Meroving era from Pannonia	296

GULYÁS Bence – LÖRINCZY Gábor – Anton SZTROKOV / Bence GULYÁS – Gábor LÖRINCZY – Anton SZTROKOV

Juh fartő, mint ételmelléklet 6–7. századi sírokban a Kárpát-medencében és Kelet-Európában	297
Sheep rump as food offering in the Carpathian basin and Eastern Europe in the 6th–7th centuries A.D.	308

PROHÁSZKA Péter – RÓZSA Zoltán / Péter PROHÁSZKA – Zoltán RÓZSA

6–7. századi bizánci rézpénzek Orosházáról és környékéről	309
Byzantinische Kupfermünzen des 6–7. Jahrhunderts aus Orosháza und seiner Umgebung	322

GÁLL Erwin / Erwin GÁLL

„Az avar honfoglalás s ami utána következett”. A periférikus Erdélyi-medence és az „avarizáció” kultúrszociológiai jelensége (6–7. század). Módszertani megjegyzések	325
„The avar conquest and what followed”. The cultural sociological phenomenon of the „avarisation” and the peripheral Transylvanian basin (6th–7th centuries). Methodological observations	367

SZÜCSI Frigyes / Frigyes SZÜCSI

„Az ismeretlen ismerős”: Új eredmények a csákberény-orondpusztai avar kori temető kutatásából: a sírépítmények	369
„The unknown Acquaintance”. New results of the research of the Avar cemetery at Csákberény-Orondpuszta: wooden grave constructions	397

GÁLL Erwin – SZENTHE Gergely / Erwin GÁLL – Gergely SZENTHE

Hortobágy-Árkus temető 49. és 50. sírja. A „strukturális integráció” kérdésköre és a magyar honfoglalás	399
The graves 49 and 50 from Hortobágy-Árkus. The problem of the “structural integration” and the hungarian conquest	420

ÖSEINKET FELHOZÁD...

A korai magyar történelem kutatásának legújabb eredményei

Történelem

SÁRKÖZY Miklós / Miklós SÁRKÖZY

A posztszásánida ötven árnyalata	421
Fifty Shades of Post-Sāsānian	441

FEHÉR Bence / Bence FEHÉR

Feliratok és feliratközelik jelek a zamárdi avar temetőből.....	443
Inscriptions and inscription-like marks from the Avar cemetery of Zamárdi.....	452

FEHÉR Bence / Bence FEHÉR

Modern filológiai teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül	453
The aims of modern philology about the Middle Greek sources of Hungarian protohistory	462

KLIMA László / László KLIMA

Muszlím geográfusok és utazók <i>Artā</i> városáról és az <i>artānīya</i> népről.....	463
Muslim Geographers' and Travellers' Accounts of the Town of <i>Artā</i> and the <i>Artānīya</i> People	479

JABLONKAY Judit / Judit JABLONKAY

A héjasas. Kérdések egy különleges nevű ragadozómadár kapcsán a legkorábbi fennmaradt arab nyelvű solymászati kézikönyvben	481
Bonelli's eagle. Questions on a bird of prey with a special name, mentioned in the oldest remaining Arabic book on falconry	484

TÖSÉR Márton / Márton TÖSÉR

Az „iraki törökök” Azerbajdzsánban (c. 1029–1044)	485
The „iraqi Türkmens” in Azerbaijan (c. 1029–1044 AD).....	489

B. SZABÓ János / János B. SZABÓ

Honfoglalás-anatómia. Anonymus honfoglalás történetének egy eddig ismeretlen keleti párhuzama: a Karakitaj Birodalom alapítása	491
Anatomy of Conquest. A Previously Unrecognised Eastern Parallel of Anonymous' Conquest History: the Foundation of the Kara Khitai Empire	497

KÁPOLNÁS Olivér / Olivér KÁPOLNÁS

A magyar eredetmonda szerkezetének mongol és mandzsu párhuzamai	499
Mongolian and Manchu parallels in the structure of the Hungarian origin story.....	504

SUDÁR Balázs / Balázs SUDÁR

Madzsarok Anatóliában: kora újkori magyar bevándorlók vagy nomád törökök?	505
Madjars in Anatolia: are they Hungarians, who migrated in the early modern age or are they Turkish nomads?.....	522

Régészet

Natalja P. MATVEJEVA – Alekszandr Sz. ZELENKOV – GYÓNI Gábor A magyar etnogenezis kutatásának problémái (A kora középkori uráli-szibériai anyag alapján)...	523
Andrej M. BELAVIN – Andrej V. DANYICS – Vlagyimir A. IVANOV Korai magyarok az Urál nyugati előterében.....	541
Larisa Ny. CSURILOVA Ezüstmaszkos temetkezés Manvelovkánál a Dnyepropetrovszki területen	577
Makszim V. KVITNYIVCKIJ – Nyikolaj P. TYELNOV – Vitalij Sz. SZINYIKA – TÜRK Attila Korai magyar leletek a Fekete-tenger északnyugati előteréből (9. század – 10. század első fele).....	585

KRITIKA

Ivan BUGARSKI Csanád Bálint, The avars, Byzantium and Italy. A study in chorology and cultural history, Varia Archaeologica Hungarica 31, Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Archaeolingua, Budapest 2019, 372 pp, 82 figs.....	593
--	-----

MEGEMLEKEZÉS

KLIMA László – TÜRK Attila – Дмитрий С. КОРОБОВ – Михаил В. ЦЫБИН – JANCsik Balázs Erdélyi István emlékezete / Памяти Иштвана Эрдели.....	629
--	-----

A POSZTSZÁSZÁNIDA ÖTVEN ÁRNYALATA

SÁRKÖZY MIKLÓS*

Kulcsszavak: posztszászanida, II. Husraw, kalifátus, Tabaristān, Daylamān, Abbászidák, Közép-Ázsia

Absztrakt: Jelen tanulmány a posztszászanida terminus vizsgálatát és kontextusának tisztázását tűzte ki célul. A mintegy száz éve német régészeti tanulmányokban feltűnt kifejezés mára széleskörűen elterjedt az iranisztikai szakirodalomban. A kifejezésnek azonban fontos ismerni az árnyalatait is. A posztszászanida kifejezést jól lehet használni a 628 utáni évtizedekre, a 750 előtti szászánida területekre valamint Észak-Írán (Tabaristān, Daylamān, Gīlān) szászánida utódállamaira, de nem használható Közép-Ázsiára. Emellett a posztszászanida kifejezés nem zárja ki a kora iszlám jelző használatát sem, éppenséggel pontosítja a kalifátus iráni területeinek ismeretét.

A korai magyarság és Irán kapcsolatának egyik fontos, de egyben több vitát kiváltó területe az ún. posztszászanida terminus használatához kötődik. Jelen szerény írás ezt a kérdéskört próbálja meg tisztázni. Mit jelent és milyen kontextusban jelenik meg a posztszászanida kifejezés és mik a problémák ezzel a kapcsolatban?¹

Nem vagyok régész és nem vagyok művészettörténész sem. Nem vagyok a honfoglalás kori magyarság régészeti kérdéseinek szakértője sem. Hozzászólásom e cikkben csupán arra szorítkozik, hogy megpróbáljam megvilágítani a posztszászanida² terminust, annak jelentésárnyalatait. Amint néhány helyen olvasni lehet a mai magyar szakirodalomban, a posztszászanida terminus nehézkes, használata problematikusnak tűnik.³

* Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Ókortörténeti és Történeti Segédtudományi Tanszék, 1088 Budapest, Reviczky u. 6. sarkozy.miklos@kre.hu

¹ A szerző jelen tanulmánya a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Ösztöndíj Programjának támogatásával született meg.

² Az átírásban kettős elvet követek. A magyarban már meghonosodott nevek, személynek és dinasztianevek esetében a magyar átírást választom a közérthetőség miatt. Más iráni és arab nevek, titulusok, földrajzi nevek esetében a klasszikus arab/ klasszikus perzsa átírás szabályait alkalmazom.

³ A posztszászanida/post-sászánida terminussal kapcsolatos kérdésekhez főleg Mesterházy Károly, Bálint Csanád, Bollók Ádám, Fodor István és Türk Attila szolt hozzá magyar részről. Bálint és Bollók általában inkább szkeptikusak a terminus használatát illetően, és – amennyire látható jelen sorok írója számára – a magyar szakirodalom terén főleg Mesterházy Károly műveire, a nagyszentmiklósi kincsel kapcsolatos vélt vagy valós szászánida/posztszászanida hatásokra reflektálnak, vö. MESTERHÁZY 2006, 218–232; MESTERHÁZY 2014, 107–109. Mesterházy több írásában is iráni/szászanida/posztszászanida hatásokat sejtett a honfoglalás előtti és kori magyarság leletanyagában és hiedelemvilágában. A szubbotci magyar temetőből előkerült övveret ábrázolásai kapcsán így fogalmazott: „Az aggastyán csakis az Atyaisten lehet, de mind megjelenítése, mind annak módja, mind attribútumai merőben szokatlanok, mondhatnám ismeretlenek a keresztény világban. Pontos párhuzamai viszont ismertek Szogdiából és a szaszánida vagy posztszaszanida Iránból. A mervi vázán, amelyet osszáriumnak határoztak meg, az egyik jelenetben a zoroasztrianus pap ül teljesen azonos tartásban.” (MESTERHÁZY 1995, 200). A témához ld. még: KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRK 2014, 463; SOÓS–LANGÓ 2017, 103.

Hasonló véleményen van Fodor István is, aki így fogalmaz: a honfoglaló magyarság „művészetének kialakulásában a legfontosabb szerepet az iráni szaszánida és posztszaszanida művészet játszotta. Ezt a felismerést nem csupán a magyar szakemberek hangoztatták és nem csupán a magyar művészettel kapcsolatban. A mai napig általános vélemény, hogy a korai magyar, az alán, az észak-kaukázusi, a régi orosz, az eurázsiai steppei művészetre rendkívül nagy hatást gyakorolt a Szaszánidák korában virágzott iráni művészet, amely meghatározott művészeti szabályok szerint készült a korabeli perzsiai elit felfogását tükröző modorban és stílusban. Többnyire ezzel is magyarázzák a felsorolt népek művészetében mutatkozó közös vonásokat és hasonlóságokat. Úgy vélem, ma is megállapíthatjuk, hogy ezt a felfogást – ha legfőbb ismérveket tartjuk szem előtt – ma sem cáfolhatjuk.” (FODOR 2008, 151–152).

Fodort kommentálja és egészíti ki egy nemrég megjelent orosz–magyar többszerzős tanulmány is a posztszászanida terminus fogalmát és ismérveit alkalmazva: „Az emberábrázolásoknál maradványunk szerint a törökülésben ábrázolt alakok

Jelen írásommal a posztszászánida kor fogalmának vizsgálatával e vitára szeretnék reflektálni, és talán segíteni is e kifejezés jobb megértését.

Elsőre a posztszászánida kifejezés tartalmi értelmezése egyszerűnek tűnik. A terminus egyszer-

re utal az utolsó jelentős iszlám előtti nyugat-iráni dinasztia, a Szászánidák korára (hagyományosan Kr. u. 224–651) és az azt közvetlenül követő időszakra. Ám mint látni fogjuk, a helyzet nem ilyen egyszerű.

A POSZTSZÁSZÁNIDA TERMINUS TÖRTÉNETE, ASPEKTUSAI A NEMZETKÖZI SZAKIRODALOMBAN

A posztszászánida kérdéskör nagyjából százötz éve foglalkoztatja a kutatást és két forrásból indult el: az orosz és a német tudományból. Fontos kezdőpont 1909, amikor Jakov Szmirnov publikálta *Восточное серебро* (Keleti ezüst) című könyvét. Ez a munka leginkább az Urál hegység környékéről előkerült, az Ermitázsban őrzött ezüstkincseket vizsgálja. A tárgyak túlnyomó része iráni és a Kr. u. 5–9. századra datálható. Az alapkérdések ekkor fogalmazódtak meg: hol

készültek, hogy és mikor kerültek ezek a tárgyak az Urál vidékére?⁴

Maga a posztszászánida terminus komolyabban közel száz éve tűnt fel a német tudományos szakirodalomban. A szászánida fémművesség kérdéseit tárgyaló német tudósok műveiben jelent meg az I. világháború után a szászánida fémművesség kronológiai kérdéseinek vizsgálatakor. Kutatásaim alapján úgy látszik, hogy a posztszászánida terminus talán legkorábbi német előfordulása 1922-re datálható Friedrich

szintén a (poszt) szasszanida edényekről kerülhettek át, melyekhez a homlokát övező, kétszárú, enyhén lebegő kendő/ fej pánt ábrázolása kapcsolódik még, mint igen speciális mintaelem.” (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRK 2014, 463).

Bálint és Bollók a posztszászánida terminussal, valamint Mesterházy és Fodor nézeteivel kapcsolatban tett tudományos kritikáiból néhány részletet emelnék ki itt: „*Igen érdekes, hogy miközben K. Benda figyelmét nem kerültk el az ábrázolással kapcsolatba hozható bizonyos késő antik/kopt előzmények, ő mégis mindenáron egy késő vagy posztszászánida közvetítő láncszem feltételezésével próbálta a problémát megoldani. Ennek egyszerűen nincsen realitása, s nemcsak azért, mert az a fennmilitett, megoldásra váró előfeltételeket vonná maga után, hanem mert már magának a közvetítőnek a létezése is több mint bizonytalan.*” (BÁLINT 2004, 329).

„*Az sem véletlen ugyanakkor, hogy az utóbbi években Bulgáriában is akadtak, akik a „post-sāsānida” terminus nyilvánvaló nehézségeivel részben szembenézve, illetve a 8–10. századi közép-ázsiai emlékek, illetve a 9–10. századi bulgáriai anyagi kultúra mindennapi térbeli elemeit elválasztó térbeli és kulturális távolság láttán más magyarázatot igyekeztek találni a keleti párhuzamokkal (is) rendelkező „palmettás stílus” bulgáriai megjelenésére.*” (BOLLÓK 2015, 403).

„*Az mindenestre a fennmaradt emlékek alapján jól látható, hogy a késő sāsānida-korban lezajló átalakulások nyomán kialakult díszítőrepertoár a sāsānida kor után sem szűnt meg, hanem a sāsānida hagyományokat sok téren – így a fémművesség terén is – követő korai iszlám fémművességben folytatódott. Ezt jelzik az igencsak félrevezető terminussal post-sāsānidának nevezett korszakra, azaz a 7. század második felére és a 8–9. századra keltezett sēnmurvábrázolással díszített fémmedények.*” (BOLLÓK 2015, 449).

Bálint Csanád és Bollók Ádám a posztszászánida helyett a „kora iszlám” terminus használatát javasolják a szakirodalomban követve egy bizonyos nemzetközi szakirodalmi tendenciát. Másfelől a szászánida művészet komplexitását és az azt ért külső, nem iráni hatások fontosságát emelik ki. A posztszászánida terminust kritizálók vélhetően vitatják a kifejezést, mint egy önálló kor és stílus jelzőjét és úgy gondolják, hogy a posztszászánidának jellemzett régészeti leletek, tárgyak valójában a kora iszlám kori régészet, fémművesség kategóriájába illeszkednek, ezért szükségtelen és nehézkes a posztszászánida jelző alkalmazása. Igaz, azt is hozzá kell tennünk, hogy a posztszászánida terminus kritikája nem lett igazán részletesen és világosan kifejtve még a magyar szakirodalomban, csak néhány megjegyzésből lehet következtetni a felvetett kritika okaira.

Bollók Ádám kötetében a posztszászánida terminussal szembeni szkepsze mellett az iráni sēnmurw-ábrázolásokról szóló tanulmánya kiváló és sokoldalú írás, mely részben Marsak és Compareti írásaiból indul ki. Compareti egyébként a manapság átértékelt sēnmurw-ábrázolásokról 2015. februárjában tartott nagyszerű előadást a Károli Gáspár Református Egyetemen. Azt ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a sēnmurw-ábrázolások átértékelése és az ezzel kapcsolatos új eredmények még nem jelentik a korábban sēnmurwnak tekintett pávafarkas-lényeknek a szászánida-iráni világtól való függetlenedését, vö. BOLLÓK 2015, 435–473.

A magyar nyelvű szakirodalomban még egy helyen lehet találkozni egy megjegyzéssel, mely talán a posztszászánida korra és fémművességre vonatkozatható. Ez a szerény megjegyzés azonban, Bálintnak és Bollóknak a posztszászánida terminussal kapcsolatos tudományos kritikájával szemben, kevésbé tűnik tudományosan kimunkáltnak és aggasztó, hogy a szerző további magyarázatot és lábjegyzetet sem fűz állításához. „*Voltak alacsonyabb szinten folytatódó hagyományok, mint a távoli hegyvidékeken meghúzódó fejedelmek udvari ötvössége, amely a szászánida ragyogást idézte volna vissza, ha ehhez meg lett volna a szükséges anyagi és szellemi háttér.*” (SZÁNTÓ 2007, 297).

⁴ SMIRNOV 1909.

Sarre (1865–1945) német régésznél, aki több alkalommal is használja a *nachsasanidisch* kifejezést Die Kunst des alten Persien című könyvében.⁵ Feltételezhető, hogy a kifejezés megalkotásakor talán a nyugati szakirodalomban szintén ismert *nachrömisches/post-Roman* kifejezés lebegett az azt először leíró (véltetően német) szakemberek szeme előtt.

Sarre és két híres tanítványa, Ernst Herzfeld (1879–1948) és Kurt Erdmann (1901–1964) szintén használja a kifejezést az 1930-as, 1940-es években megjelent publikációiban.⁶ Mindez azt valószínűsíti, hogy Sarre, Erdmann és Herzfeld vezethették be a posztszászanida fogalmát a nemzetközi tudományos szakirodalomban. Itt különösen Erdmann érdemeit kell kiemelni, aki több jelentős írást szentelt a posztszászanida fogalomnak és a német tudós tevékenysége e téren jelentős mértékben kihatott a későbbi évtizedekre. Erdmann egységesen *nachsasanidischnek* nevezi a 7–8. századi, szászanida stílusú ezüstitárgyakat.

Igaz, azt is hozzá kell tenni, hogy a terminus már igen korán viszonylag komoly kritikát kapott, 1939-ben a francia Jean Sauvaget orientalista (1901–1950) csipetnyi németellenes gúnnyal fűszerezett kritikával illette a berlini iskola posztszászanida teóriáját a Journal Asiatique-ben megjelent írásában, kijelentve, hogy amikor Erdmann és kollégái a posztszászanida korszakról és művészetről írnak, valójában a kora iszlám korról beszélnek.⁷

Sauvaget kritikája lényegében ma is továbbél azon szerzők között, akik eltekintenek a poszt-

zászanida kifejezés tudományos használatától, és helyette a kora iszlám kifejezést használják. Az érvelés nyilván érthető, hiszen *de jure* a 7. század nagyjából közepétől a Kalifátus uralma alá kerültek a volt szászanida területek, és posztszászanida nevű államról nem beszélhetünk. Ezzel együtt azonban a posztszászanida terminus is meggyökerezett a szakirodalomban és használatának érvei számosak. Ezeket tekintjük át az alábbiakban.

A Sarre és Herzfeld utáni generációban elsősorban Geo Widengren (1907–1996),⁸ Richard Nelson Frye (1920–2014),⁹ Oleg Grabar (1929–2011),¹⁰ és Prudence Harper¹¹ használják a posztszászanida kifejezést több munkájukban a korabeli iráni ezüstművesség történetét kutatva. A szovjet-orosz régészeti szakirodalomban is megjelent a posztszászanida terminus, elsősorban Kamilla Trever (1892–1974), Vlagyimir Lukonyin,¹² Borisz Marsak (1933–2006)¹³ és mások nevét kell kiemelni.

A fenti listából elsősorban Grabart és Harpert érdemes kiemelni, mivel ők tettek kísérletet a posztszászanida terminus mint történeti és művészettörténeti korszak fogalmának definiálására. A két tudós megközelítése azonban sok ponton eltér egymástól. Grabar egy tágabb értelmezést fogadott el, mely minden olyan 7–10. századi vagy még annál is későbbi tárgyat kapcsolatba hoz a posztszászanida fogalommal,¹⁴ amely a volt szászanida területekről, esetleg azon kívülről származik, és kisebb vagy nagyobb eltéréseket mutat a szászanida stílustól, ezért Gra-

⁵ *Nachsasanidische Silberschüssel*, vö. SARRE 1922, 108–109.

⁶ Herzfeldet érdemes külön kiemelni, mert ő volt az első a posztszászanida terminust történeti és nem kizárólagosan művészettörténeti értelemben használó tudós. HERZFELD 1933, 140–156. Erdmann írásaiban tovább vitte Sarre örökségét, és nagyon jelentős befolyást gyakorolt a második világháború utáni (nem csak német) kutatásra e téren. ERDMANN 1943, 239–283; ERDMANN 1936, 193–232.

⁷ SAUVAGET 1940, 1–59.

⁸ WIDENGREN 1979a, 675–695; WIDENGREN 1979b, 677. 7. j. „this meritorious work has not succeeded in establishing a historical connection between Sasanian and post-Sasanian times and must be supplemented in this regard”. Widengren megjegyzése Sadighi egyik a kora iszlám korról szóló monográfiájára utal (SADIGHI 1938).

⁹ FRYE 1973, 2–11.

¹⁰ GRABAR 1967, 19–84. Grabar előszava nagyon fontos, mivel talán ez volt a szászanida és a posztszászanida féművesség kronológiai és stílusbeli különbségeinek eddigi legrészletesebb értelmezési kísérlete. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni Göbl tanulmányát is: GÖBL 1969, 25–34.

¹¹ Harper több alkalommal is kitért és foglalkozott a posztszászanida kérdéssel, leginkább: HARPER 1983, 113–129; HARPER–MEYERS 1981, 110, 117, 137, 139–141.

¹² TREVER–LUKONIN 1987; LUKONIN–IWANOW 1996.

¹³ MARSCHAK 1986; MARSHAK–KRIKIS 1969, 55–80.

¹⁴ GRABAR 1967. Grabar posztszászanida szimpatizáns nézeteit leginkább Grube kritizálta – méltató megjegyzések mellett –, vö. GRUBE 1975, 289–291. Emellett a lelkes posztszászanida rajongó Grayt is ki kell említeni, aki a lehető legszélesebb körben értelmezi térben és időben egészen a 11. századig terjesztve ki az időszakot. Gray Grabar nézeteinek támogatója a posztszászanida fogalom használatával kapcsolatban (GRAY 1991, 59–64).

bar felfogása érezhetően inkább Erdmann nézeteit tükrözi. Grabar elemzésében pontosan igyekezett meghatározni a posztszászanida ezüstitárgyak stilisztikai jegyeit, melyben a világias témák dominanciáját emeli ki (vadászjelenetek, női alakok, növényi motívumok, lakomák). Grabar felfogásában a szászanida Irán sok hatást magába olvasztó rendszer, közvetítő kultúra, melynek hatása határain kívül messze kisugárzik. Grabar szemében a posztszászanida tálak, főleg pedig a vadászati témák erős dominanciája az iszlám kor elején megjelenő új iráni eliteknek a szászanida kort heroizáló műltszemléletét volt hivatott megjeleníteni, ahol ezek az iszlámkori dinasztiák dicső hőskorként tekintettek a Szászanidákra és ez mutatkozott meg a posztszászanida ezüstitálak divatjában is. Grabar a posztszászanida tálak nagyszámú variációit nemcsak az időbeli távolság növekedésével magyarázza, hanem a szászanida területeken kívüli műhelyek hatásának tartja, ahol szászanida kort imitáló tárgyakat készítettek nagy számban és ahol helyi hagyományok éltek együtt az átvett szászanida művészeti elemekkel. Grabar egy másik fontos érve a posztszászanida jelző használatával kapcsolatban, hogy az így jellemzett arany- és ezüstitálak világosan, jól elkülöníthető leletsoportot alkotnak a 7–8. században és egyben jelentős részüket Grabar észak-irániak tartja, félreérthetetlenül utalva Tabaristān, Daylam és Gīlān jelentőségére.¹⁵ Grabarral kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy talán utolsó írásai egyikében, nagyjából megtartva korábbi nézeteit, bevezeti a „*para-Sasanian*” fogalmát a 7–8. századi iráni művészetre. Azt azonban nem tisztázza, hogy vajon mi a különbség a „*post-Sasanian*” és a „*para-Sasanian*” között.¹⁶

Harper posztszászanida analízisében ezzel szemben sokkal óvatosabb, szigorúbban kezeli a korszakhatárokat, elemzésében figyelembe veszi az Erdmann óta eltelt évtizedek eredményeit és egyes tárgyak újradatálását is. Harper csak a 7–8. század-

ról beszél posztszászanidaként és az iszlámkori fémművességbe való fokozatos átféjlődésről ír, egyben a posztszászanida kort a szászanida művészet utolsó fázisának tekinti.¹⁷ A posztszászanida terminus jelentésének értelmezését a vizsgált tárgyak kronológiai problémái, nehezen datálhatóságuk követelte meg. Harper Marsak adatai alapján részben korrigálja Erdmann nézeteit, egyes, korábban posztszászanidának nevezett ezüstitárgyak kronológiáját, de hangsúlyozza, hogy még így is jelentős az olyan tárgyak száma, melyek jó eséllyel posztszászanidának nevezhetők. Harper utal például a Pūr-i Wahman-i szászanida ezüstitálra, ahol eltűnik a lovasról a szászanida korona és megjelenik a kengyel, biztos jeleként a szászanida kor utáni keltezésnek.¹⁸

A másik, Smirnov óta jól ismert és korábban említett probléma, hogy a szászanida vagy poszt-szászanida ezüstitálak nem csekély része nem a szászanida vagy volt-szászanida területekről származik, hanem Permből, az Urál hegység vidékéről. Harper kísérlete, hogy a szászanida vagy posztszászanida ezüstitálak királyi ajándékként terjedtek el széles körben, viszont talán kevésbé meggyőző állítás.¹⁹ Fodor István javaslata, mely a prémkereskedelemért cserébe kapott posztszászanida ezüstitálakról, kereskedelmi célú tömegtermelésről ír, valamint 4–7. századi népmozgások miatt eleve szorosabb kapcsolatokat feltételez a steppe, az Urál-hegység és a mai Észak-Írán, Dél-Kaukázus között, már sokkal valószínűbb, de itt is sokkal több adatra van szükség.²⁰

Mégis, a szászanida ezüstitálak datálása és műhelyei körüli vita dacára a posztszászanida jelző meglehetősen széles használatnak örvendett a 20. század második felében, és véglegesen kilépett a szászanida és a kora iszlám korral foglalkozó régészek és művészettörténészek világából. A posztszászanida terminust a hatvanas-hetvenes évektől fogva egyebek mellett Frye, Widengren és a magyar Harmatta János (1917–2004)²¹ is rendszeresen használták.

¹⁵ GRABAR 1975, 357–358.

¹⁶ GRABAR 2012, 33–34.

¹⁷ Prudence O. Harper nem csupán a posztszászanida kori fémművesség datálásában játszott fontos szerepet, hanem a szászanida kori fémművesség pontosabb meghatározásában, tárgyainak elterjedési problémáiban, erre Bálint Csanád is részletesen utalt, vö. BÁLINT 2004, 33.

¹⁸ HARPER-MEYERS 1981, 139–140.

¹⁹ HARPER-MEYERS 1981, 8.

²⁰ FODOR 2008, 150–153. vö. 1–2. j.

²¹ HARMATTA 1973, 245–266.

Ugyanígy, a teljes francia iranisztikai iskola magáévá tette ezt a kifejezést, ahol a posztszászánida kor kutatása komoly tudományos projektté nőtt ki magát az elmúlt negyven évben, gondoljunk itt Philippe Gignoux²² és Rika Gyselen²³ műveire. Ennek a csúcsa a 2010-ben megjelent Gyselen szerkesztette *Res Orientales*-szám, amely a posztszászánida Irán újonnan előkerült forrásainak szentelt tematikus ötetet.²⁴ Gyselen és Gignoux azóta is több írásában használta-használja a kifejezést, leginkább a nagyjából tíz éve előkerült tabaristāni posztszászánida középperzsa levéltárnak szentelt tanulmányaikban.

A posztszászánida jelző használata tehát ma már nemcsak a művészettörténeti, régészeti szakirodalomban jellemző, mint például a brit művészettörténész Robert Hillenbrandnél, hanem a középperzsa filológiában is (Gyselen, Gignoux és Maria Macuch²⁵) és az ezzel kapcsolatos nyelvészeti irodalomban is (Philippe Huyse²⁶ és Ludwig Paul²⁷ tanulmányai). A posztszászánida jelző megjelenik Shaul Shaked,²⁸ Francois de Blois,²⁹ Jacob Neusner (1932–2016) és Jason Mokhtarian³⁰ munkásságában is a középperzsa apokaliptikus irodalom és a korabeli iráni zsidóságról szóló irodalomról. A szászánida kor két korunkban talán legaktívabb történésze, Touraj Daryaei³¹ és Khodadad Rezakhani³² műveiben szintén használja a posztszászánida kifejezést részben vallástörténeti, filológiai részben azonban történeti periódusként.

A bécsi numizmatikai iskolához kötődő Dariush Akbarzadeh³³ egyenesen posztszászánida forrásokról (*post-Sasanian sources*) ír több alkalommal.

Vannak olyan kutatók is, akik posztszászánida „felfogásban” írnak, felfogásukban teret adnak a szászánida Irán és az azt követő másfél-kétszáz év közel-keleti történelme összekapcsolásának, de mégsem használják a posztszászánida jelzőt. Ilyen Parvaneh Pourshariati is, aki a későszászánida iráni arisztokráciáról írt monográfiáját nem 651-ben zárja le, hanem a 760-as években, Tabaristān abbászida meghódításával.³⁴

Emellett azt is meg kell említeni, hogy vannak olyan kutatók is, akik a posztszászánida jelzőt egyáltalán nem használják. Ilyen szerző például Patricia Crone (1945–2015)³⁵ vagy Alison Vacca³⁶ vagy Sheila Blair.³⁷ Crone nagyhatású műve, a *Nativist Prophets of Early Islamic Iran* a 8–9. századi Irán heterodox vallási mozgalmairól szól, ő mégis a kora iszlám jelzőt tartja helyénvalónak a posztszászánida helyett. Vacca a kora iszlám kori Kaukázusról szóló nemrég megjelent monográfiájában szintén az „*early Islamic*” jelzőt alkalmazza a 7–9. századi kaukázusi államok, volt szászánida tartományok történetében. Olykor találkozhatunk hibrid megoldásokkal is egy tanulmányon belül (*Post-Sasanian/Early Islamic*).³⁸ A feladat ezek után a tér és az idő pontos meghatározása, mit is jelenthet a posztszászánida kifejezés történeti értelemben.

²² Gignoux különösen sokat foglalkozik a posztszászánida fogalommal (GIGNOUX 2004, 37–48 [különösen 43–46]; GIGNOUX 2012, 29–96; GIGNOUX 2014, 30–71).

²³ GYSELEN 2006; GYSELEN 2009, 143–172.

²⁴ GYSELEN 2010.

²⁵ MACUCH 2017, 257–272; HILLENBRAND 2009, 92–95, 99, 101.

²⁶ HUYSE 2005, 51–68.

²⁷ PAUL 2005, 141–152.

²⁸ SHAKED 1993, 165–172.

²⁹ DE BLOIS 1990, 209–218.

³⁰ NEUSNER 1969, 279, 403; MOKHTARIAN 2015, 34.

³¹ DARYAEI 2018, 103–121.

³² REZAKHANI 2015, 55–70.

³³ AKBARZADEH 2016, 573–575.

³⁴ Pourshariati mindössze egy alkalommal használja a *post-Sasanian* kifejezést könyvében, ott is Widengrent idézi, aki a szászánida és a posztszászánida korok közös, egyidejű történeti-vallástörténeti vizsgálatát az iranisztika fontos feladatának nevezte 1979-ben, vö. POURSHARIATI 2008, 424.

³⁵ CRONE 2014.

³⁶ VACCA 2017.

³⁷ BLAIR 1992.

³⁸ EGER 2014, 223; GHASEMI ET AL. 2020, 11–22. Ilyen hibridmegoldásra egyébként a magyar szakirodalomban is van példa: „Különös figyelmet érdemel a felfüggesztő csat megléte: néhány szarmata kori után ilyenekkel csak egy posztszászánida, illetve korai iszlám tállkánál, valamint egy korai gepida kincs tállkái esetében találkozunk. Mindennek értékeléséhez további leletekre van szükség.” (BÁLINT 2004, 534).

A POSZTSZÁSZÁNIDA KOR ALPERIÓDUSAI

Az első kérdés posztszászánida kor időbeli meghatározásának a problémája, mettől meddig terjedt ez a periódus? A modern szakirodalom a közel négyszáz évig, Kr. u. 224-től a 7. századig uralkodó Szászánidák végső bukását és a kalifátus szászánida területek feletti hatalomátvételét általában az utolsó szászánida király, III. Yazdgird (632–651) 651-es meggyilkolásához köti. Ez az esemény jelölné ki a posztszászánida kor kezdetét. Mindez azonban korántsem egyértelmű, ha közelebbről nézzük az eseményeket.

A szászánida állam kutatói között mára konszenzusnak számít, hogy ez az állam katonailag és politikailag Kr. u. 628-ig volt számottevő entitás. Amikor 628 februárjában Hérakleios (610–641) keletrómai császár hadserege ott állt Ktésziphón, a mezopotámiai szászánida főváros környékén és II. Husrav (591–628) szászánida uralkodót meggyilkolták udvaroncái, abban a pillanatban már meg is indult a szászánida állam széthullása. Az közhelynek számít, hogy az olykor látványos szászánida sikereket is hozó huszonhat éves keletrómai-szászánida háború (602–628) teljesen tönkretette a két közel-keleti birodalmat, az viszont kevésbé ismert a magyar szakirodalomban, hogy a szászánida állam szétesése nem az arab hódításnak köszönhető, hanem a 628-as traumának. Ma már nyugodtan kijelenthető, hogy az egységes szászánida állam megszűnt II. Husrav 628-as halálával. Amikor az arab hódítás hullámai elérték a szászánida területeket, akkor tartományi szinten kiskirályok sora uralkodott és a szászánida központi hatalom gyakorlatilag nem vagy csak alig létezett (főleg Mezopotámia és Irán déli része, a dinasztia magterületei tekinthetők lojálisnak a dinasztíához).³⁹ III. Yazdgirdot, az „utolsó” szászánida uralkodót, egy nyolcéves gyermekkirályt Rustam wuzurg framadār és Fīrūzān párthus és szászánida frakciói⁴⁰ kompromisszumként ültették trónra 632-ben, uralmát numizmatikai

adatok alapján csak a hanyatló szászánida állam dél-mezopotámiai, hūzistāni és Fārs tartománybeli területein fogadták el.⁴¹ III. Yazdgird előtt a szászánida dinasztia jelentős részét lemészárolták, és komolyan megingott a dinasztia legitimitációja is, a különböző tartományi trónkövetelők, ellenkirályok jelentős része nem is volt a szászánida királyi család tagja (vö. Šahrwarāz, Hūrzād Husrav).⁴²

Mindez azt jelenti, hogy a szászánida állam végét meg lehet nyugodtan húzni 628-ban, és egyáltalán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a posztszászánida kor 628-ban kezdődik. A 628-as dátum második következménye, hogy a szászánida állam maradványainak és a felemelkedő muszlim államnak jelentősen meghosszabbodik a szimbiózisa. 628-tól fogva egészen a 660-as évekig, több évtizeden át terjed az a periódus, amelyben egy darabjaira hullott birodalom tartományai háborúznak a felemelkedő új hatalom erőivel. A posztszászánida terminus itt tehát nem is feltétlenül az arab hódítást jelöli, hanem a szászánida államtól önállósodó tartományokat. Ehhez azt is érdemes hozzátenni, hogy Pourshariati ismert monográfiája alapján ma már némileg korábbra tehetjük a Szászánidák elleni arab katonai hadműveletek kezdetét is. A hagyományos felfogás szerint az első komolyabb szászánida-ellenes arab támadások a Mohamed próféta halálát (632 júniusa) követő időszakban történtek. Pourshariati adatai viszont azt sugallják, hogy a szászánida Mezopotámia elleni arab hadműveletek vélhetően egybeestek II. Husrav halálával 628-ban, vagyis még jóval Mohamed próféta halála előtt.⁴³ A volt szászánida területek arab hódítása 628-tól nagyjából 661-ig tartott. A 661-es dátum azt a pillanatot jelöli, amikor az arabok felszámolták az utolsó komolyabb szászánida hadsereget az egykori szászánida területeken (III. Yazdgird fia, Pērōz haderejének heftalita és talán Tang-kori kínai erőkkel megtámogatott szerény restaurációs kísérletét Sīstān területén).⁴⁴ Esetleg elfogadhatjuk 671-et is,

³⁹ A szászánida állam 628 utáni dezintegrációs folyamatának egyik jó esettanulmánya a szászánida Azerbajdzsán tartomány arab hódítása, vö. GHODRAT-DIZAJI 2010, 69–80.

⁴⁰ POURSHARIATI 2008, 219–220; DARYAEI 2010, 43–52, főleg 51.

⁴¹ POURSHARIATI 2008, 221–223; DARYAEI 2010, 51.

⁴² A mihrānida Šahrwarāzhoz ld. POURSHARIATI 2008, 179–183; SÁRKÖZY 2017.

⁴³ POURSHARIATI 2008, 219–224, 468–470.

⁴⁴ MORONY 1986.

amikor Ĥurāsān központja, Marw végleg arab kézre került.⁴⁵ A 628 és 661 közötti időszak tehát a posztszászánida kor első alperiódusa. Meglehet, hogy ezek a 628 és 661 között létező és egyelőre alig kutatott efemer, már nem szászánida és még nem muszlim kézen levő kisállamok közelebbi vizsgálata is sokat segíthetne a posztszászánida kor és művészet pontosabb megértésében.

A posztszászánida kor második alperiódusa szintén egyértelmű és minden vita felett áll. Ez pedig Ĥabaristān, egy szászánida utódállam története, mely 642 és 761 között független entitás volt és csak az abbászida kor elején került a kalifátus uralma alá. Ĥabaristān igazi peremvidék, a szászánida korszakban politikailag elhanyagolható szerepet játszik. A Kaszpi-tenger és az Alburz hegység közötti, részben magashegységi, részben párás éghajlatú, nehezen megközelíthető és kontrollálható terület lett a szászánida arisztokrácia egy részének menetsvára az arab hódítás alatt és után.⁴⁶ Az ide húzódó szászánida főnemesi családok, élükön a 642-től 761-ig a tartományt független fejedelemségként kormányzó Dābūyidákkal,⁴⁷ folytatói a szászánida kultúrának, politikai ideológiának, legitimációs mítoszainak,⁴⁸ udvari kultúrájuk, pénzverésük töretlen kontinuitást mutat a szászánida korral. Ĥabaristānból a középperzsa nyelv zoroasztriánus variánsának, a pehlevinek a használata is jól adatolt, amint azt a jó évtizede innen előkerült jelentős, nagyjából háromszáz jogi és gazdasági dokumentumot tartalmazó középperzsa nyelvű archívum is bizonyítja egyebek mellett.⁴⁹

Ĥabaristān arab hódítására a korai abbászida korban került csak sor 758 és 761 között al-Manšūr (754–775) kalifa idején, nagyjából száz évvel a többi szászánida terület után. De a helyzet az abbászida hódítás ellenére is bonyolult maradt Ĥabaristānban, mivel a kalifátus adminisztrációja inkább csak a vékony kaszpi-tengerpartra terjedt ki, az Alburz hegység nehezen járható zónáit továbbra is

helyi fejedelmek uralták. Az utolsó dābūyida ispahbad, Ĥuršīd (741–761) bukását követően jelennek meg arab forrásokban a ĥabaristāni Bāwandidák, Qārinwandok, akik jó eséllyel szintén a szászánida arisztokrácia leszármazottai voltak. Ezek a dinasztiák a 9. század elejére felveszik az iszlámot, ám az abbászida uralom lassú hanyatlásával nagyfokú önállóságot élveznek és több elemében is archaikus, szászánida elemeket tartanak fent udvari kultúrájukban, muszlimságuk ellenére megtartják a középperzsa ábécét is részben.⁵⁰ Uralkodói titulusaik (*ispahbad*, *ustāndār*) és udvari kultúrájuk is részben szászánida eredetűnek tűnik.⁵¹

Figyelemreméltó, hogy Windād Hurmuzd qārinwand uralkodó (765–809) középperzsa ábécével írt nevével lehet találkozni egy három ĥabaristāni posztszászánida stílusú ezüstitálból és két ezüstvillából álló kollekció két tálján, a harmadikon pedig a másik ĥabaristāni dinasztiába, a Bāwandidákhoz tartozó helyi fejedelem, Šarwīn ispahbad (772–817) lánya, Āzarmīg neve olvasható. Ez a kollekció most vélhetően a teheráni Iráni Nemzeti Múzeumban található.⁵²

A Qārinwandok a 13. századig, a Bāwandidák a 14. századig követhetők írott forrásokban. Érdekes megjegyezni, hogy a Qārinwand dinasztiába tartozó Māzyār (823–839) robbantotta ki az utolsó jelentős abbászida-ellenes lázadást Ĥabaristānban 834–839 között, ezt a lázadást forrásaink helyenként kifejezetten tradicionalista és iszlám-ellenes mozgalomként jellemzik. A qārinwand Māzyār 839-es kivégzése jó eséllyel kínálkozik a posztszászánida kor végének Ĥabaristānban, bár régies kulturális elemek bőven maradtak Észak-Iránban még ezek után is (a középperzsa írás használata például a helyi fejedelmek között a 11. század első feléig adatolt).

Amint korábban utaltam rá, a posztszászánida jelzővel szemben kritikusai a kora iszlám jelzőt javasolják leginkább. Személyes véleményem szerint azonban 642 és 840 közötti Ĥabaristānra és az

⁴⁵ MORONY 1986.

⁴⁶ MELVILLE 2000; GOTO 2011, 12–26; BAZIN 2001; RABINO DI BORGOMALE 1928; VASMER-BOSWORTH 1991.

⁴⁷ BOSWORTH 1996, 162; MADELUNG 1993, 541–544.

⁴⁸ SÁRKÖZY 2008.

⁴⁹ GIGNOUX 2011; GIGNOUX 2012.

⁵⁰ MADELUNG 1975; MADELUNG 1984; SÁRKÖZY 2015.

⁵¹ GYSELEN 2006, 37–42, 55–56.

⁵² BRUNNER 1974, 119.

innen előkerült, leletekre a posztszászánida jelző messze precízebb megjelölés a kora iszlám terminusnál. A kalifátustól független vagy részben független észak-iráni területek dinasztiai kulcsszerepet játszhattak a posztszászánida ezüstművességben. Tabaristān kutatása a nyugati szakirodalomban periférikus, Magyarországon pedig jóformán ismeretlen téma. Pedig Tabaristān esetében a posztszászánida műveltség és ezüstművesség kulcsterületéről lehet szó, ahol – több-kevesebb változással ugyan – de jóval tovább tartotta magát az „*ancien régime*” a szászánida Irán kultúrája, mint a volt szászánida területek többségében.

Ennél is bonyolultabb a helyzet a Tabaristántól nyugatra fekvő Daylamānban és Gīlānban,⁵³ amely tartományok valójában sosem kerültek a kalifátus kezére. Az Alburz hegység, a Kaszpi tenger és a Dél-Kaukázus között található terület nehezen járható hegyvidéki területeit uraló harcias *daylamita* és *gīlāni* törzsek sikeresen dacoltak az Omajjádok és az Abbászidák erőivel is. Tabaristānhoz hasonlóan az egykori szászánida állam peremvidékéről van szó, amelynek lakossága nagyjából 900-ig döntően nem muszlim és nem a kalifátus alattvalója volt. Itt az iszlámot is többnyire a kalifátusból elüldözött, máshol elnyomott síita (főleg *zajdita* és *ismá'ilita*) csoportok terjesztették el a 9–10. században.⁵⁴ Gīlān és Daylamān esetében tehát egy lokális elemekkel átszőtt posztszászánida periódust és kultúrát látunk, mely ebben a formájában nagyjából 900-ig állt fent.⁵⁵

A posztszászánida kor harmadik alperiódusa véleményem szerint a 661-től kezdődik az arabok által meghódított egykori szászánida területeken. Közismert, hogy az Omajjád Kalifátus korai időszakában nagyban támaszkodott a volt keletrómai és szászánida adminisztrációs tapasztalatokra. Ennek jegyében 661 és 692 között a volt szászánida területeken ún.

arab-szászánida pénzverést folytattak, amely gyakorlatilag a korábbi szászánida pénzverdek átvételét és az utolsó szászánida királyok bizonyos pénzeinek csaknem teljes utánverését jelentette. Ha ránézünk egy II. Ĥusraw vagy egy III. Yazdgird kori szászánida pénzérmére és egy Mu'āwiya (661–680) vagy I. 'Abd al-Malik (685–704) korai időszakából származó arab-szászánida éremmel összehasonlítjuk, a különbség igen csekély, csak a néha felbukkanó rövid arab betűs feliratok árulják valójában el, hogy itt már egy posztszászánida éremről van szó. Ugyanakkor ezek az apró különbségek igen fontosak kutatási szempontból, mivel ezek döntik el egyértelműen a datálást. Ugyanezt a gyakorlatot folytatták az Abbászidák Tabaristān meghódítása után is, ahol a helyi abbászida kormányzók 760-as évektől 795-ig vertek a Dābūyidák szászánida stílusú pénzeit imitáló arab-szászánida pénzérméket Hārūn al-Rašīd kalifa (786–809) uralmának tizedik évéig.⁵⁶

Ezek mellett a fémművességben is lehet látni egy erős kontinuitást a 8. század első feléig egészen biztosan a volt szászánida területeken, ahol a korábbi ízlésvilágot fenntartó szászánida és helyi mecénások még tovább élnek és képesek magukat még az új művészeti hatásoktól távol tartani. Itt is apró jelekből lehet főleg következtetni egy-egy ezüstitől posztszászánida voltára, de a legfontosabb elem a *terminus post quem* elve, ahogy Harper fogalmaz: „*The term »post-Sasanian« describes works of art dependent on central Sasanian traditions that were created after the fall of the dynasty in A. D. 651.*”⁵⁷ Az persze máig nem pontosan ismert, hogy Észak-Íránt leszámítva, kik is voltak a megrendelők, hol, kik számára készültek ezek a posztszászánida alkotások.

A posztszászánida teória leggyengébb pontja egyben legnagyobb kutatási lehetősége a mecénások és a műhelyek ismeretlensége.⁵⁸ Mindehhez nem melléke-

⁵³ A terület földrajzához néhány fontos munka: MINORSKY 1965; BAZIN 2001.

⁵⁴ Gīlān és Daylam történetéhez és korai iszlamizációjához néhány fontos adalék és bibliográfia: MADELUNG 1988, 9–12, 101–103; FELIX–MADELUNG 1995. Bálint megjegyzése, mely szerint Daylam a Kr. u. 6. század óta tartozott csak a Szászánida Birodalomhoz (BÁLINT 1995, 225) a források fényében nem igazolható, az iráni fennsíktól elválasztó nyelvi és kulturális különbségek viszont inkább jellemzők, a kettő – a szászánida államba tartozás és az etnikai különállás – nem zárja ki egymást.

⁵⁵ Gīlān és Daylam történetéhez néhány fontos írás: KASRAWI 1998, 34–120; BOSWORTH 1968, 30–32; MADELUNG 1975, 223–226; MINORSKY 1993, 655–657; BOSWORTH 1996, 148–149, n. 71; MINORSKY–BOSWORTH 2000; BOSWORTH 2013.

⁵⁶ Az ún. arab-szaszanida pénzérmékhez jó összefoglalás: BATES 1986. Tabaristān dābūyida és korai abbászida pénzveréséhez vö. MALEK 2017, 71–78.

⁵⁷ HARPER-MEYERS 1981, 139–141.

⁵⁸ GRABAR 2012, 33–34.

sen hozzájárul a mai Irán relatív tudományos izolációja is, mely tény szintén akadályozza a posztszászánida alkorszakok helyszíni vizsgálatát, nemzetközi kutatócsoportok munkáját. Emellett meglátásom szerint viszonylag kevés a témában folytatott iráni ásatás, illetve ha van is ásatás, az eredményeket többnyire csak modern perzsául publikálják iráni kollégáink, melyek ezáltal sokkal kisebb körben válnak ismertté. Ezzel együtt vannak értékes mai iráni publikációk Észak-Irán késő ókori - kora középkori régészetéről, melyeket jelen sorok írója viszonylag jól ismer.⁵⁹

Így – személyes véleményem szerint – az ún. posztszászánida kor harmadik alperiódusának vége nagyjából a 750 körüli évekre, az Omajjádok bukásáig tehető, ha a numizmatikát és a művészetet együtt nézzük. Ez alól kivételt képez Észak-Irán, Tabaristān, Daylamān és Gīlān, itt nagyjából 840 körül, Gīlān és Daylamān esetében pedig 900 körül érhet véget a posztszászánida periódus.

Mindezekből némi bizonytalanság is látszik, könnyebb ugyanis meghúzni a posztszászánida terminus elejét, mint a végét. A bizonytalanság két okra vezethető vissza. Egyfelől arra, hogy az egyes tartományok eltérő időpontban kerültek arab kézre. De posztszászánida műtárgyak esetében lehetfinom stilisztikai distinkciók mellett, melyek a szászánida és a posztszászánida kort elválasztják, a posztszászánida jelző gyakorta az egykori tulajdonos hiányát, a pontos datálás és az adott ezüstitál származása körüli bizonytalanságokat is jelentheti, ahogy arra Harper és Meyers rámutatott a terminus elemzésekor. Ugyanakkor a fő érv nézetem szerint a

posztszászánida jelző használatára a szászánida művészethez, kultúrához erős kapcsolódás, egyben az arab hódítás új stílusainak még csaknem teljes negligálása marad. Mindez talán az Omajjád dinasztia alacsony népszerűségét, a helyi lakosság részéről az iszlámra áttéréstől való tartózkodást (olykor pedig annak állami tiltását) is sugallja az egykori szászánida területek nagy részén 750 előtt.

A posztszászánida terminus használatának negyedik lehetősége az arab hódítás után helyben maradt zoroasztriánus egyház szellemi és anyagi kultúrájához, valamint a Tang-kori Kínába menekült szászánida emigrációhoz köthető.⁶⁰ Az omajjád korban a zoroasztriánus egyház meghatározó szerepet játszik az iráni arab adminisztráció, adószedés működtetésében, az Iránból eltűnt szászánida arisztokrácia helyére a zoroasztriánus egyház lépett és az omajjád *amīrok* és *‘āmilok* helyi szinten komolyan támaszkodtak a zoroasztriánus egyházi hálózatra 750 előtt.⁶¹

A kínai szászánida emigrációt illetően elmondható, hogy mostani adataink szerint az arab hódítás gyors és drámai eseményei miatt a szászánida főnemesség egy talán nem jelentéktelen része elhagyta Iránt és Kínában telepedett le. III. Yazdgird fiai és unokái egy ideig még naiv ábrándokat szövögettek a visszatérésről, ám végül a kínai államban leltek új hazára. Az innen, az iszlám világon kívülről, előkerült régészeti emlékeik, tűztemplomaik, felirataik nyugodtan nevezhetők posztszászánidának, mint például a 874-re datált Sürēn hercegnő Māhwaš, Faruħzād lánya bilingvis (kínai–középperzsa) sírfelirata Hszianból.⁶²

KÖZÉP-ÁZSIA ÉS A POSZTSZÁSZÁNIDA TERMINUS KÉRDÉSE

Olykor nemcsak a posztszászánida terminus negligálása lehet probléma, hanem a túlzott és helytelen kiterjesztése is. Miért helytelen posztszászánidának nevezni a ħwārizmi és szogdiai hatásokat mutató régészeti elemeket? A válasz egészen világos:

mert nem posztszászánidák. Ennek pedig az az oka, hogy az Amu-darján (Oxuson) túli és a Szír-darján (Iaxartésen) inneni régió nagyrészt sosem tartozott a szászánida államhoz. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem voltak kapcsolataik a szászánida állam-

⁵⁹ A jó perzsa nyelvű munkák közé tartozik például Sūrtījī kismonográfiája Māzandarān (vagyis a középkori Tabaristān) késő ókori és középkori váraitól, erődjeiről (SŪRTĪJĪ 2002) vagy a Kitāb-i Gīlān (Gīlān könyve) című háromkötetes perzsa nyelvű Gīlān tartományról írt helytörténeti enciklopédia 1–2. kötetei is terjedelmes régészeti, történeti cikkeket tartalmaznak vö. ĤUMĀMIZĀDA 2001; MŪSAWĪ 2001; SAYYĪD JAWĀDĪ 2001.

⁶⁰ COMPARETI 2003, 197–213.

⁶¹ A kora iszlám kori muszlim-zoroasztriánus együttélés kérdéséhez: CHOKSY 1997. Az omajjád kori Fārs tartomány közigazgatása és a zoroasztriánus egyház ebben játszott szerepe kapcsán: DARYĀEE 2003, 193–204.

⁶² HARMATTA 1970; REZAI-BAGHBIDI 2011.

mal. A késő ókorban és az iszlám első századaiban itt élő etnikumok többsége, a h̄wārizmiak, szogdok és baktriaiak az iráni nyelvű és etnikumú népek keleti csoportjába tartoznak. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a nyugat-iráni (nevezzük szászánida) területektől jelentősen különböztek nyelvi és kulturális attitűdjeikben. Az „iráni” itt inkább egy tág nyelvészeti ernyő, amely rokonítja e népeket nyugati rokonaikkal, a párthusokkal és a perzsákkal.⁶³

Ami a konkrét közép-ázsiai szászánida befolyást illeti, bár van tudomásunk az Amu-darján túli területekre irányuló szászánida katonai hadműveletekről II. Šāhpūhr (309–379) alatt a 360-as években, és V. Bahrām (420–438) szászánida király idejéből a 430-as évekből (amikor a Szászánidák Bukhara oázist is elfoglalták rövid időre), de ennek dacára az Amu-darja továbbra is megmaradt a szászánidák és Közép-Ázsia határvonalának.⁶⁴ Később, 560 után a Szászánidáknak a nyugati türkökkel szövetségben lezajlott heftalita-ellenes háborúiban ismét számolhatunk az Amu-darja szászánida átlépésével, de tartós szászánida terjeszkedés nem történt ekkor sem.⁶⁵ A szászánida állam északkeleti határa az Amu-darja déli partjáig terjedt ki annak fénykorában, mely terjeszkedés olykor a baktriai területeket, Balh, Tuhāristān területét is magában foglalta, de az Amu-darjától északra tartós szászánida hódítás nem történt. Igaz, ugyan, hogy a szászánida művészet jelen volt Közép-Ázsia művészetében az 5–8. században, de csak egy volt a régiót érőt több másik

(kínai, steppei, indiai) hatás közül. A Közép-Ázsiát érő (poszt)szászánida hatások számbavétele azonban nem haszontalan dolog.

Elsőként érdemes megemlíteni V. Bahrām a Bukhara oázist érő 430 körüli támadása után a Buhār Ĥudātok⁶⁶ (a bukhari szogd királyok) pénzei V. Bahrām szászánida pénzeinek hatásait mutatják. Itt ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy az 5–6. században nem csekély közép-ázsiai hatás éri a szászánida kultúrát is, amely leginkább a szászánida nemzeti hagyomány gazdagodásában mérhető. Jó okkal feltételezzük, hogy a perzsa epika mára klasszikussá vált személyei, mint Rustam⁶⁷ és Siyāwuš⁶⁸ és legendáik ekkor kerültek át a Közép-Ázsiából a szászánida műveltségbe, aminthogy a „*kay*” herceg titulus is szogd eredetű a középperzsában. Korábban sem Rustam, sem Siyāwuš neve nem fordult elő nyugat-iráni névanyagban. Újabb nyugat-iráni (szászánida) hatás éri Közép-Ázsiát a 650-es évektől fogva, amikor a szászánida állam menekülő arisztokráciájának egy része Kína és a steppe felé vette az irányt, útvonaluk bizonyosan Közép-Ázsián keresztül vezetett. Al-Ṭabarī utal rá, hogy Qutaiba b. Muslim hūrāsāni omajjád amīr foglyul ejtette III. Yazdgird egy lányunokáját Bukhara mellett Paikandban 709-ben.⁶⁹ A szamarkandi *ihšīd*, szogd király afrásyābi freskóin⁷⁰ és a panjikenti szogd freskókon is néhol lehet látni szászánida motívumokat, de az egész kompozíció nem szászánida összességében.⁷¹ No persze a dolgokat bonyolítja,

⁶³ A preislám Közép-Ázsia és azonbelül a szogd etnikum történetéről a legrészletesebben itt lehet olvasni: DE LA VAISSIÈRE 2005. A középiráni korban beszélt kelet-iráni nyelvekről vö. SCHMITT 1989, 165–245.

⁶⁴ FRYE 1984, 352–355; DE LA VAISSIÈRE 2005, 171–175.

⁶⁵ Közép-Ázsia szászánida politikai kapcsolataihoz ld. REZAKHANI 2017, 125–185.

⁶⁶ A *ħudāt* Közép-ázsia szogd és baktriai területeiről ismert iráni eredetű uralkodói titulus, jelentése „úr, fejedelem”, vélhetően az óiráni *xwadāya* fejleménye. Frye megkérdőjelezi szogd eredetét, és inkább egy klasszikus perzsa népi etimológiát, mintsem eredeti szogd alakot lát benne. E vélekedés szerint a *ħudāt* a szogd *γwtw* (esetleg *γwβw*, *γwβ*) „király” kifejezés klasszikus perzsa *ħudā* (+ t, amely esetleg arab hatás lenne Frye szerint) téves olvasata lenne, vö. FRYE 1954, 108. 30. j.

⁶⁷ A nagy kelet-iráni hős, Rustam és mártírságot szenvedő, a feltámadó természetet szimbolizáló istenséggént tisztelt Siyāwuš legendái erősen valószínű, hogy közép-ázsiai illetve kelet-iráni gyökerekkel rendelkeznek, és csak a Kr. u. 5. században kerültek be a nyugat-iráni (szászánida) epikába (REZAKHANI 2017, 195–197). A kelet-iráni epikus ciklus történeti, irodalmi háttéréről jó összefoglaló az alábbi új munka: GAZERANI 2016, 45–116. Siyāwuš epikus története a Királyok Könyvében (FIRDAWSI 1995, 384–502; NARŠAHI 2008, 32–33).

⁶⁸ Siyāwuš alakja az iráni hagyományban és gondolkodásban oly népszerű mártír király mítoszának egyik megfogalmazódása. Legendája legteljesebb változatban úgyszintén Firdawsī Šāhnāma „Királyok könyve” című eposzában maradt ránk. A kora középkori bukhariak szerint Siyāwuš a bukhari erődben volt eltemetve. Siyāwuš élete a Királyok Könyvében: FIRDAWSI 1995, 384–502. Kora iszlám kori bukhari kultusza Naršahīnál: NARŠAHI 2008, 23–24, 32–33.

⁶⁹ DE LA VAISSIÈRE 2005, 270.

⁷⁰ A szamarkandi *ihšīd* (szogd fejedelem) freskóihoz ld. COMPARETI 2016.

⁷¹ GRABAR 2012, 34–35.

ha szászanida jellegűnek tűnő importtermék tűnik fel egy közép-ázsiai ásatáson.

A Közép-Ázsiát érintő harmadik (poszt)szászanida hatás az iszlám hódítással következett be a 8. század elején. Qutaiba b. Muslim seregei 709 után már többségében olyan „arab” katonákkal érkeztek meg Bukharába, akik többnyelvűek lehettek és vélhetően egy ħurāsāni klasszikus perzsa dialektust inkább beszélhettek egymás között mint az arabot. Jelzésértékű, hogy Qutaiba b. Muslim „arabjai” a legelső bukhari nagyecsetben – mai szemmel nézve merőben szokatlanul – perzsául tartották meg a legelső bukhari muszlim istentiszteletet és nem arabul, miközben szogdul irányították a liturgia alatt az iszlámban még járatlan bukhari lakosságot.⁷² A magukkal hozott műveltség sajátos arab-perzsa jellegű volt, amely bizonyosan tartalmazott szászanida elemeket is, de összességében ez már a muszlim Irán kultúrája volt csírájában, amely preislám elemei dacára mégsem tekinthető posztszászanidának. Mindezek következtében Közép-Ázsia szogd lakossága nyelvet vált és a szogd nyelvet a perzsa (vagy más néven tádzsik) váltja fel (emellett nem jelentéktelen a törökség hullámainak nyelvi hatása sem a korban).

A preislám szogd világ végét nagyjából 800-as évek első felére tehetjük. Ekkortól fogva a kalifátus-

nak sikerül lecserélnie vagy szétvernie a helyi szogd fejedelmek hatalmi rendszerét és a távolsági szogd kereskedelem sem tűndököl régi fényében Kínával az An-lu-san⁷³ féle kínai szogd lázadás leverését követően 757 után. A korai muszlim arab-perzsa világ műveltsége Közép-Ázsiában keveredett az ottani szogd, baktriai, ħwārizmi elemekkel. Ebből a szintézisből emelkedik ki aztán a 9. század második felében a számánida állam, melynek élén egy muszlim vallású, perzsául beszélő és hamarosan perzsa irodalmat teremtő asszimiláns baktriai vagy heftalita család, a Számánidák állnak, akik al-Ma'mūn (813–833) kalifa kedvezményezettjeként lettek jelentős família 874 és 1005 között.⁷⁴ Ideológiai, vallási, etnikai sokszínűségük jól jelképezi az azt megelőző kétszáz év közép-ázsiai fejleményeit. Természetesen a Számánidák megrendelik saját szászanida dinasztikus családfájukat is, melyet Bahrām Čübīn későszászanida kori mihránida hadvezértől eredeztetnek,⁷⁵ de a valóságban Balĥ környéki Abbászida-barát kisnemesek lehettek az első számánida fejedelmek.

Összefoglalva, a 6–9. századi Közép-Ázsiát nem szabad összemosni a Szászanidákkal, a szászanida hatás nem jelentéktelen az Amu-darján túl az 5–8. században, de emellett jelentős az indiai, kínai, steppei és persze a muszlim kulturális hatás is,

⁷² „Bukhara népe, iszlámra áttérésük kezdetén az imádkozás alatt a Koránt perzsául olvasta, mivel képtelenek voltak azt megérteni arabul. Amikor a rukū' (az állva meghajlás) ideje volt, egy ember mögülük azt kiáltotta (szogdul), hogy: bknitā nkint (hajoljatok előre), és amikor le akartak borulni, ugyanez az ember azt kiáltotta: nkūnā nkūnī (boruljatok le).” (a szerző fordítása) (NARŠAHĪ 2008, 67). A perzsa nyelvű „szabálytalan” istentiszteletről ld. ZADEH 2012, 70–75.

⁷³ PULLEYBLANK 1989.

⁷⁴ A Számánidák ősei helyi baktriai vagy esetleg heftalita hátterűek lehettek. Itt érdemes megemlíteni Treadwell nemrég publikált tanulmányát, ahol felhívja a figyelmet egy I. Mansūr számánida emír (961–976) korában vert pénzérmére, mely egyértelműen heftalita mintákat követ. Az érem megrendelésének körülményei nem ismeretesek, mindenesetre ez talán utalhat a Számánidák szűkebb családi legendáira. Itt érdemes felhívni a figyelmet Yāqūt megjegyzésére is a Számánidák eredetéről: „*Ēs azt mondta al-Fargānī, hogy (a Számánidák) eredete Sāmānból volt, és az egy falu Balĥ vidékéről Bahārimából.*” Treadwell szerint a Bahārima helynév a Bahār dīza név torzulása volt Yāqūtnál, mely az anonim szerzőségű Fazā'il-i Balĥ szerint Tarĥān Nīzak, a Qutaiba b. Muslim által 709-ben kivégzett utolsó balĥi heftalita fejedelem székhelye lehetett Balĥban. Treadwell a Számánidákat heftalita leszármazottaknak tartja, akik csillaga al-Ma'mūn kalifátusa (813–833) idejétől kezdett emelkedni vö. TREADWELL 2012, 3–15 (különösen 5–7, illetve 14, 2–3, 9. j.); vö. FRYE 1954, 140. 217. j.

⁷⁵ Bahrām Čübīn a párthus eredetű Mihrān családból származó szászanida *spāhbad* (tábornok), aki 590–591-ben rövid ideig megszerezte a Szászanida Birodalom trónját IV. Hormizd (579–590) szászanida királyt taszítva le a trónról. Később II. Ĥusraw (591–628) szászanida király, IV. Hormizd fia bizánci segítséggel elűzte Bahrām Čübīnt, aki a nyugati türk kaganátus területére menekült és ott gyilkolták meg.

Az állítás, mely szerint a Számánidák közvetlenül Bahrām Čübīn leszármazottai lettek volna, nem igazolható, az viszont igaz, hogy Bahrām Čübīn és legendái nagyon népszerűek maradtak Közép-Ázsiában halála után. Az ún. Bahrām Čübīn nāma történetei bekerültek mind Firdawsī „Királyok Könyvébe”, mind Bal'amī Tabarī-krónikája fordítás-parafrázisába és mind Dīnawarī krónikájába is. Bahrām Čübīn legendái, messianisztikus karaktere, az ércvárnak nevezett lakhelye és halála is erős párhuzamokat mutatnak a Közép-Ázsiában úgyszintén népszerű epikus hős, Siyāwūš legendakörével és Abū Muslim legendáival is (CZEGLEDY 1958; SHAHBAZI 1988; SHAHBAZI 2004).

amely keveredett az itt élő szogd művészettel. Jelen sorok szerzője inkább a komplexitásukat és egyben különállásukat látja fontosnak, ők tehát kívül esnek a „posztszászánida” világon. Helyesebb vélelmezett hatásait „közép-ázsiaiak” vagy helytől függően

„szogdnak”, „ḥwārizminak” hívni. Borisz Marsak és Fodor István munkái pedig erre utalnak ismét, vagyis lényeges különbséget tesznek a szászanida és a szogd fémművesség között az Urál hegység tárgyai esetében.⁷⁶

A POSZTSZÁSZÁNIDA TERÜLETEK IDENTITÁSA 750 UTÁN

A posztszászánida területek esetében inkább az abbászida kor tűnik vízválasztónak, mint a 7. századi arab hódítás. Amint ismert, jelentős különbség van az omajjád és az abbászida kormányzat társadalmi bázisa, kormányzati mintái, államigazgatási fel-fogása között. A Szíriában berendezkedő omajjád kormányzat bukásának egyik vélelmezhető oka a nem-arabok jogi és társadalmi státusának elégtelen kezelése volt a birodalmon belül. Az Abbászidák ennek a társadalmi nyomásnak eleget tettek és, amint az ismeretes, az Abbászida dinasztiát egy keletiráni (ḥurāsāni) arab–iráni vegyes hadsereg segítette trónra az iráni etnikai hátterű Abū Muslim vezetésével.⁷⁷ Cserébe a korai abbászida korban jelentős arányban kerültek be iráni hivatalnokok és értelmiségiek az abbászida kormányzat kínálta pozíciókba. Ez viszont az iszlamizáció felgyorsulásával járt és egyben egy abbászida kori multikulturális művészeti, kulturális élet megszületését eredményezte. A volt szászanida tartományok tömegei 800 után felveszik az iszlámot, régi szászanida boltíves épületek stílusát imitálja a máig fennmaradt dāmġāni Tārīḥāna mecset és a fahraji nagymecset Iránban, mindkét épület a 8. század második felében, az iráni és muszlim hagyományok összeolvadása idején épült.

A felgyorsuló abbászida kori iráni iszlamizáció következtében a bújida és a számánida kori Iránban 1000 körül már egészen biztosan muszlim többség van. A posztszászánida korszak történelmi és művészeti téren lezárul, és ha csak a sāmarrā’i

stílust tekintjük, egy új esztétika lép elénk, amelyben vannak szászanida elemek, de jócskán vannak más közel-keleti hatások és persze jó adag innováció is. Ettől még a szászanida művészet számos eleme továbbél és a peremvidékeken a szászanida stíluselemek aránya is magas, de a korban látható műtárgyak dekoratív elemei már korántsem csak a szászanida kultúrából merítenek inspirációt és így az abbászida kori 8–9. századi iráni művészet már inkább nevezhető kora iszlám kori iráni művészetnek, mint posztszászanidának, híven tükrözve az új társadalmi realitásokat. Megszületik a muszlim iráni kultúra, mely – amint neve is sugallja – több forrásból táplálkozik.

Persze a korábban elemzett területi egyenlőtlenség ismét tartogat meglepetéseket. A 10. század első felében Nyugat-Iránban hatalomra kerülő daylamita dinasztiák, a Zijáridák (930–1090) és a Bújidak (934–1055)⁷⁸ éppenséggel Irán legkevesbé iszlamizált sarkából, Daylamānból származtak. Mindkét dinasztia erősen hangsúlyozta (amúgy fiktív és fabrikált) családi kapcsolatát a Szászanidákkal, a zijárida Mardāwīj (930–935) pedig látványos zoroasztrianus ünnepeket tartatott Iszfahánban és az egykori szászanida főváros Ktésiphón újjáépítéséről szövögetett állítólag ábrándokat.⁷⁹

Ugyanakkor a Bújidak legfeljebb saját daylamita zsoldosaik felé mutathattak komolyabb preiszlám nosztalgiát, uralmuk alatt végig tisztában voltak a politikai realitásokkal és nem tettek kísérletet sem-

⁷⁶ FODOR 2008, 153.

⁷⁷ Abū Muslim ‘Abd al-Raḥman b. Muslim al-Ḥurāsānī (eredeti nevén: Gudarz vagy Ibrāhim vagy Wihzādān b. Windād Hurmuzd) iráni származású muszlim katonai vezető, az Abbászidák trónra kerülésében döntő érdemeket szerzett. 718 vagy 723 körül született, az Abbászidák győzelme után gyorsan megromlott kapcsolata al-Manšūr (754–775) kalifával, aki 755-ben végül meggyilkoltatta. Abū Muslimot messianisztikus kultusz vette később körbe Ḥurāsānban különböző heterodox síita és zoroasztrianus hátterű csoportok részéről (SHARON 1990; YUSOFI 1983).

⁷⁸ A daylamita dinasztiákhoz néhány adalék MADELUNG 1975, 223–226; BOSWORTH 1975, 250–305; MOTTAHEDEH 2012.

⁷⁹ Ugyanakkor a hamisítás sem került el a bújida kor műtárgyait sem, aminthogy szászanida és posztszászanida ezüsttálatat is hamisítottak, itt elsősorban a rayyi bújida „selyemleletekre” gondolunk, amelyek majdnem egésze közönséges hamisítványként bukkant fel a műtárgypiacon több részletben a húszas évek óta, egészen addig, amíg ¹⁴C vizsgálatok ki nem derítették a csalást, vö. BLOOM 2012.

milyen módon a szászánida Iránhoz visszatérésre, mivel vallásilag síita muszlimok voltak (előbb zajdíták majd tizenkettes síiták). Adud al-Dawla Fannā Husraw (949–983),⁸⁰ a legnagyobb bújida amīr a mekkai és medinai muszlim zarándokutak kiépítésében jeleskedett és az arab irodalomban is járatos bújida amīr patronálásával épültek fel Najafban és Karbalában, °Alī (656–661) és Husain az első és a harmadik síita imám mauzóleumai. Az iranisztikai szakirodalomban szokás utalni rá, hogy a Bújidák beemelték titulaturájukba a régi szászánida *šāhānšāh* és *Husraw-i Īrān* titulusokat.⁸¹ Ez azonban nem jelent politikai visszatérést a preislám mult-hoz, hanem a heterogén iráni és egyben muszlim abbászida kori új identitás jeleként fogható fel, a széteső kalifátus területén megjelenő új muszlim iráni dinasztia kettős kulturális kötődésének jele, ahol az iszlám vallás dominanciája vita felett állt. Megjegyzendő, hogy ugyanebben a korban a kelet-anatóliai és dél-kaukázusi keresztény örmény Bagratidák szintén beemelik 9–10. századi címeik közé az iráni *šāhānšāh* titulust.⁸² Még később pedig a Szeldzsukok és sok más iráni kisdinasztia is így tesznek, de egyik dinasztia sem a régi Iránhoz akart visszatérni. Itt az egykori szászánida területeken továbbélő bizonyos iráni politikai hagyományokról van szó, de mindezek mellett ezek a titulaturák bőven tartalmaznak a kalifátusból örökölt arab elemeket is.

Az bizonyos, hogy Észak-Irán, Tabaristān, Daylamān és Gīlān több archaizmust őrzött meg a szászánida korból, és csak találgathatjuk, hogy 1205-ben az egyik bāwandida ispahbad, Rukn al-Dawla Qārin (1205–1210) milyen koronázást rendeztetett magának, amelyről Ibn Isfandiyār 13. századi tabaristāni történetíró feljegyzi, hogy a „régí perzsa királyok” koronázását utánozta.⁸³ Ugyanígy Tabaristānból még a 11. század első évtizedeiből is ismeretesek pehlevi (középperzsa) feliratok Lajīmból és Rādkānból, melyek helyi bāwandida hercegek mauzóleumain látha-

tók.⁸⁴ A középperzsa nyelv nyilvános királyfeliraton (pláne muszlim épületeken) alkalmazása ebben a korban már ritka és nem jellemző eset, középperzsa királyfeliratot állítani elképzelhetetlen lett volna a 11. század eleji muszlim hitre tért Irán többi részén. Firdawsī (nagyjából 940–1020) a régi szászánida kori nemzeti eposzt, a mára elveszett középperzsa nyelvű *Hwadāynāmagot* is felhasználva írja meg a Királyok könyvét (*Šāhnāma*), de megalkotásakor már arab metrikát és arab betűs ábécét használ. A Királyok Könyve is egy szunnita muszlim török szultánnak, ġaznawī Maḥmūd-nak (998–1030) készült a ġaznawida kézen levő Hurāsānban és nem a magukat a Szászánidáktól eredeztető Bāwandidáknak, (még ha Firdawsīban, Nizāmī °Arūzī, egy 12. századi prózaíró szerint egy pillanatra fel is merült, hogy az őt anyagilag becsapó szultán helyett a Bāwandidák, „mint a régi perzsa királyok leszármazottainak” mecenaturáját fogadja el).⁸⁵

A számánida, ġaznawida és bújida mintákra támaszkodva a török Szeldzsukok sikeresen egyesítik Irán keleti és nyugati részét a 11. század derekán, a perzsa nyelvet és a korabeli iráni hagyományokat kedvelik és ápolják, de az iszlám vallás adta kereteken belül kormányoznak. Ez a középkori turko-iráni muszlim kultúra megszületésének pillanata, amely azonban nem tartozik e tanulmányba.

Művészeti téren a 750–800 utáni iráni tárgyak (leszámítva az észak-iráni tartományokat, Tabaristānt, Gīlānt és Daylamānt) is természetesen komoly szászánida hatásokat mutathatnak, de már nem csak a szászánida művészetből táplálkoznak. Ha az iráni világhoz akarjuk kötni őket, az ilyen, akár Iránból, akár máshonnan előkerült leletek iráni hatásai esetében talán a „szászánida jellegű” vagy „kora iszlám”, esetleg a „nyugat-iráni”, „kelet-iráni”, „közép-ázsiai” jelzők visznek közelebb a pontos meghatározáshoz, a posztszászanida jelző használata már túlzó.

⁸⁰ BUSSE 1975; BÜRCEL–MOTTAHEDEH 1988.

⁸¹ IBN ISFANDIYĀR 1944, II. 155.

⁸² VACCA 2017, 210–224.

⁸³ IBN ISFANDIYĀR 1944, II. 171.

⁸⁴ GODARD 1936; MICHAILIDIS, 2015.

⁸⁵ NIZĀMĪ °ARŪZĪ SAMARQANDĪ 1996, 80–82.

POSZTSZÁSZÁNIDA VAGY KORAI ISZLÁM?

A korábbiakban láttuk, hogy az iráni világon belül a posztszászánida jelző helyett a korai iszlám kifejezést alkalmazzák a korszak kutatóinak egy része. Fel kell tenni azt a kérdést, hogy melyik az adekvát kifejezés? A kérdés azonban nem kérdés, mivel mindkettő teret nyert. Általában azt érzékelhetjük, hogy a preislám iráni filológiában iskolázott szakemberek, iranisták inkább kedvelik a posztszászánida Irán kifejezést, míg arabisták jobban vonzódnak a korai iszlám jelzőhöz, és vannak olyanok is, akik egyszerre használják mindkettőt vagy bizonyos korszakaikban és műveikben váltogatják a két jelzőt. A két kifejezés azonban nincs konfliktusban egymással és elférhetnek egymás mellett. A „posztszászánida” és a „korai iszlám” közötti választás részben egyéni preferencia és ízlés kérdése is. Az is nyilvánvaló, hogy a posztszászánida jelző időben és térben kisebb területet fed le, mint a Hispániától, Észak-Afrikától Közép-Ázsiáig kiterjeszthető korai iszlám jelző, de a posztszászánida használata árnyaltabb és pontosabb datálást segít elő bizonyos esetekben a tágabb fogalomként alkalmazható korai iszlám terminusnál – ha pontosan tudjuk, hogy a posztszászánida mit is jelent. A lényeg azonban az, hogy legyünk pontosan tudatában, hogy mikor, milyen kontextusban mit is jelent a két kifejezés. Mind a két terminus legitim és meglehetősen elterjedt a szakirodalomban, amint azt a fentiekben láthattuk. A posztszászánida terminus manapság történeti, nyelvészeti, régészeti, filológiai munkákban széles körben elfogadott. Ugyanakkor ez a kifejezés csak megkötésekkel használható, nem lehet mindent posztszászánidának minősíteni, korszaktól és régiótól is függ, hogy mikor mit értünk alatta.

Egy 700 körüli iráni ezüstpénz bizonyosan posztszászánida, egy 850 körüli észak-iráni, daylamāni lelet is posztszászánida még, de egy bármilyen iráni művészeti hatást visszatükröző 10. századi perzsi vagy steppei ékszer, övveret, kincs már aligha nevezhető kizárólag posztszászánidának. Szászánida vagy posztszászánida motívumok, markáns iráni hatások kimutathatók rajta, de az iráni hatás bár-

milyen jelentős is, ilyen esetekben már nem kizárólagos, hanem együtt él más művészeti elemekkel (bizánci, iszlám, helyi etc.) és új szintézist hoz létre.

Értelmezésem szerint a posztszászánidának azt a kort nevezhetjük időben és térben, amikor és ahol a szászánida kor intézményei, társadalmi berendezkedése, művészeti központjai, numizmatikai hagyományai nagyjából zavartalanul továbbműködtek és ezek a működő szászánida intézmények egy ideig még erősebbek voltak a szászánida korszakot követő új hatalmi berendezkedésnél, ideológiai, esztétikai szempontoknál, és nem alakult ki új narratíva a régi helyett. Posztszászánidának nevezhetjük azt a kort, azt az esztétikát, amely a szászánida államra tekint mintaadó forrásként, azt másolja, lett legyen az politikai berendezkedés, művészet, kulturális felfogás. A posztszászánida kifejezés művészettörténeti, régészeti téren persze küzd problémákkal, hiszen számos esetben nem ismert a megrendelő személyek kiléte és földrajzi háttere, de ez inkább kutatási lehetőség a jövőre nézve, másfelől a posztszászánida kifejezést a tágabb iranisztikai szakirodalom is rendszeresen használja. Itt hadd húzzam ismét alá Észak-Írán (Tabaristán, Daylam és Gīlān) jelentőségét, amelyek kulcsterületei lehetnek a posztszászánida kor jövőbeni kutatásának. Ehhez azonban vélhetően a mainál intenzívebb észak-iráni régészeti kutatások és nemzetközi projektek kellene.

Mindebből a tanulság az, hogy a posztszászánida kor, főleg a 7–8 századi Irán története, elsősorban lokális és mikrotörténete még számos tisztázatlan kérdést vet fel, mivel a legtöbb ezüstpénz lokalizációja, mecenatúrája, kereskedelmi forgalomba kerülése és terjedési útvonala sem tisztázott. Ugyanúgy bőven van mit tenni korabeli politikatörténeti kérdések kutatásában is. A válasz azonban erre nem a posztszászánida jelző teljes sutba dobása, hanem a terminus precízebb definiálása és a történelmi, társadalmi, vallási környezet kutatása, valamint a „szászánida”, a „posztszászánida”, a „szászánida jellegű” jelzők világos elkülönítése és értő használata.

IRODALOM

- AKBARZADEH 2016: Akbarzadeh, D.: An Indic Text on Earth Science: Sasanian to Post-Sasanian Period. *Indian Journal of History of Science* 51 (2016) 573–575. <https://doi.org/10.16943/ijhs/2016/v51/i4/41233>
- BÁLINT 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai*. Szeged 1995.
- BÁLINT 2004: Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest 2004.
- BATES 1986: Bates, M.: Arab-Sasanian Coins. *Encyclopaedia Iranica* 2:3. London 1986, 225–229.
- BAZIN 2001: Bazin, M.: Gilān i. Geography and Ethnography. In: *Encyclopaedia Iranica*, online edition. <http://www.iranicaonline.org/articles/gilan-i-geography> (letöltve: 2020. június 30.)
- BLAIR 1992: Blair, Sh. S.: *The Monumental Inscriptions from Early Islamic Iran and Transoxiana. Supplement to Muqarnas*. Leiden 1992.
- BLOOM 2012: Bloom, J. M.: The Expression of Power in the Art and Architecture of Early Islamic Iran. In: *Early Islamic Iran. The Idea of Iran* 5. Eds.: Herzig, E – Stewart, S. London 2012, 102–119. <https://doi.org/10.5040/9780755693498.ch-007>
- BOLLÓK 2015: Bollók Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében, Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*. Budapest 2015.
- BOSWORTH 1968: Bosworth, C. E.: The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000–1217). In: *The Cambridge History of Iran* 5. *The Saljūq and Mongol Periods*. Ed.: Boyle, J. A. Cambridge 1968, 1–102. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521069366.002>
- BOSWORTH 1996: Bosworth, C. E.: *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*. Edinburgh 1996.
- BOSWORTH 2013: Bosworth, C. E.: Mosaferids. In: *Encyclopaedia Iranica*, online edition. (<http://www.iranicaonline.org/articles/mosaferids>) (letöltve: 2020. július 4.)
- BRUNNER 1974: Brunner, C. J.: Middle Persian Inscriptions on Sasanian Silverware. *Metropolitan Museum Journal* 9 (1974) 109–121. <https://doi.org/10.2307/1512658>
- BUSSE 1975: Busse, H.: Iran under the Būyids. In: *The Cambridge History of Iran* 4. *From the Arab Invasion to the Saljuqs*. Ed.: Frye, R. N. Cambridge 1975, 250–304. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521200936.008>
- BÜRCEL–MOTTAHEDEH 1988: Bürgel, Ch. – Mottahede, R.: ‘Azod al-Dawla, Abū Šojā’ Fannā Kōsrow. *Encyclopaedia Iranica* 3:3. London 1988, 265–269.
- CHOKSY 1997: Choksy, J. K.: *Conflict and Cooperation*. New York 1997.
- COMPARETI 2003: Compareti, M.: *Samarkand. The Center of the World. Proposal for the Identification of the Afrasyab Paintings*. Costa Mesa 2016.
- COMPARETI 2003: Compareti, M.: The Last Sasanians in China. *Eurasian Studies* 2 (2003) 197–213.
- CRONE 2014: Crone, P.: *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran. Rural Revolt and Local Zoroastrianism*. Cambridge 2014.
- CZEGLÉDY 1958: Czegléd, K.: Bahrām Čōbīn and the Persian Apocalyptic Literature. *Acta Orientalia Hungarica* 8 (1958) 21–43.
- DARYAEE 2003: Daryae, T.: The Effect of the Arab Muslim Conquest on the Administrative Division of Sasanian Persis/Fars. *Iran. Journal of The British Institute of Persian Studies* 31 (2003) 193–204.
- DARYAEE 2010: Daryae, T.: When the End is Near. Barbarized Armies and Barracks Kings of Late Antique Iran. In: *Ancient and Middle Iranian studies: proceedings of the 6th European Conference of Iranian*

- Studies, held in Vienna, 18–22 September 2007*. Eds.: Macuch, M. – Weber, D. – Durkin-Meister-ernst, D. Wiesbaden 2010, 43–52.
- DARYAEE 2018: Daryee, T.: Chapter Seven. Middle Persian (Pahlavi). In: *A Companion to Late Antique Literature*. Eds.: McGill, S. – Watts, E. Medford 2018, 103–121. <https://doi.org/10.1002/9781118830390.ch7>
- DE BLOIS 1990: De Blois, F.: The Middle Persian Inscription from Constantinople. Sasanian or post Sasanian? *Studia Iranica* 19 (1990) 209–218. <https://doi.org/10.2143/SI.19.2.2014455>
- DE LA VAISSIÈRE 2005: De La Vaissière, É.: *Sogdian Traders. A History*. Leiden 2005. <https://doi.org/10.1163/9789047406990>
- EGER 2014: Eger, C.: Zur Frage byzantinischer Blankwaffen im ausgehenden 6. und 7. Jahrhundert: Schwerter mit bronzenem Parierstück vom Typ Aradac-Kölked-Korinth. *Sonderdruck aus dem Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 61 (2014) 199–234.
- ERDMANN 1936: Erdmann, K.: Die sasanidischen Jagdschalen. Untersuchungen zur Entwicklung der iranischen Edelmetallkunst unter den Sasaniden. *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen* 57 (1936) 193–232.
- ERDMANN 1943: Erdmann, K.: Zur Chronologie der sasanidischen Jagdschalen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 97 (1943) 239–283.
- FELIX–MADELUNG 1995: Felix, W. – Madelung, W.: Deylamites. In: *Encyclopaedia Iranica*, online edition. <http://www.iranicaonline.org/articles/deylamites>. (letöltve: 2020. július 7.)
- FIRDAWSĪ 1995: Firdawsī, A. Q. M.: *Šāhnāma* 2. Ed.: Mohl, J. 384–502.
- FODOR 2008: Fodor I.: Prémkereskedelem, művészet, hitvilág. Kereskedelem és hatása őseink korában. In: *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. Az Arany János Múzeum Közleményei 11. Szerk.: Novák L. F. Nagykőrös 2008, 127–192.
- FRYE 1954: Frye, R. N.: *The History of Bukhara. Translated from a Persian Abridgment of the Arabic Original by Narshakhī*. Cambridge 1954.
- FRYE 1973: Frye, R. N.: Sasanian numbers and silver weights. *Journal of the Royal Asiatic Society* 105 (1973) 2–11. <https://doi.org/10.1017/S0035869X00130382>
- FRYE 1984: Frye, R. N.: *The History of Ancient Iran*. München 1984.
- GAZERANI 2016: Gazerani, S.: *The Sistan Cycle of Epics and Iran's National History. On the Margins of Historiography*. Leiden 2016. <https://doi.org/10.1163/9789004282964>
- GHASEMI ET AL. 2020: Ghasemi, P. – Noruzi, R. – Rezaei, A. – Amiri, M. – Ghezelbash, E.: Čāhārbāzār. Preliminary Report on the Identification of a Large Archaeological Site in Farāšband, in the Sasanian Province of Ardašīr-Xwarreh, Iran. *Historia i Świat* 9 (2020) 11–22. <https://doi.org/10.34739/his.2020.09.01>
- GHODRAT-DIZAJI 2010: Ghodrat-Dizaji, M. Gh.: Ādurbādagān during the Late Sasanian Period. A Study in Administrative Geography. *Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies* 48 (2010) 69–80. <https://doi.org/10.1080/05786967.2010.11864774>
- GIGNOUX 2004: Gignoux, P.: Aspects de la vie administrative et sociale en Iran du 7ème siècle, In: *Contribution à l'histoire et à la géographie historique de l'empire sassanide*. Res Orientales 16. Ed.: Gyselen, R. Bures-sur-Yvette 2004, 37–48.
- GIGNOUX 2012: Gignoux, P.: Une archive post sassanide du Tabarestan (I). In: *Objets et documents inscrits en pārsīg*. Res Orientales 21. Ed.: Gyselen, R. Bures-sur-Yvette 2012, 29–96.
- GIGNOUX 2014: Gignoux, P.: Une archive post-sassanide du Tabaristan (II). In: *Documents, argenterie et monnaies de tradition sassanide*. Res Orientales 22. Ed.: Gyselen, R. Bures-sur-Yvette 2014, 30–71.

- GODARD 1936: Godard, A.: Les tours de Ladjim et de Resget (Māzandarān). *Āthār-é Īrān. Annales du service archéologique de l'Īrān* 1 (1936) 109–121.
- GOTO 2011: Goto, Y.: *Die südkaspischen Provinzen des Iran unter den Safawiden im 16. und 17. Jahrhundert. Eine Analyse der sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung*. Berlin 2011. <https://doi.org/10.1515/9783112208717>
- GÖBL 1969: Göbl, R.: Zum Chronologieproblem der Sasanidischen Kunst. In: *Forschungen zur Kunst Asiens. In Memoriam Kurt Erdmann*. Eds.: Aslanapa, O. – Naumann, R. Istanbul 1969, 25–34.
- GRABAR 1969: Grabar, O.: An Introduction to the Art of Sasanian Silver. In: *Sasanian silver. Late Antique and Early Mediaeval Arts of Luxury from Iran. August–September 1967*. Eds.: Sawyer, Ch. – Carter, M. – Grabar, O. Ann Arbor 1967, 19–84.
- GRABAR 1975: Grabar, O.: The Visual Arts. In: *The Cambridge History of Iran* 4. *From the Arab Invasion to the Saljuqs*. Ed.: Frye, R. N. Cambridge 1975, 329–363. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521200936.010>
- GRABAR 2012: Grabar, O.: Arts of Iran in Late Antiquity. In: *Early Islamic Iran. The Idea of Iran* 5. Eds.: Herzig, E – Stewart, S. London 2012, 30–41. <https://doi.org/10.5040/9780755693498.ch-003>
- GRAY 1991: Gray, B.: Post-Sasanian Metalwork. *Bulletin of the Asia Institute* 5 (1991) 59–64.
- GRUBE 1975: Grube, E. J.: Sasanian Silver. Late Antique and Early Mediaeval Arts of Luxury from Iran by Charles H. Sawyer, Martha Carter and Oleg Grabar (review). *Journal of the American Oriental Society* 95 (1975) 289–291. <https://doi.org/10.2307/600345>
- GYSELEN 2006: Gyselen, R.: *Sasanian Seals and Sealings in the A. Saeedi Collection*. Acta Iranica 44. Leuven 2006.
- GYSELEN 2009: Gyselen, R.: Two Notes on post-Sasanian Coins. In: *Sources pour l'histoire et la géographie du monde iranien (224–710)*. Res Orientales 18. Ed.: Gyselen, R. Bures-sur-Yvette–Leuven 2009, 143–172.
- GYSELEN 2010: Gyselen, R. (ed.): *Sources for the History of Sasanian and Post-Sasanian Iran*. Res Orientales 19. Bures-sur-Yvette 2010.
- HARMATTA 1971: Harmatta, J.: The Middle Persian–Chinese bilingual inscription from Hsian and the Chinese-Sasanian relations. In: *La Persia nel medioevo, atti del convegno internazionale (Roma, 31 marzo-5 aprile 1970)*. Roma 1971, 363–376.
- HARMATTA 1973: Harmatta, J.: Inscriptions de vaisselle de l'époque sassanide et post-sassanide. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1973) 245–266.
- HARPER 1983: Harper, P. O.: Sasanian Silver. In: *The Cambridge History of Iran* 3:2. *The Seleucid, Parthian and Sasanid Periods*. Ed.: Yarshater, E. Cambridge 1983, 113–129. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521246934.016>
- HARPER-MEYERS 1981: Harper, P. O. – Meyers, P.: *Silver Vessels of the Sasanian Period. Royal Imagery*. New York 1981.
- HERZFELD 1933: Herzfeld, E.: Postsasanidische Inschriften. *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 4 (1933) 140–156.
- HILLENBRAND 2009: Hillenbrand, R.: What Happened to the Sasanian Hunt in Islamic Art? In: *The Rise of Islam. The Idea of Iran* 4. Eds.: Curtis, V. S. – Stewart, S. London 2009, 84–101.
- ḤUMĀMĪZĀDA 2001: Ḥumāmīzāda, J.: Juġrafia-yi tariḥī. In: *Kitāb-i Gīlān* 1. Ed.: Islah ʿArabānī, I. Tihrān 2001, 469–499.
- HUYSE 2005: Huyse, Ph.: Ein erneuter Datierungsversuch für den Übergang vom Schluß-y der mittelpersischen Inschriften zum Endstrich im Buchpahlavi (6–7Jh.). In: *Languages of Iran. Past and*

- Present. Iranian Studies in Memoriam David Neil MacKenzie*. Iranica 8. Ed.: Weber, D. Wiesbaden 2005, 51–68.
- IBN ISFANDIYĀR 1944: Ibn Isfandiyār, B. D. M.: *Tārīḥ-i Ṭabaristān*. Ed.: Iqbal, °A. Tih-rān 1944, II. 155.
- KASRAWĪ 1998: Kasrawī, A.: *Šahriyārān-i gumnām*. Tih-rān 1998, 34–120.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-1305.1998.tb01098.x>
- KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRK 2014: Krylaszova, N. B. – Belavin, A. M. – Türk A.: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkész-ségek klasszifikációjához a Volga–Káma-vidéki analógiák fényében. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 457–496.
- LUKONIN–IVANOW 1996: Lukonin, V. G. – Iwanow, A. A.: *Die Kunst Persiens. Die Entwicklungsphasen der iranischen Kunst vom 10. Jahrhundert v. Chr. bis zum 19. Jahrhundert*. Bournemouth 1996.
- MACUCH 2017: Macuch, M.: A Legal Controversy from the Sasanian Period in a Late Pahlavi Rivāyat Text. In: *Studia Philologica Iranica. Gherardo Gnoli Memorial Volume*. Eds.: Morano, E. – Provasi, E. – Rossi, A. Roma 2017, 257–272.
- MADELUNG 1975a: Madelung, W.: The Minor Dynasties of Northern Iran. In: *The Cambridge History of Iran 4. From the Arab Invasion to the Saljuqs*. Ed.: Frye, R. N. Cambridge 1975, 198–249.
<https://doi.org/10.1017/CHOL9780521200936.007>
- MADELUNG 1975b: Madelung, W.: The Justānids and the Sallārids of Ṭārum in the 4th–10th Century. In: *The Cambridge History of Iran 4. From the Arab Invasion to the Saljuqs*. Ed.: Frye, R. N. Cambridge 1975, 223–226.
- MADELUNG 1984: Madelung, W.: Āl-e Bāvand (Bāvandids). *Encyclopaedia Iranica* 1:7. Ed.: Yarshater, E. London 1984, 747–753.
- MADELUNG 1988: Madelung, W.: *Religious Trends in Early Islamic Iran*. Albany 1988.
- MADELUNG 1993: Madelung, W.: Dābūyids. In: *Encyclopaedia Iranica* 6:5. Ed.: Yarshater, E. London 1993, 541–544.
- MALEK 2017: Malek, H.: Tabaristan during the ‘Abbasid period. The overlapping coinage of the governors and other officials (144–178H). *Iranian Numismatic Studies. A Volume in Honor of Stephen Album*. Ed.: Faghfoury, M. Lancaster–London 2017, 71–78.
- MARSCHAK 1986: Marschak, B. I.: *Silberschätze des Orients*. Leipzig 1986.
- MARSHAK–KRIKIS 1969: Маршак, Б. И. – Крикис, Я. К.: Чилекские чаши. *Труды Государственного Эрмитажа* 10 (1969) 55–80.
- MELVILLE 2000: Melville, C.: The Caspian Provinces. A World Apart. Three local histories of Māzandarān. *Iranian Studies* 33 (2000) 45–91. <https://doi.org/10.1080/00210860008701976>
- MESTERHÁZY 1994: Mesterházy K.: Többgyökerű ősi vallásunk emlékei. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 195–206.
- MESTERHÁZY 2006: Mesterházy, K.: Die Kunst der landnehmenden Ungarn im Kraftfeld der iranischen, byzantinischen und islamischen Welt. In: *Trade, Journeys, Inter- and Intracultural Communication in East and West (up to 1250)*. Eds.: Gálik, M. – Štefanovičová, T. Bratislava 2006, 218–232.
- MESTERHÁZY 2014: Mesterházy K.: Lótusz-bimbó és palmetta. In: *A magyar honfoglalás kora*. Szerk.: Révész L. Budapest 2014, 107–109.
- MICHAILIDIS 2015: Michailidis, M.: Pilgrims and Patrons: ziyāra under the Samanids and Bavandids. In: *People of the Prophet’s House. Artistic and Ritual Expressions of Shī‘ī Islam*. Ed.: Suleman, F. London 2015, 87–90.

- MINORSKY 1965: Minorsky, V.: Daylam. In: *The Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*. Eds.: Lewis, B. – Pellat, Ch. – Schacht, J. Leiden 1965, 189–190.
- MINORSKY 1993: Minorsky, V.: Musāfirids. In: *The Encyclopaedia of Islam. New Edition* 7. Eds.: Bosworth, C. E. E. – Donzel, E. v. – Heinrichs, W. P. – Pella, Ch. Leiden 1993, 655–657.
- MINORSKY–BOSWORTH 2000: MINORSKY, V. – Bosworth, C. E.: Tārum. In: *The Encyclopaedia of Islam. New Edition* 10. Eds.: Bearman, P. J. – Bianquis, Th. – Bosworth, C. E. – Donzel, E. v. – Heinrichs, W. P. Leiden 2000, 311–312.
- MOKHTARIAN 2015: Mokhtarian, J. S.: *Rabbis, Sorcerers, Kings and Priests. The Culture of the Talmud in Ancient Iran*. Oakland 2015. <https://doi.org/10.1525/california/9780520286207.001.0001>
- MORONY 1986: Morony, M.: ʿArab ii. Arab Conquest of Iran. In: *Encyclopaedia Iranica Online Edition*. (<http://www.iranicaonline.org/articles/arab-ii> (letöltve: 2020. június 29.))
- MOSCATI 1960: Moscati, S.: Abū Muslim. In: *The Encyclopaedia of Islam. New Edition* 1. Eds.: Lewis, B. – Pellat, Ch. – Schacht, J. Leiden 1960, 141.
- MOTTAHEDEH 2012: Mottahedeh, R.: The Idea of Iran in the Buyid Dominions. In: *Early Islamic Iran. The Idea of Iran* 5. Eds.: Herzig, E – Stewart, S. London 2012, 153–160. <https://doi.org/10.5040/9780755693498.ch-010>
- MÜSAWĪ 2001: Mūsawī, S. M.: Bāstānšīnāsī. In: *Kitāb-i Gīlān* 1. Ed.: Islah ʿArabānī, I. Tihrān 2001, 501–546.
- NARŠAHĪ 2008: Naršahī, A. B. M.: *Tārīḫ-i Buḥārā*. Ed.: Rażawī, M. Tihrān 2008.
- NEUSNER 1969: Neusner, J.: *A History of the Jews in Babylonia. The Age of Shapur* 2. 4. Leiden 1969. <https://doi.org/10.1163/9789004509221>
- NIZĀMĪ cARŪZĪ SAMARQANDĪ 1996: Nizāmī ʿArūzī Samarqandī, A.: *Čahār maqāla*. Ed.: Qazwīnī, M. Tihrān 1996.
- PAUL 2005: Paul, L.: The Language of the Shahname in Historical and Dialectical Perspective In: *Languages of Iran. Past and Present. Iranian Studies in Memoriam David Neil MacKenzie*. Iranica 8. Ed.: Weber, D. Wiesbaden 2005, 141–152.
- POURSHARIATI 2008: Pourshariati, P.: *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian–Partian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London–New York 2008. <https://doi.org/10.5040/9780755695270>
- PULLEYBLANK 1989: Pulleyblank, E. G.: An-lu-shan. In: *Encyclopaedia Iranica*, online edition. (<http://www.iranicaonline.org/articles/an-lu-shan-frontier-general> (Letöltve: 2020. július 4.))
- RABINO DI BORGOMALE 1928: Rabino di Borgomale, H. L.: *Māzandarān and Astarābād*. London 1928.
- REZAI-BAGHBIDI 2011: Rezai-Baghbidi, H.: New Light on the Middle Persian–Chinese Bilingual Inscription from Xi’an. In: *The Persian Language in History*. Eds.: Maggi, M. – Orsatti, P. Wiesbaden 2011, 105–115.
- REZAKHANI 2015: Rezakhani, K.: Mazdakism, Manichaeism and Zoroastrianism. In Search of Orthodoxy and Heterodoxy in Late Antique Iran. *Iranian Studies. Religious Trends in Late Ancient and Early Islamic Iran* 48 (2015) 55–70. <https://doi.org/10.1080/00210862.2014.947696>
- REZAKHANI 2017: Rezakhani, K.: *ReOrienting the Sasanians. East Iran in Late Antiquity*. Edinburgh 2017.
- SADIGHI 1938: Sadighi, Gh. H.: *Les mouvements religieux Iraniens au IIe et au IIIe siècle de l’hégire*, Paris 1938.
- SÁRKÖZY 2008: Sárközy, M.: The Survival of the Myth of the Sāsānians in Early Islamic Tabaristān. In: *Cultus Deorum. Studia religionum ad historiam* 3. *Res medievalia et recentiora ab Oriens ad Europa*. In memoriam István Tóth. Eds.: Szabó, Á. – Vargyas, P. Pécs–Budapest 2008, 21–36.

- SÁRKÖZY 2015: Sárközy, M.: The Sultan and the Defiant Prince in Hunting Competition. Questions of Legitimacy in Hunting Episodes of Ṭabaristān. In: *Violence in Islamic Thought from the Qur'ān to the Mongols*. Eds.: Gleave, R. – Kristó Nagy, I. Exeter 2015, 141–152. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748694235.003.0009>
- SÁRKÖZY 2017: Sárközy M.: Šahrwarāz dinasztiája Szíriában és Egyiptomban a 7. század elején. Egy szászánida tábornok levantei birodalma. *Világtörténet* 39 (2017) 235–248.
- SARRE 1922: Sarre, F.: *Die Kunst des alten Persien*. Berlin 1922.
- SAUVAGET 1940: Sauvaget, J.: Observations sur les monuments omeyyades II. *Journal Asiatique* 1940:1, 1–59.
- SAYYID JAWĀDĪ 2001: Sayyid Jawadi, H. H.: Gīlān az panj hazār sāl-i piš tā imrūz I. In: *Kitāb-i Gīlān* 2. Ed.: Islah ‘Arabānī, I. Tihrān 2001, 17–119.
- SCHMITT 1989: Schmitt, R. (ed.): *Compendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden 1989.
- SHAHBAZI 1988: Shahbazi, A. Sh.: Bahrām VI Čōbīn. In: *Encyclopaedia Iranica* 3:5. London 1988, 514–522.
- SHAHBAZI 2004: Shahbazi, A. Sh.: Hormozd IV. In: *Encyclopaedia Iranica* 12:5. London 2004, 466–467.
- SHAKED 1993: Shaked, Sh.: Notes on the Pahlavi Amulet and Sasanian Courts of Law. *Bulletin of the Asia Institute. Iranian Studies in Honor of A. D. H. Bivar* 7 (1993) 165–172.
- SHARON 1990: Sharon, M.: *Revolt: the Social and Military Aspects of the ‘Abbāsīd Revolution*. Jerusalem 1990.
- SMIRNOV 1909: Смирнов, Я. И.: *Восточное серебро. Атлас древней серебряной и золотой посуды восточного происхождения, найденной преимущественно в пределах Российской империи*. Санкт-Петербург 1909.
- SOÓS–LANGÓ 2017: Soós R. – Langó P.: A magyar művészet X. századi emlékei. *Magyar Művészet* 2017:2, 99–105.
- SŪRTĪJĪ 2002: Sūrtījī, S.: *Qilā‘-i bāstānī-yi Māzandarān*. Tihrān 2002.
- SZÁNTÓ 2007: Szántó I.: A perzsa művészet története. In: *Iráni föld – perzsa kultúra*. Szerk.: Jeremiás É. Piliscsaba 2007, 263–336.
- TREADWELL 2012: Treadwell, L.: The Samanids: the First Islamic Dynasty of Central Asia. In: *Early Islamic Iran. The Idea of Iran* 5. Eds.: Herzog, E – Stewart, S. London 2012, 3–15. <https://doi.org/10.5040/9780755693498.ch-001>
- TREVER–LUKONIN 1987: Тревер, К. В. – Луконин, В. Г.: *Сасанидское серебро. Собрание Государственного Эрмитажа*. Москва 1987.
- VACCA 2017: Vacca, A.: *Non-Muslim Provinces under Early Islam. Islamic Rule and Iranian Legitimacy in Armenia and Caucasian Albania*. Cambridge 2017. <https://doi.org/10.1017/9781316979853>
- VASMER–BOSWORTH 1991: Vasmer, R. R. – Bosworth, C. E.: Māzandarān. In: *The Encyclopaedia of Islam. New Edition* 6. Eds.: Bosworth, C. E. – Donzel, E. v. – Pellat, Ch. Leiden 1991, 935–942.
- WIDENGREN 1979: Widengren, G.: Babakīyah and the Mithraic Mysteries. In: *Mysteria Mithrae*. Ed.: Bianchi, U. Leiden 1979, 675–695.
- YŪSOFI 1983: Yūsofi, Ğ. H.: Abū Moslem Kōrāsānī. In: *Encyclopaedia Iranica*, online edition. <http://www.iranicaonline.org/articles/abu-moslem-abd-al-rahman-b> (Letöltve: 2020. június 30.)
- ZADEH 2012: Zadeh, T.: *The Vernacular Qur'an. Translation and the Rise of Persian Exegesis*. New York 2012.

FIFTY SHADES OF POST-SĀSĀNIAN

MIKLÓS SÁRKÖZY

The present paper aims at throwing light at the origin, development and different meanings of the term called „post-Sāsānian”. Invented by German art historians and archaeologists hundred years ago, the term „post-Sāsānian” soon evolved and began to appear in various papers since the 1960’s. By this time this term has been widely accepted and enjoys popularity in different scientific works of Iranian studies. It appears that we can detect three main categories where this term can be used. First, the decades following 628, the year when Ḥusraw II the last real Sāsānian king was murdered. The second subperiod was until the end of the Umayyads (750 CE) where Sasanian society still played a pivotal role in the local administrations of the early caliphate. The post-Sāsānian term can be also applied for the history of northern Iran, the provinces of Ṭabaristān, Daylamān and Gīlān, where significant groups of the former Sāsānian aristocracy established post-Sāsānian states continuing Sāsānian culture and traditions well into the 9th century. The case of Central Asia and the post-750 Iranian lands (except those of Northern Iran) are more complex and cannot be called post-Sāsānian due to later developments and other influences.

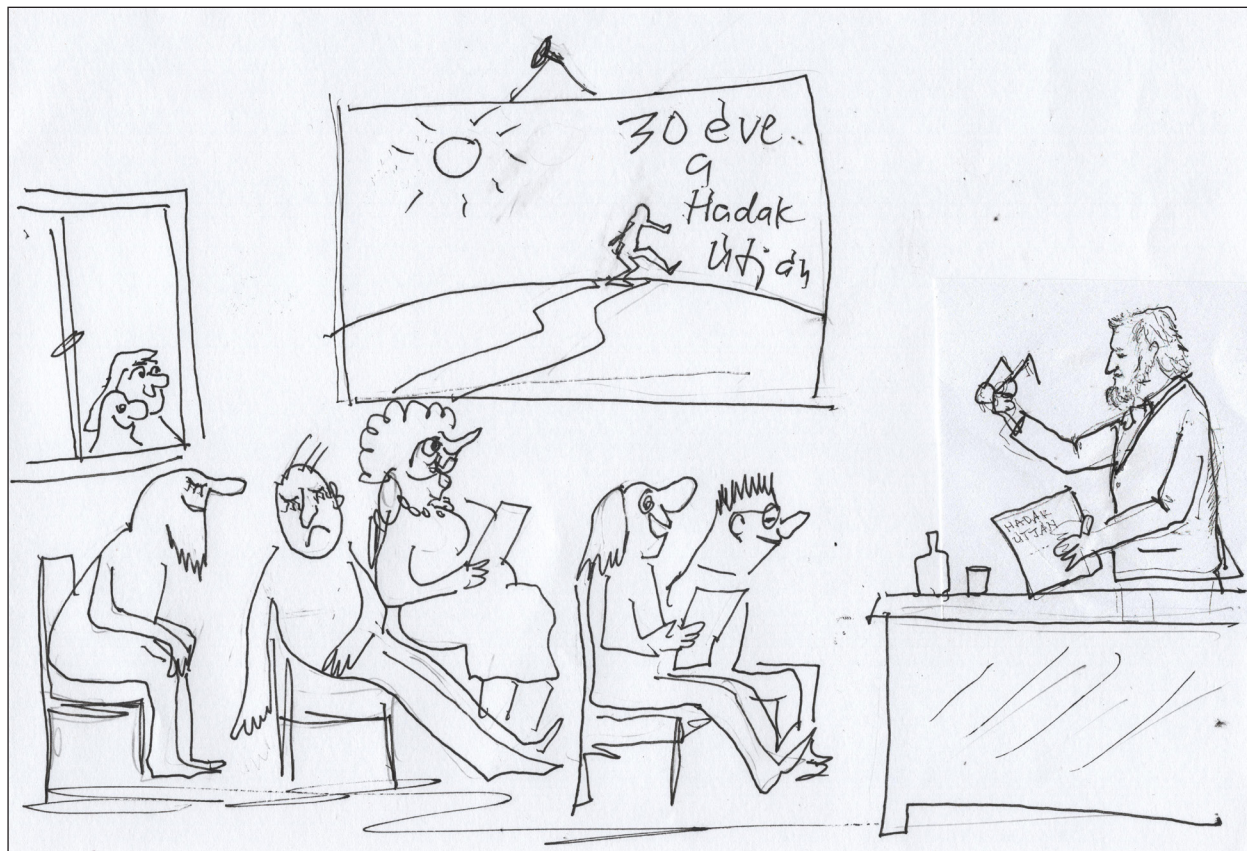
GONDOLATOK A 80 ÉVES TOMKA PÉTERRŐL ÉS A „HADAK ÚTJÁN” KONFERENCIASOROZATRÓL

STRAUB PÉTER

Különleges kötetet tart a kezében a Tisztelt Olvasó, egy olyan ötletnek a megtestesülését, amelyre több mint három évtizede talán senki sem mert volna gondolni. A tengelici konferencia vacsoráján eltervezett, a fiatal régészek megszólalását, publikálását inspiráló rendezvény szinte minden évben megrendezésre került és csaknem minden konferenciát követett az előadásokat tartalmazó terjedelmes tanulmánykötet. Mert bizony már harminc év telt el az ötlet születése óta, mely a „Hadak útján” című népvándorlás kori konferencia-sorozatot életre hívta. Szellemissége az első szentesi találkozó óta változatlan és töretlen, a célja ugyanaz: elsősorban a mindenkori fiatal régésznevezdek bemutatkozása, friss eredményeinek, szemléletmódjának helyet adva. A jelenlegi konferencia a 29. a sorban.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszékének és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoportjának közös szervezésében megvalósult összejövetelen, Budapesten, 2019 novemberében elhangzott előadásokat tartalmazza, példás gyorsasággal megjelentetve.

A konferenciasorozat szervezésének és születésének kezdeteiről az ötletgazda triumvirátus (Kiss Gábor, Lőrinczy Gábor és Vida Tivadar) vallott töreldelmesen a 2010. évi, 20. kötet bevezetőjében. Egyedülálló kezdeményezésről beszélhetünk, mely leginkább egy emelt szintű, kötetlen szemináriumhoz hasonlít hangulatában, viszont pontosan ugyanolyan tétje és követelményrendszere van, mint a senior kutatók számára rendezett eseményeknek.

Gróf Péter rajza

Ilyet egész Európában hiába keresünk. Ahhoz, hogy a kezdeti lelkesedés ne múljon el, egy különleges összetartó erőre volt szükség, ez pedig maga az örökös elnök, „A Tomka”, azaz Tomka Péter személye.

Biztosak lehetünk benne, hogy az alapító östágok egyike sem gondolt annak idején arra, hogy a sorozat egyszer majd a harmincadik, jubileumi összefüvetelét tartja. Az pedig, hogy ezen időszak alatt csupán egyetlen évben maradt el a találkozó, a mindenkori szervezők különösen erős aktivitását mutatja. A találkozók időközben több mint két tucat városba jutottak el, a mai országhatárt átlépve a hajdani Felvidékre és Erdélybe is. A kezdeti, szakmai vitáktól és személyeskedésektől mentes baráti társaság szerveződésének is tekinthető összefüvetel idővel olyan méretűre duzzadt, hogy a régészet mellett más kapcsolódó tudományágak képviselőinek egyre növekvő számú részvevője miatt többször szekciókra bontva rendezték meg.

A népvándorlás koros kutatók kezdeményezése pezsdítő hatással volt más korszakkal foglalkozó fiatal régészekre is. Ennek megfelelően született meg a későbbiekben az őskorosok, a római és a középkorosok hasonló jellegű tanácskozása.

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvének 1984–85. évi köteteként, 1991-ben megjelent első tanulmányfüzet óta a magyar nyelvű régészeti periodikák szinte mindegyikébe jutott egy-két „Hadak útján” kötet. Ezek tartalma rendkívül sokszínű, és a hazai népvándorlás korának teljes időszakát és problémakörét reprezentálják. Éppúgy megtaláljuk benne az aktuális telep- és temető feltárásokról szóló beszámolókat, illetve rövid jelentéseket, mint az egy-egy temetkezési szokással, tárgytypussal stb. foglalkozó rövidebb tanulmányokat. A kötetek változatossága mellett azoknak két állandó egysége van: az egyik Tomka Péter összegzése az előadásokról, míg az elnöki summázás mellett a másik elmaradhatatlan részét képezték Gróf Péter karikatúrái, melyek görbe tükröt tartottak az előadóknak és a vitatott témáknak egyaránt.

A konferencia előadásainak szakszerűségének ellenőrzésére, a fiatal kutatók moderálására az alapítók Tomka Pétert tartották a leghitelesebb és mégis legempathikusabb jelöltnek. Olyan személyt kerestek, aki könnyen megtalálja a közös hangot a fiatalokkal, akinek rálátása van eurázsiai viszonylatban a népvándorlás időszakára a korai szarmatáktól

egészen a kunokig és nem utolsó sorban nemzetközileg is elfogadott szak tekintély, akinek személye nemcsak a konferencia magas színvonalára, de a jókedvű konzultációkra és a végeláthatatlan anekdotázásokra is garanciát jelentett. A fiatal, sokszor első konferenciájukon részt vevő pályakezdők mindig számíthattak az Elnök Úr toleranciájára és simpatíájára. Az előadásokat követő hozzászólásokban, illetve vitákban kiváló pedagógusi képességei, „Bagarja, a béke barátja” hozzáállása, messzemenő korrektsége mutatkozott meg. Mindig megosztotta a hallgatósággal saját elképzelését az adott témával kapcsolatban, a józan ész, a két lábbal a földön járás és a logikus gondolkodás pártján állva.

Ma már biztosak lehetünk abban, hogy szükséges és életrevaló kezdeményezés volt a konferenciasorozat elindítása, mint ahogy az örökifjú Tomka Péter elnökként való felkérése is. A soproni, majd a győri múzeumban dolgozó, régészetet és mongol szakot elvégző szakember az évtizedek alatt irigylésre méltó pályát futott be. A múzeumi és a terepi munkák mellett a tanítást is magas fokon művelte. 1991-ben meghívta Őt barátja és példaképe, Bóna István az Eötvös Lóránd Tudományegyetemre is előadónak. A szerencsés hallgatók, akik hozzá járhattak szemináriumra, életre szóló élményt kaptak. Magával ragadó, ugyanakkor humoros személyisége és előadásmódja számos fiatalat terelt a népvándorlaskor minél mélyebb megismerésének irányába. Magam szegedi tanulmányaim alatt ismerkedtem meg Vele, több mint húsz éve. Engem is rögtön rabul ejtett közvetlen személyisége és hatalmas anyag- és szakirodalmi ismerete. Máig nem felejttem el, hogy egy OTDK-ra készülve az avar kori faragott tegezcsontok témakörében kerestem meg. Az irodájába belépve csak így köszöntött: „*Szervusz druszám! Te jöttél ugye a tegezekkel foglalkozni? Tudod mit, akkor már tegezzél is...*”

A szakmai elismerések sem maradhattak el (Barkóczy-, Kuzsinszky- és Schönwiesner díjak), de e magas állami és szakmai kitüntetések mellett Ő leginkább a terepmunkában, a tárgyakkal való foglalkozásban lelte örömét, és persze az izgalmasnál izgalmasabb rejtélyek, kérdések megoldásában, válaszok keresésében. Tanulmányai, a számos konferencia előadása és kiállításrendezései mind ennek az őszinte rácsodálkozásnak, kiolthatatlan kíváncsiságnak, tudásvágynak a manifesztálódásai.

Mindezek mellett büszke lehet a szakma őszinte szeretetére. Nem fordult még elő ugyanis az a magyar archeológia történetében, hogy valaki a hálás tanítványoktól és a kollégáitól a hatvanötödik, a hetvenötödik és a nyolcvanadik születésnapjára is rendkívül nívós ünnepi tisztelet és tanulmánykötetet kapott volna. De hiszen ki más is érdemelné ezt meg, ha nem ATOMKA?

Szívből kívánok Neked, Kedves Péter a konferenciasorozat minden eddigi résztvevője nevében boldog születésnapot és további aktív nyugdíjas éveket a terveid sikeres megvalósításához!

Baráti üdvözlettel,
Straub Péter

ERDÉLYI ISTVÁN EMLÉKEZETE ПАМЯТИ ИШТВАНА ЭРДЕЛИ

KLIMA LÁSZLÓ* – TÜRK ATTILA** – ДМИТРИЙ СЕРГЕЕВИЧ КОРОБОВ*** –
МИХАИЛ ВЛАДИМИРОВИЧ ЦЫБИН**** – JANCsik BALÁZS*****

ERDÉLYI ISTVÁN

(1931. augusztus 28. Nagyvárad – 2020. április 7. Göd)¹

A koronavírus-karantén második hetében érkezett a hír, hogy 88 évesen elhunyt Erdélyi István régész, az avarok és a honfoglaló magyarok megbecsült kutatója. Eredményekben gazdag, hosszú tudományos pálya jutott osztályrészéül.

Az ELTE Történettudományi Karán végzett 1955-ben. Tanárai támogatták pályája kezdeti lépéseit: 1956-ban már publikálhatott az Archaeologiai Értesítőben (*Az avar kori csontmegmunkálás néhány kérdéséről*, 83. évf.: 46–50), egyetemi szakdolgozata pedig önálló kiadványban jelent meg (*A jánoshidai avar kori temető*. Régészeti Füzetek Ser. II. 1. Budapest 1958). Erdélyi István az egyetem elvégzése után rögtön a Szovjetunióba utazott. 1955–1959 között a leningrádi (szentpétervári) egyetem régészeti tanszékén töltötte aspirantúráját (a mai rendszerben ez a PhD-képzésnek felel meg). Szakmai vezetője M. I. Artamonov volt. Erdélyi István a Szovjetunióban is igen aktív volt: 1956-ban részt vett a Pamír-hegységbe vezetett expedícióban, Stein Aurél után az első magyar tudós volt, aki ott járt. 1957-ben Uljanovszkba utazott, ezzel vették kezdetüket a Volga vidéki kutatásai. 1958-ban 13 sírt tárt fel a baskírföldi Kusulevóban, melyről közleménye jelent meg az Archaeologiai Értesítőben (*A kusulevói temető*.

86. évf.: 183–187), egy konferencián pedig értesült a Veszelyov-tanyai mari temetőben előkerült tarsolylemezeiről, melyet 1961-ben publikált (*Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában*. Archaeologiai Értesítő 88. évf.: 95–100). Ugyanezekben az években egy folklorisztikai közleménye is megjelent, jelezvén Erdélyi István őstörténeti érdeklődésének néprajzi vonulatát (*Mordvin ének a falbaépített leányról*. Néprajzi Közlemények 1958:1–2: 118–123). 1959-ben Leningrádban megvédte kandidátusi disszertációját (*Венгры в Леведии [Magyarok Levédiában]*). Erős kezdés.

Hazatérése után 1960 őszén honosították disszertációját és az ELTE egyetemi doktori címet adott neki. Erdélyi István az MTA Régészeti Kutatócsoportjában kapott állást. Ez is maradt a munkahelye, az immár Régészeti Intézetté fejlődött intézményből vonult nyugdíjba 1991-ben. Az intézetben töltött évekre esnek pilismaróti, pomázi (Holdvilág-árok), fenékpusztai és gergelyugornyai ásatásai, de folytatta a kutatást a magyar őstörténettel esetleg kapcsolatba hozható távoli területeken is: 1961-ben kezdte meg mongóliai ásatásait, melyeket 1990-ig 11 szezonon át folytatott. 1961-ben fél éven át tanított László Gyula Régészeti Tanszékén, az ELTE-n,

* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1. klima.laszlo@btk.ppke.hu

** Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1. turk.attila@btk.mta.hu

*** Институт археологии РАН, 117036 г. Москва, ул. Дм. Ульянова, 19, dkorobov@mail.ru

**** Воронежский государственный университет, г. Воронеж 394018 Россия, Университетская площадь 1. mvcibin@yandex.ru

***** Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1. b.jancsik@gmail.com

¹ A cikk az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt támogatásával készült.

ahol a Kijevi Rusz régészetéről adott elő. Közben arra is jutott ereje és ideje, hogy 1975–1982 között a szaltovói kultúrához tartozó majaki földvár (Majackoje gorogyiscse) nemzetközi ásatásának egyik vezetője legyen. Miután a magyar fél 1982-ben felmondta a szovjetekkel és bulgárokkal közös kazár expedíciót, Erdélyi István Dagesztánban folytatta keleti kutatásait.

Az 1960-as években megjelent művei közül kiemelkedik a nyevolinói temető publikációja (*Das Gräberfeld von Newolino*. Archaeologia Hungarica 46. Budapest 1969, közösen Ojtozi Eszterrel és Vlagyimir Geninggel). A magyar őstörténet szempontjából kiemelkedő temető ma is sok fejtörést okoz a kutatóknak az Urál hegység mindkét oldalához kötődő leletanyaga miatt. Ezekben az években kisebb publikációi, beszámolóit jelentek meg külföldi ásatásairól – nemcsak régészeti, hanem néprajzi folyóiratokban is. Követte és ismertette a Szovjetunióban folyó finnugor régészeti kutatómunkát. 1966-ban publikálta a képekkel gazdagon illusztrált *Avar művészet* című zsebkönyv méretű munkáját, mely több nyelven is megjelent. Erdélyi István még az 1950-es években megismerkedett Lev Gumiljovval, akinek eredeti gondolatai nagy hatást gyakoroltak rá. 1969-ben közös tanulmányt publikáltak az Archaeologiai Értesítőben (*A nomád világ egysége és sokrétűsége*. 96. évf.: 54–61.)

A tanulmányok mellett a szakfolyóiratokban folyamatosan közölt recenziókat is. Ekkor jelentek meg első ismeretterjesztő írásai. Ezek szélesebb körben ismertté tették a nevét.

Az 1970-es években kisebb közleményei mellett egy Szovjetunióban megjelent könyv egyik szerkesztője és társszerzője volt (*Проблемы археологии и древней истории угров [Az ugorok őstörténetének és régészetének kérdései]*. Moszkva 1972, Valerij Csernyecovval és Alekszej Szmirnovval). 1977-ben a *Studia Archaeologica* VI. kötetének (*Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*) szerkesztője és társszerzője volt. Rövid írásában a korai magyarság Kubany folyó vidéki jelenlétével foglalkozott. A kötet a nyevolinói temető publikációjához hasonlóan kiemelkedő jelentőségű a magyar őstörténet szempontjából, mivel legnagyobb terjedelmű tanulmányában Jelena Halikova és Jevgenyij Kazakov a tankejevka-i volgai bulgár temető leletanyagát ismertette.

1967-ben részt vett a VII. Nemzetközi Szláv Régészeti-Őstörténeti Konferencián Prágában, majd 1973-ban Ulan-Batorban képviselte Magyarországot az UNESCO-konferencián. 1976-ban Nizzában számolt be mongol expedícióiról. Munkásságát 1977-ben a Körösi Csoma Társaság Körösi Csoma-díjjal ismerte el.

Az 1970–80-as évek Erdélyi István munkásságának fénykorát jelentik. 1977-ben megvédte *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében* című akadémiai doktori értekezését (a mű 1982-ben jelent meg nyomtatásban). Ugyanerről a témáról írt röviden a *Magyar őstörténeti tanulmányok* című kötetben (*Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában*. Budapest 1977, 65–77). Ekkoriban jelent meg Sugár Lajossal közösen jegyzett könyve mongóliai ásatásairól (*Ázsiai lovasnomádok*. Budapest 1982). Ismeretterjesztő íásaiban a magyar őstörténettől és a sztyeppe világtól távolabbra is elkalandozott, de a számára legkedvesebb témakört sem hanyagolta: a Népszerű történelem sorozatban jelent meg *A magyar honfoglalás és előzményei* című monográfiája (Budapest 1986), a Sorsdöntő történelmi napok sorozatban pedig a langobardok távozását és az avarok érkezését tárgyaló *Pannoniai Húsvét* című könyve (Budapest 1987). 1985-ben részt vett Sziktivkarban (Komi ASzSZK) a VI. Finnugor Kongresszuson, majd 1986-ban a Góbi sivatagban közösen ástott Makkay Jánossal. Az MTA Régészeti Intézetében Erdélyi István fontos pozíciókat is betöltött: osztályvezető volt, tudományos titkár és nemzetközi titkár is. Tevékeny szelleme nyugdíjazása után sem hagyta nyugodni. Továbbra is a magyar őstörténet kutatása állt érdeklődésének középpontjában.

Erdélyi István nyugdíjba vonulása körülbelül egybeesett a rendszerváltással, amely új lehetőségeket nyitott meg előtte. Eleinte a Miskolci Bölcsész Egyesület keretében oktatott magyar őstörténetet, majd részt vett a Károli Gáspár Református Egyetem megalapításában, 1993–1998 között intézetvezető és a bölcsészettudományi kar dékánhelyettese is volt. 1998-ban társaival megalapította a Magyar Őstörténeti Munkacsoportot, amelyet hivatalosan is bejegyezték egyesületként. 2002-től 2014-ig az egyesület *Eleink – magyar őstörténet* című folyóiratának főszerkesztői feladatait is ellátta. Ásatásai 1991-es nyugdíjazásával befejeződtek itthon is (Pa-

nyola), melyet szakmai pályafutásának töréseként élt meg. 1994-ben az olimpiai szláv urnatemetőről írt, melyet még 1985. évi athéni ösztöndíja során tanulmányozott. 1997 októberében habilitált az ELTE-n. Az 1999–2000-es tanévben tartotta utolsó egyetemi előadásait, a Pécsi Tudományegyetem régészeti képzésének keretében.

Ezekben az években eltávolodott korábbi őstörténeti koncepciójától, pl. a történeti forrásokban szereplő, a mai Baskír és Tatár Köztársaságok területére lokalizálható Magna Hungariát már nem tekintette a magyarok őshazájának. A Magyar Őstörténeti Munkacsoportban és az általa szerkesztett folyóiratban a rangos szakemberek mellett teret engedett az őstörténet naiv és olykor dilettáns kutatóinak is. Ennek ellenére is alkotott az új nemzedékek által haszonnal forgatható, maradandó műveket. A 2000-es évek első felében megjelentette *Őstörténeti-régészeti fogalomtárát* (Budapest 2001), készített egy temetőkatalógust (*Hol sírjaik domborultak... A honfoglaló magyarság temetői a Kárpát-medencében*. Göd 2003) és egy kutatástörténeti összefoglalást (*Őseink nyomában. A magyar őstörténet kutatása a XX. században*. Budapest 2004). Az évtized második felében publikálta *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei* (Budapest 2008)

című könyvét, amely pontatlanságai és szerkesztésének technikai hibái ellenére is haszonnal forgatható kiadvány még akkor is, ha 15 évig állt a kiadóban megjelenésre várva. Ebben a könyvben összegezte valamennyi keleti régészeti gyűjtését, fotó- és rajzos dokumentációját, melyek kiválóan mutatják kutatói habitusát. Az őt ismerő orosz és ukrán kollégák elmondása alapján Erdélyi István volt az a magyar kutató, aki rendszeresen felkereste és feldolgozta a régészeti adattárakat és átnézte a gyűjteményeket. Sőt jegyzeteinek köszönhetően sikerült információkat megőrizni olyan keleti lelőhelyeknél (pl. Martan-Csú, Krjukovo-Kuzsnovo), ahol az eredeti dokumentáció később sérüléseket szenvedett. Utolsó nagyobb műve a *Magyar őstörténeti minilexikon* (Budapest 2012).

2005-ben az ELTE aranyoklevéllel tisztelte meg az 50. évén át kifejtett szakmai tevékenységéért. 2007-ben a Mongol Tudományos Akadémia elnöke részesítette kitüntetésben, majd a következő évben a Magyar Professzorok Világtanácsa a *Pro Universitate et Scientia* kitüntetést adományozta neki.

Akár a könyveit vesszük kezünkbe, akár jellegzetes, szikár alakját idézzük fel, midőn egy konferencián hozzászólásra emelkedik, Erdélyi István emléke velünk marad.

ИШТВАН ЭРДЕЛИ (28 августа 1931 – 7 апреля 2020)

ДМИТРИЙ СЕРГЕЕВИЧ КОРОБОВ

7 апреля 2020 г. в возрасте 88 лет ушёл из жизни известный венгерский археолог, специалист в области кочевнической археологии Евразии эпохи средневековья, Иштван Эрдели.

Он родился на территории Румынии в городе Орадя-Маре 28 августа 1931 г. После Второй мировой войны семья Эрдели обосновалась в венгерском городе Сентэндре, где Иштван в 1950 г. закончил гимназию, после чего поступил в Будапештский университет. Оттуда в 1955 г. молодой специалист в области археологии аварских племён отправился в аспирантуру в Ленинград, где под руководством профессора М. И. Артамонова защитил диссертацию «Венгры в Лебедии» (1959 г.). Вернувшись в Венгрию, вплоть

до 1991 г. Иштван Эрдели работал в Институте археологии Венгерской академии наук, попутно ведя занятия для студентов Будапештского университета. Незадолго до завершения работы над докторской диссертацией «Авары и Восток в свете археологических источников» (1976 г.), Иштван Эрдели выступил соорганизатором Советско-Венгерской (позднее Советско-Болгаро-Венгерской) экспедиции Института археологии АН СССР (1975–1982 гг.), которая под общим руководством Светланы Александровны Плетнёвой вела работы на знаменитом Маяцком археологическом комплексе в Воронежской области. Эта экспедиция стала настоящей школой для многих отечественных и зарубежных архео-

логов – специалистов в области средневековой археологии Евразии, к чему Иштван Эрдели приложил самое непосредственное участие. В частности, под его руководством в течение четырёх сезонов осуществлялись совместные полевые работы в Венгрии, главным образом, в г. Фенекпесте на озере Балатон.

Оставаясь до конца своих дней заинтересованным в тесных контактах археологических школ Венгрии и нашей страны, Иштван Эрдели выступил редактором и одним из авторов крупной монографии «Археология Венгрии»

(1986 г.), которая стала поистине настольной книгой для всех специалистов-кочевниковедов. После выхода на пенсию, профессор И. Эрдели еще долгие годы преподавал в Будапештском университете, вёл археологические раскопки средневековых венгерских городов, возглавлял научно-исследовательские коллективы по изучению археологии кочевников Евразии.

Институт археологии скорбит вместе с венгерскими коллегами и выражает глубокие соболезнования родным и близким Иштвана Эрдели.

ПАМЯТИ ИШТВАНА ЭРДЕЛИ

Михаил Владимирович ЦЫБИН

7 апреля 2020 г. ушел из жизни известный венгерский археолог Иштван Эрдели. Он известен своими трудами по археологии и истории кочевников Евразии эпохи средневековья. Иштван Эрдели родился на территории Румынии в городе Орадя-Маре 28 августа 1931 г. После окончания Будапештского университета учился в аспирантуре в Ленинграде под руководством М.И. Артамонова. В 1959 г. защитил кандидатскую диссертацию «Венгры в Лебедии», а в 1976 г. — докторскую диссертацию «Авары и Восток в свете археологических источников». Иштван Эрдели работал в Институте археологии Венгерской академии наук, преподавал в Будапештском университете.

Ученый выступил соорганизатором Советско-Венгерской (позднее Советско-Болгаро-Венгерской) экспедиции Института археологии АН СССР (1975–1982 гг.), которая под общим руководством С.А. Плетнёвой вела работы на Маяцком археологическом комплексе в Воронежской

области. Иштван Эрдели являлся редактором и одним из авторов монографии «Археология Венгрии», изданной в СССР в двух томах (1980, 1986 гг.).

И в последние годы Иштван Эрдели активно интересовался результатами полевых исследований по проблеме происхождения венгров, проводившихся в Восточной Европе и Казахстане. В 2016 г. он принимал участие в работе III Международного Мадьярского симпозиума по археологии в Будапеште. В разговоре со мной он выражал и обеспокоенность по поводу объективной исторической оценки участия 2-й венгерской армии в военных действиях в Воронежской области в 1942–1943 гг. Иштван Эрдели вместе с П. Сабо, П. Грофом издал книгу об этих событиях, основанную на фотографиях и фронтовом дневнике Яноша Грофа — отца археолога Петера Грофа. Ученый выражал надежду, что эта книга будет востребована российскими историками.

ERDÉLYI ISTVÁN SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGA²

1956

Őstörténeti kutatás „a Világ tetején”. *Új Világ* 1956. október 18, 4.

Az avarkori csontmegmunkálás néhány kérdéséről (О некоторых вопросах обработки кости у аваров). *Archaeologiai Értesítő* 83 (1956) 46–50.

Новая руническая надпись из Венгрии. *Эпиграфика Востока* 12 (1956) 59–61.

1957

A Pilisről a Pamírra. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1957. november 23, 2.

1958

A jánoshidai avarkori temető. Régészeti Füzetek Ser. 2 No. 1. Budapest 1958.

Mordvin ének a falbaépített leányról (Mordwin Lied vom eingemauerten Mädchen). *Néprajzi Közlemények* 3 (1958) 118–123.

1959

Венгры в Лебедии. Материальная культура венгров в IX–X вв. Автореф. канд. дисс. Ленинград 1959.
Soproni Sándor riportja. Julianus barát nyomában. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1959. november 7.

Sírrablók nyomában Budakalászon. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1959. december 25, 1.
Julián barát nyomában Baskíriában. *Csongrád Megyei Hírlap* 1959:2, 8.

A kusulevói temető (Кушулевский могильник). *Archaeologiai Értesítő* 86 (1959) 183–187.

1960

Pomáz középkori emlékei. Dunakanyar–Pilisvidék 1. Budapest 1960.

A honfoglaló magyarság régészeti emlékanyaga kelet-európai kapcsolatainak néhány kérdéséről (О некоторых вопросах восточно-европейских связей археологических памятников венгров-завоевателей родины). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 169–176.

Budakalász. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 237.

A Holdvilágárok. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1960. március 28.

A Holdvilágárok. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1960. július 2.

Sashegyi Sándor. 1900–1958. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 225. (Nekrológ)

Sashegyi Sándor (1900–1958) (korábban Stefán Sándor). *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1960. július. 30, 3. (Nekrológ)

² Erdélyi István saját bibliográfiája nyomán (https://julianusbaratai.blog.hu/2020/04/08/erdelyi_istvan) javításokkal és kiegészítésekkel készült változat.

1961

Népvándorlaskori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseihez (Contributions to the methodological and theoretical questions of Migration Period archaeology). *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 68–76. (Társszerző: Bartha A.)

Új magyarországi rovásfelirat. *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 279–280.

Budakalász–Donauufer. *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 291.

„Большая Венгрия” («Magna Hungaria»). Zur Frage des Aufenthaltes der Altungarn in Baschkirien). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 13 (1961) 307–320.

Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában (Новые данные о распространении стиля блях сумок в Восточной Европе). *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 95–100.

Ásatások a pomázi Lugi-dűlőben. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1961. március 11, 1.

Timur Lenk sírjától Batu kán szállásáig. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1961. július 8, 1.

Népi ellenőrzés a budapesti országos múzeumokban. *Népi Ellenőrzés* 12 (1961) 16–17.

Заднепровский, Ю.: Археологические памятники южных районов Ошской области. Фрунзе 1960. *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 307–308. (Recenzió)

1962

Az 1956. évi pamíri expedíció néprajzi jegyzetei (Ethnographical Records of the Pamir Expedition of 1956). *Ethnographia* 73 (1962) 103–126.

Hun vezérek sírjainál. *Szentendre. A Pest Megyei Hírlap különkiadása* 1962. március 14, 1.

Jelentés a mongol–magyar expedíció 1961. évi munkálatairól. *Archaeologiai Értesítő* 89 (1962) 93–100.

Előszállás–Telek. *Archaeologiai Értesítő* 89 (1962) 264.

Раскопки в Ноин-Уле. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 14 (1962) 231–247.

A bodrogszerdahelyi honfoglaláskori temető. (Streda nad Bodrogom) (Могильник эпохи завоевания страны венграми в Стреда над Бодроком). *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 4–5 (1961) 17–30.

László Gy.: Östörténetünk legkorábbi szakaszai. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 12 (1962) 143–147. (Recenzió)

1963

Szob. Az 1962. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 16 (1963) 90.

Az 1962. évi mongóliai expedíció eredményei. *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963) 120–126. (Társszerző: Ferenczy L.)

Les relations hungaro-khazares. *Studia et Acta Orientalia* 4 (1963) 39–44.

Egy rejtélyes felirat a Nyugati-Pamíron. *Antik Tanulmányok* 10 (1963) 58–59.

A mongol–magyar régészeti expedíció 1961–63. évi eredményei. *Magyar Tudomány* 70 (1963) 647–651.

Неволинский могильник ломоватовской культуры. In: *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1960, 428–431. (Coautor: Ойтози, Э. К.)

Török Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Budapest 1962. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 355–357. (Recenzió)

Руденко, С. И.: Культура хуннов и ноинулинские курганы. Москва–Ленинград 1962. *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963) 319–321. (Recenzió)

Харадзе, Р.: Грузинская большая семья I–II. *Ethnographia* 74 (1963) 3. (Recenzió)

1964

A zürjénföldi régészeti irodalom új terméséből. *Nyelvtudományi Közlemények* 66 (1964) 204–206.

Pomáz-Holdvilágárok. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 17 (1964) 59.

Заднепровский, Ю. А.: Древние земледельческие культуры Ферганы. Материалы и исследования по археологии СССР 118. Москва–Ленинград 1962. *Archaeologiai Értesítő* 91 (1964) 141–142. (Recenzió)

1965

Látogatás egy mongol kovácsmesternél. *Ethnographia* 76 (1965) 462–464.

Mongol íjászok, lovasok, birkózó sasok. *Fiúk Évkönyve* 1965, 138–142.

Slawische Siedlungen in Ostungarn I (Geländebegehungen und Ergebnisse einer Versuchsausgrabung). *Slavica* 5 (1965) 226–229. (Mitverfasser: Ojtozi E.)

1963. évi mongol–magyar régészeti expedíció eredményei (Результаты монголо–венгерской экспедиции 1963 года). *Archaeologiai Értesítő* 92 (1965) 73–85. (Társszerző: Navaan, D.)

Újabb régészeti kutatások a Komi ASzSZK területén. *Archaeologiai Értesítő* 92 (1965) 218–219.

Résultats des recherches archéologiques relatives aux trouvailles des cavaliers nomades orientaux en Hongrie (1953–1964). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1965) 373–378.

Überreste aus der Awarenzeit. *Ungarische Rundschau* 7 (1965) 17–19.

Halomsírok az ázsiai sztyeppéken. *Élet és Tudomány* 20 (1965) 2474–2477.

A kazárok történetének első összefoglalása. *Archaeologiai Értesítő* 92 (1965) 85–90. (Társszerzők: Kádár Z. – Ojtozi E.) (Recenzió)

Török, Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 14 (1965) 77–80. (Recenzió)

1966

Avar művészet (Die Kunst der Awaren). Budapest 1966.

Gergelyiugornya. *Archaeologiai Értesítő* 93 (1966) 299.

Molnár G.: Egymillió hős országa. Arhangaj őserdeitől a Gobi sivatagig. Budapest 1966. *Ethnographia* 77 (1966) 630. (Recenzió)

Objectivity in Anthropology. *Current Anthropology* 7 (1966) 361. <https://doi.org/10.1086/200728>

A Holdvilág-árok rejtélye. *Pest Megyei Hírlap* 1966. VIII. 6.

1967

Извлечения из хроники венгерского Анонима. *Вопросы археологии Урала* 7 (1967) 172–185.

The results of the mongolian–hungarian archaeological expeditions 1961–1964. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19 (1967) 335–370. (Co-authors: Dorjsüren, C – Navan, D.)

Néprajzi jegyzetek Észak-Mongóliából. *Ethnographia* 78 (1967) 122–126.

Pósta Béla emlékezete. *Literaturuli Szakartvelo* 1967. július 21.

Hogyan halászott az európai őseink? *Halászat* 13 (1967) 101.

Szinképelemzési vizsgálatok és azok értékelése a pilismarót-basaharci avarkori temető bronztárgyain. *Archaeologiai Értesítő* 94 (1967) 97–100. (Társszerző: U. Vanyek M.)

Az első Nemzetközi Szlav Régészeti Kongresszus. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 15 (1967) 115–121.

Az 1964. évi mongol–magyar régészeti expedíció eredményei. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 15 (1967) 123–128. (Társszerző: Navaan, D.)

Ősi nomád népek nyomában a Világ Tetején. *Lányok Évkönyve* 1967, 154–166.

Régészeti expedícióval a Világ Tetején. *Szovjet Híradó* 1967:4, 10.

A Tomb of the turkic period in Northern Mongolia. *Belleten* 30 (1967) 197–203.

Гаврилова, А. А.: Могильник Кудыргэ как источник по истории алтайских племён. Москва–Ленинград 1965. *Archaeologiai Értesítő* 94 (1967) 113–115. (Recenzió)

1968

A Kínai Császárság és az ázsiai hunok kapcsolatai. *Új Keleti Szemle* 1 (1968) 34–35.

Ásó és műszer. A régészet és a természettudományok. *Természet Világa* 99 (1968) 341–345.

Neue Beobachtungen über das Material des spätaurenenzeitlichen Gräberfeldes in Pilismarót-Basaharc. *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV* 16 (1968) 97–102.

Egy koraközépkori vassisak a Déri Múzeumban (An iron helmet from the early Middle Ages in the Déri Museum). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966–1967* (1968) 197–205.

A nagyszentmiklósi „Attila-kincs” leletkörülményei (Über die Fundumstände des Schatzes von Nagyszentmiklós). *A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1968, 35–45. (Társszerző: Pataky L.)

Újabb kutatások erősítették meg: Atlantisz létezett! *Élet és Tudomány* 23 (1968) 665.

A szkíta művészet. *Élet és Tudomány* 23 (1968) 1094–1096.

A szovjet régészet néhány elvi-módszertani kérdése. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 16 (1968) 245–254.

Gergelyiugornya. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 21 (1968) 47.

Gergelyiugornya. *Archaeologiai Értesítő* 95 (1968) 135.

1969

Das Gräberfeld von Newolino. Archaeologica Hungarica 46. Budapest 1969. (Mitverfasser: Ojtozi, E. – Gening, W.)

A Várpalota-gimnáziumi avar temető (Awaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (1969) 167–198. (Társszerző: Németh P.)

Steppe–Klima–Völkerwanderung. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969:2, 139–145.

A nomád világ egysége és sokrétűsége (Единство и разнообразие степной культуры Евразии). *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 54–61. (Társszerző: Gumiljov, L. N.)

Единство и разнообразие степной культуры Евразии. *Народы Азии и Африки* 1969:3, 78–87. (Соавторы: Гумилёв, Л. Н.)

Обзор венгерского журнала «Этнография» Венгерского Этнографического Общества за 1959–1968 гг. *Советская этнография* 1969:5, 149–156.

Türk rovásírásos felirat Környéről. *Antik Tanulmányok* 16 (1969) 209–210.

A nagyszentmiklósi „Attila kincs” leletkörülményei (Über die Fundumstände des Schatzes von Nagyszentmiklós). *Magyar Történelmi Szemle* 1969:1, 25–40. (Társszerző: Pataky L.)

Ласло Вергеш. *Советская археология* 1969:4, 316–317. (Соавторы: Бадер, О. Н. – Ранов, В. А.) (Nekrológ)

1970

Forschungen auf awarenzeitlichen Siedlungen. In: *I. Medzynarodowy Kongres Arheologii Slowianskiej* 3. Red.: Serejski, M. H. Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, 163–171.

Klíma–sztyep–népvándorlás. *Földrajzi Értesítő* 19 (1970) 87–93.

A nagyszentmiklósi „Attila kincs” leletkörülményei. Folytatás. *Magyar Történelmi Szemle* 1970:2, 47–48. (Társszerző: Pataky L.)

Magna Hungaria. *Magyar Történelmi Szemle* 1970:4–5, 19–26.

A honfoglaló magyarság Kubány-vidéki tartózkodásának kérdéséhez. *Magyar Történelmi Szemle* 1970:6, 70–72.

Ipolytölgyes. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 142.

Budakalász. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 144–145.

Budapest, XII. Vöröskereszt. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 145.

Előszállás, Telek. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 146–147.

Tépe. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 152.

Gergelyiugornya. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 153.

Karos, Tobolyka-dűlő. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 154.

Oros, Gemarkung von Nyírpazony. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 158.

Pomáz, Holdvilágárok. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 159–160.

Somogyaszaló. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 162.

Szentendre. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 162.

Tákos. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 164.

Visegrád. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1 (1970) 164.

Die Kunst der Awaren. *Das Altertum* 16 (1970) 243–250.

Másfél ezer éves fazekasfalu maradványai. *Kárpáti Igaz Szó* 1970. augusztus 5, 3.

Orosz és szovjet irodalom könyvtárainkban. *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei* 70 (1970) 79–83. (Társszerző: Ojtozi E.)

О работе над венгерским этнографическим атласом. *Советская этнография* 1970:4, 136–137.

Manga J.: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest 1968. *Советская этнография* 1970:2, 186–187. (Recenzió)

1971

Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *Studia Archaeologica* 5. Budapest 1971. (Mitverfasser: Salamon, Á.)

Osada z doby římskej v Ipolytölgyesi v Mad'arsku (Siedlung aus der römischen Zeit in Ipolytölgyes in Ungarn). *Východoslovenský Pravek* 2 (1971) 51–72. (Társszerző: Lamiová-Schmiedlová, M.)

Kályhacsempe a budavári palotából. *Természet Világa* 102 (1971) 569.

A mongol vadászatról. *Nimród* 1971:3, 18–19.

Hozzászólás Ityina V. A. Néprajz és régészet c. előadásához. *Népi Kultúra–Népi társadalom* 5–6 (1971) 391–394.

Modern kínai festmények. *Műgyűjtő* 1971:2, 6–8.

Két lamaista szertartási eszköz. *Műgyűjtő* 1971:3, 28.

A „lengyel” buddhákról. *Műgyűjtő* 1971:3, 49.

Pomáz-Holdvilágárok (Помаз-Хольдвилагарок). *Archaeologiai Értesítő* 98 (1971) 85–91.

A hunok nyomában Mongóliában. *Élet és Tudomány* 26 (1971) 1875–1880.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Régészeti Intézetében. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 20 (1971) 169–172.

Les relations hungaro–khazares. *Magyar Történelmi Szemle* 2 (1971) 181–186.

Теории венгерских ученых о поволжском происхождении древних венгров. *Археология и этнография Башкирии* 4. Отв. ред.: Бромлей, Ю. В. 1971, 108–112.

О статье М. И. Артамонова и С. А. Плетневой. *Народы Азии и Африки* 1971:4, 249–250.

Kiszely I.: Sírok, csontok, emberek. Budapest 1969. *Советская этнография* 1971:3, 148. (Recenzió)

László, Gy.: The Art of the Period of Great Migrations in Hungary. Budapest 1970. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23 (1971) 360–363. (Recenzió)

Fettich Nándor (1900–1971). *Ethnographia* 82 (1971) 636–638. (Nekrológ)

V. N. Černecov (1905–1970). *Acta Ethnographica* 20 (1971) 132–133. (Nekrológ)

1972

Újabb régészeti kutatások Dagesztánban. *Archaeologiai Értesítő* 99 (1972) 115–116.

Régészeti kutatások Baskíriában és a magyar őstörténet. *Archaeologiai Értesítő* 99 (1972) 244–248.

Orosz szamovárok. *Műgyűjtő* 1972:2, 26.

Műgyűjtők és régészek. *Műgyűjtő* 1972:2, 47.

Hungary's Vinland Map. *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1972) 347–352.

Avar san'ati (The Art of the Avars). In: *Türk Kültürü El-Kitabı, C. II, Kısım: 1/a, İslâmiyet'ten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar*. Kollektif kitapları ve Milli Eğitim Basımevi. İstanbul 1972, 109–117.

Nomád életforma – nomád társadalom. *Valóság* 1972:5, 13–20.

Nomád életforma – nomád társadalom. *Magyar Történelmi Szemle* 3 (1972) 491–498.

Szarmata leletek Tápiószeléről (Сарматские находки в с. Тапиоселе). *Studia Comitatusiensia* 1 (1972) 21–25.

Parallèles orientales des sépultures équestres de l'époque avare dans le Bassin des Carpathes. In: *“Les questions fondamentales du peuplement du Bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle”*. Session scientifique de l'Union Internationale Archéologique Slave. Szeged 27–29 Avril 1971. Ed.: Gerevich, L. Mitteilungen des archäologischen Instituts der ungarischen Akademie der Wissenschaften. Beiheft 1. Budapest 1972, 51–55.

Trója. Az ásatások megindulásának századik évfordulójára. *Antik Tanulmányok* 18 (1971) 316–320.

Beratung der ethnographischen Sektion der gemischten Kommission sowjetischer und ungarischer Historiker. *Demos* 1972:1, 92–94. (Mitverfasser: Sárkány, M.)

Fouilles archéologiques en Bachkirie et la préhistoire hongroise. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 25 (1972) 301–312.

Введение. In: *Проблемы археологии и древней истории угров*. Отв. ред.: Смирнов, А. П. – Чернецов, В. Н. – Эрдели, И. Ф. Москва 1972, 5–6. (Соавтор: Чернецов, В. Н.)

Об археологической культуре древних венгров конца IX – первой половины X в. н. э. In: *Проблемы археологии и древней истории угров*. Отв. ред.: Смирнов, А. П. – Чернецов, В. Н. – Эрдели, И. Ф. Москва 1972, 128–144.

Frumkin, N.: Archaeology in Soviet Central Asia. Leiden–Köln 1970. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1972) 325. (Recenzió)

Bakay K. – Kalicz N. – Sági K.: Magyarország Régészeti Topográfiája 3. Veszprém megye régészeti topográfiája. Devecseri és Sümegi járás (Archäologische Topographie Ungarns 3. Archäologische Topographie des Komitats Veszprém, Kreise: Devecser und Sümeg). Budapest 1970. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1972) 321. (Recenzió)

1973

Mongolisch–ungarische Archäologische Forschungen in der Mongolei (Vorbericht). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 4 (1973) 113–118.

A pilisi erdők régészeti emlékei. *Az Erdő* III. XXII. 2. 70, 73.

Gondolatok a magyar régészetről. *Magyar Tudomány* 80 (1973) 221–228. (Társszerző: Ecsedy I.)

Современная организационная структура археологии в Венгерской Народной Республике. *Советская археология* 1973:3, 249–256. (Соавтор: Титов, В.)

Hozzászólás: Új szempontok a Dunamedence vízrajzi neveinek vizsgálatában? *Hidrológiai Tájékoztató*. Budapest 1973, 33.

Dömös. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 26 (1973) 60.

Jánoshida-Tótképuszta. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 26 (1973) 63.

Fettich Nándor az ötvösművész. *Műgyűjtő* 1973:2, 11.

Gyula Moravcsik. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25 (1973) 371–373. (Nekrológ)

Nándor Fettich 1900–1971. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 4 (1973) 175–178. (Nekrológ)

1974

Előzetes jelentés az 1971. évi mongóliai régészeti kutatásainkról. *Archaeologiai Értesítő* 101 (1974) 139–146.

Die Belohnung der Finder des Attila-Schatzes von Nagyszentmiklós. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1971:2 (1974) 143–155. (Társszerző: Pataky, L.)

Az etnikum és az etnográfia szovjet elmélete. *Világtörténet* 24 (1974) 39–46. (Társszerző: Ikonnyikova A.)

Dömös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5 (1974) 214–215.

Pilismarót-Öregek dűlő. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 27 (1974) 44–45.

A „szarvasok népe” nyomában. *Élet és Tudomány* 29 (1974) 2217–2222.

Hohloma. *Műgyűjtő* 1974:4, 64.

Egy festő nyomában. *Műgyűjtő* 1974:6, 49.

Cungkápa szobrai. *Műgyűjtő* 1974:6, 50–51.

Merre vezetett a honfoglalók vándorlása? *Tudományos Kaleidoszkóp*. Budapest 1974, 309.

Hozzászólás Balassa Iván előadásához. *Ethnographia* 85 (1974) 591–592.

Az etnikum és etnográfia szovjet elmélete. *Világtörténet* 24 (1974) 39–46.

Zur Frage der Lokalisation der Wohnorte des Urungarntums. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5 (1974–1975) 117–128.

Bromleĭ, Ioulian Vladimirovitch: Etnos i emografĭa. Éditions «Naouka», Moscou, 1973. 281 p. *Acta Ethnographica* 23 (1974) 393–397. (Recenzió)

Bach, H. – Dusek, S.: Slawen in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert. Weimar 1971. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 26 (1974) 257–258. (Társ-szerző: Kiszely, I.) (Recenzió)

1975

A honfoglaló magyarság etnikai határainak kérdéséhez. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum* 2. Red.: Ortutay, Gy. Budapest 1975, 45–47.

Pilismarót-Öregek dűlő. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 28 (1975) 81–82.

Lev Nyikolajevics Gumiljov koncepciója az Etnoszról. *Documentatio Ethnographica* 5 (1975) 5–18.

Аурель Штейн и его исследования на Памире. *Страны и Народы Востока* 16 (1975) 292–295.

A kelet-európai sztyeppe népei a korai középkorban. *Magyar Tudomány* 82 (1975) 696–699. (Társ-szerző: Bartha A.)

Szibéria és a Távol-Kelet kőkori kultúrái nyomában. *Élet és Tudomány* 30 (1975) 1635–1638.

Julianus barát nyomában. Baskíriában volt-e a magyar őshaza? *Élet és Tudomány* 30 (1975) 2148–2151.

Egy eltűnt nép nyomában. A volgai bolgárok. *Élet és Tudomány* 30 (1975) 2242–2246.

Avarkori sarlók a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 86 (1975) 153–163.

Введение. In: *Эпоха Великого Переселения Народов*. Ред.: Амброз, М. К. Москва 1975, 3–5.

Авары и Средняя Азия. In: *Центральная Азия в кушанскую эпоху* 2. Ред.: Гафуров, В. Г. и др. Москва 1975, 169–171.

Volgai Bolgárok. *Élet és Tudomány* 1975. november 47.

Раскопки советско-венгерской экспедиции в ВНР. *Археологические Открытия 1975 г.* Москва 1975, 585–607. (Соавторы: Титов, В. С. – Макарова, Э.)

Egy ritka mongol festmény. *Műgyűjtő* 7, 1975:3, 8 – 9.

Dömös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5 (1974/1975) 214–215.

Jánoshida. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5 (1974/1975) 216.

Pilismarót. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5 (1974/1975) 217.

Forschungstätten für Finnougristik in Ungarn. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5 (1974/1975) 9–42.

Bóna I.: VII. századi települések és árpádkori magyar falu Dunaújvárosban (Аварские поселения VII века и венгерская деревня эпохи Арпадов). Budapest 1973. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (1975) 498–499. (Recenzió)

1976

A halhatatlan Herkules. *Természet Világa* 107 (1976) 243.

A kajragacsi ősök szobrai. *Természet Világa* 107 (1976) 435.

Sziklarajzok a Világ Tetején. *Természet Világa* 107 (1976) 532.

Die Darstellung auf der grossen awarischen Riemenzunge von Bánhalom. In: *Hungaro-Turcica*. Ed.: Káldi-Nagy, Gy. Budapest 1976, 263–266.

A honfoglaló magyarok ősei nyomában. *Népszava* 1976. április 18.

Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Doktori disszertáció tézisei. Budapest 1976.

Az első szovjet–magyar közös régészeti ásatások. *Magyar Tudomány* 83 (1976) 480–481.

Bajót. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 29 (1976) 3.

Csolnok. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 29 (1976) 53.

Ausgrabungen in Bajót und Csolnok. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 6 (1976) 123–124.

Węgierska mapa Winlandii. *Slavia Antiqua* 24 (1976) 155–162.

Mongolisch-ungarische Archeologische Forschungen in der Mongolei im Jahre 1974. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 6 (1976) 115–117.

Le nouveaux resultats des expeditions archéologiques hungaro-mongoles. In: *IXe congrès de l'UISPP (Union internationale des sciences préhistoriques et protohistoriques)*, Nice, 13–18 septembre 1976. Nice 1976, 594.

Раскопки Советско-Венгерской экспедиции в Венгерской Народной Республике. *Археологические открытия 1975 года*. Москва 1976, 585–587. (Соавторы: Титов, В. С. – Макарова, Т. И. – Ширинский, С. С.)

Ausgrabungen in Bajót und Csolnok. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 6 (1976) 123–124. (Mitverfasser: Makarova, T. – Sirinszkij, S. – Tyitow, W.)

Cs. Sós, Á.: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München 1973. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28 (1976) 243–245. (Recenzió)

Csolnok. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 6 (1976) 158.

Pilismarót. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 6 (1976) 158–159. (Mitverfasser: Salamon, Á.)

1977

Карта 16 века открывает Америку 11 века. *Природа* 1977, 89–99.

The Vinland Map. *Acta Ethnographica* 24 (1977) 155–161.

Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk.: Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. Budapest 1977, 65–77.

Őseink nyomában a Kazár Birodalomban. *Élet és Tudomány* 32 (1977) 451–453.

Mongolisch-ungarische archäologische Forschungen in der Mongolei im Jahre 1974. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 7 (1977) 115–117. Taf. 53a–58. (Mitverfasser: Zeweendordsch, D.)

Les anciens Hongrois ont-ils été dans la région du Kouban? In: *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*. Réd.: Erdélyi, I. *Studia Archaeologica* 6 (1977) 249–252.

Magyar és szovjet régészek ásátása Keszthely-Fenékpusztán. *Magyar Tudomány* 84 (1977) 307–309.

Die ersten sowjetisch – ungarischen und ungarisch – sowjetischen Ausgrabungen im Jahre 1975. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 7 (1977) 119–125.

Keszthely-Fenékpuszta. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 30 (1977) 33–34.

Budakeszi-Barackos. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 30 (1977) 38.

Felbecsülhetetlen értékű ásátások. *Esti Hírlap* 1977. november 5.

Das awarische Gräberfeld in Budakalász-Dunapart. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 7 (1977) 45–47.

Раскопки на западном берегу Балатона. *Археологические открытия 1976 года* (1977) 592–593. (Соавтор: Титов, В. С.)

Recently found relics of Turcic Stone Sculpture from the territory of the Mongolian Peoples Republic. *Arts of the eurasian Steppelands. Colloquies on Art et Archaeology in Asia* 1977:7, 203–217.

Kovrig, I. (ed.): Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary I. Budapest 1975. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1977) 293–294. (Recenzió)

Averkieva, Y. P.: Indeytsi Severnoi Ameriki. Moscow 1974. *Acta Ethnographica* 26 (1977) 234–236. (Recenzió)

Emlékezés Fettich Nándorra. *Dunakanyar Tájékoztató* 1977:2, 154–157. (Nekrológ)

1978

A kezdet bízató. Magyar-Szovjet közös ásátások. *Magyarország* 45 (1978) 22–23.

Ausgrabungen. Budakeszi-Barackos. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8/9 (1978) 238–239.

Keszthely-Fenékpuszta. *Archaeologiai Értesítő* 105 (1978) 271–272.

Budakeszi-Barackos. *Archaeologiai Értesítő* 105 (1978) 283.

Budakeszi-Barackos. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 31 (1978) 74.

Keszthely-Fenékpuszta. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 31 (1978) 12–13.

Budakeszi-Barackos. *Archäologische Denkmäler. Forschungen Ur- und Frühgeschichte*. Wien 10 (1978) 120–121.

A verebi honfoglaláskori sírlelet egyes tárgyainak Don-menti analógiái (Analogie de vestiges sépulcraux près du don avec ceux de Vereb de l'époque de la conquête Arpadienne). *Alba Regia* 16 (1978) 287–292.

Egyes avarkori ábrázolások mitológiai vonatkozásairól. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 3. Szerk.: Hoppál M. – Istvánovits M. Budapest 1978, 338–341.

Régészeti kultúra–etnogenezis–etnosz. A *Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 27 (1978) 117–121.

Некоторые итоги работ Монгольско-венгерской экспедиции. In: *Археология и Этнография Монголии*. Ред.: Окладников, С. П. Новосибирск 1978, 136–151.

Régészeti kiegészítések Kresz Mária tanulmányához (Дополнения со стороны археологии к статье Марии Крес). *Ethnographia* 89 (1978) 354–362.

Вопросы археологических памятников славян в Фенекпусте и её окрестностях. In: *Problemi seoba naroda u Karpatskoj kotlini*. Red.: Dimitrijevic, D. Novi Sad 1979, 163–166.

Ásatások Vásárosnamény határában. In: „*Találkozás Bereggel.*” Szerk.: Mező A. Vásárosnamény 1979, 155–164. (Társszerző: Szimonova Eugénia)

Archäologische Denkmäler des Ungarntums aus der Zeit der Landnahme an den Westgränzen des Landes. *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte* 10 (1979) 120–121.

Das awarische Gräberfeld in Budakalász-Dunapart (Donauufer). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 7 (1977) 49–54.

Okladnyikov Sz. P. akadémikus köszöntése. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 27 (1978) 255–258.

Erdélyi Balázs. Régészeti kutatás a levegőből. *Delta* 12 (1978) 38–40.

J. A. Halikova 1930–1977. *Archaeologiai Értesítő* 105 (1978) 106. (Nekrológ)

Dezső Csallány. Szentés 1903 – Nyíregyháza 1977. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1978) 441. (Nekrológ)

1979

Budakeszi-Barackos. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 32 (1979) 77–78.

Keszthely-Fenekpuszta. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 32 (1979) 94.

Раскопки в Фенекпусте. *Археологические открытия 1978 года* (1979) 605–606. (Соавтор: Титов, В.)

A magyar–szovjet közös régészeti kutatások. *Magyar Nemzet* 1979. március 28, 6.

Előzetes jelentés az 1974. évi mongol-magyar régészeti expedíció munkálatairól I. rész (Отчет о работе монгольско-венгерской археологической экспедиции в 1974 году). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 112–126.

Magyar övveretek kijevei öntőmintái? *Élet és Tudomány* 34 (1979) 593–595.

Magyar őstörténeti tudományos ülés Szegeden 1979 március 7–9. *Ethnographia* 90 (1979) 593–595.

A Nemzetközi Szláv Régészeti Unió tudományos konferenciája Kijevben (1979. november 21–24.). *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 28 (1979) 173–175.

Különös leletek a jugoszláviai Vajdaságból. *Antik Tanulmányok* 26 (1979) 87–96.

Ergebnisse der Ausgrabungen in Keszthely-Fenekpuszta (1976–77). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 151–156, 387–392. (Mitverfasser: Sági, K.)

Das Awarentum und der Osten im Spiegel der archäologischen Quellen. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 189–198.

Neuer altungarischer (?) Grabfund aus Südrussland. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 121–123.

Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. *Magyar Múlt* 1979. augusztus 23, 25–34.

Раскопки в Фенекпусте. *Археологические открытия 1978 г.* Москва 1979, 605–606. (Со-авт.: Титов, В. С.)

Neuer altungarischer (?) Grabfund aus Südrussland. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 121–123.

- Kiss, A.: Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2. Budapest 1977. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1979) 202–203. (Recenzió)
- László Gy. – Rácz I.: A nagyszentmiklósi kincs (Der Schatz von Nagyszentmiklós). Budapest 1977. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1979) 413–414. (Recenzió)
- Pletnyova, Sz. A.: Poloveckije kamennüje izvajanyija. Archeologija SzSzSzR. Moszkva 1974. *Ethnographia* 90 (1979) 298–299. (Recenzió)
- Milescu, S.: Kínai útinapló 1675–1677. Bukarest 1978. *Ethnographia* 90 (1979) 612. (Recenzió)

1980

- К вопросу о заселении Задунавья древними венграми. *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* 2. Turku 1980, 316.
- Modern régészet. *Magyar Tudomány* 87 (1980) 130–134. (Társszerző: Erdélyi B.)
- A magyar őstörténet periodizációja. *Magyar Tudomány* 87 (1980) 335–338.
- A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. A mi világunk.* Budapest 1980.
- Первые итоги раскопок венгеро-советской экспедиции на территории ВНР (The first results of the Hungarian-Soviet expedition in Hungary). *Советская археология* 1980:1, 130–146. (Соавтор: Титов, В. С.)
- Археология Венгрии. Каменный век.* Москва 1980. (Соавтор: Титов, В. С.)
- Путешествия Мора Дечи по Кавказу. *Вопросы осетинской археологии и этнографии* 26:1 Орджоникидзе 1980, 124–135.
- Ergebnisse der Ausgrabungen von Keszthely-Fenekpuszta. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 151–156. (Mitverfasser: Sági, K.)
- Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében (Doktori disszertációs tézisek 1976). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 189–198.
- Neuere Denkmäler der Szekler-ungarischen Runenschrift aus Siebenbürgen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 429–436.
- Keszthely-Fenekpuszta. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 33 (1980) 62–63.
- Keszthely-Fenekpuszta. *Archaeologiai Értesítő* 107 (1980) 247–248.
- Кестхей-Фенекпуста. *Археологические открытия* 1979. 1980, 491–449. (Соавтор: Титов, В. С.)
- Régészeti tanulmányúton a Krími-félszigeten. *Archaeologiai Értesítő* 107 (1980) 231–234.
- A honfoglaló magyarság etnikai határainak kérdéséhez. *Congressus IV Internationalis Fenno-Ugristarum Helsinki* 1975 2. 1980, 44–47.
- Neuer altungarischer (?) Grabfund aus Südrussland. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8–9 (1978–79) 121–123.
- Zur Frage der frühen awarisch-slawischen Beziehungen. *Das Altertum* 27 (1980) 54–58.
- Путешествия Мора Дечи по Кавказу. *Ирон Археологи* 36:1. Орджоникидзе 1980, 125–135.
- Vranić, M. (szerk.): Muzejska Zbirka. *Ethnographia* 91 (1980) 640. (Recenzió)

1981

- Oszétföldön az Észak-Kaukázusban. Az alánok ivadéka. *Élet és Tudomány* 36 (1981) 279–282. (Társszerző: Erdélyi B.)
- Oszétföldön az Észak-Kaukázusban. Kővilág. *Élet és Tudomány* 36 (1981) 311–313. (Társszerző: Erdélyi B.)
- A türk kagánok sírjainál. *Élet és Tudomány* 36 (1981) 867–869. (Társszerző: Sugár L.)

Budakeszi-Barackos. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11 (1980–1981) 282.

Zur Frage der frühen awarisch-slawischen Beziehungen. *Das Altertum* 27:1 (1981) 54–58.

Zu den theoretischmethodologischen Fragen der Geschichte der Altungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1981) 71–79.

Einige Bemerkungen über die Awaren-Gesellschaft im Lichte der archäologischen Quellen. In: *Die Nomaden in Geschichte und Gegenwart*. Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig. Hrsg.: König, W. 33 (1981) 227–237.

A 70 éves Török Gyula köszöntése. *Archaeologiai Értesítő* 108 (1981) 94.

Das Altungarntum und die Bulgaren in Osteuropa. In: *Studia – Turco-Hungarica* 5. *Turkic-Bulgarian-Hungarian relations (VIth–XIth centuries)*. Ed.: Káldy-Nagy, Gy. Budapest 1981, 137–143.

Magyarok Dagesztán földjén. *Szovjet Irodalom* 1981:1, 176–177.

Keszthely-Fenékpuszt. *Archaeologiai Értesítő* 108 (1981) 267.

Keszthely-Fenékpuszt. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 34 (1981) 35–36.

Кестхей-Фенекпуста. *Археологические открытия* 1980 (1981) 492 (Соавтор: Титов, В. С.)

Egy szkíta fejedelem kincsei. In: *Árkádia*. Szerk.: Dankó I. Debrecen 1981, 287–297.

Fedorow, I. A. – Fedorow, G. S.: Rannije tjurki na Sewernom Kavkase. Moskau 1978. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1981) 433–434. (Recenzió)

Senarclens de Grancy, R. – Kostka, R.: Großer Pamir. Graz 1978. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1981) 439–440. (Recenzió)

1982

Az avarság és kelet a régészeti források tükrében. Budapest 1982.

Ázsiai lovas nomádok. Régészeti expedíciók Mongóliában. Budapest 1982.

Введение. In: *Древности эпохи великого переселения народов V–VIII веков. Советско– венгерский сборник*. Ред.: Амброз, А. К. – Эрдели, И. Ф. Москва 1982, 3–5. (Соавтор: Амброз, А. К.)

Новый могильник V в. в Кестхей-Фенекпуста. In: *Древности эпохи Великого переселения народов V–VIII веков*. Ред.: Амброз, А. К. – Эрдели, И. Ф. Москва 1982, 64–69.

Исчезнувшие народы. Авары. *Природа* 1982:11, 50–57.

Vorbericht über die Ausgrabungen in Pilismarót Öregek-dűlő (1973–74). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11 (1980–1981) 147–161. (Mitverfasser: Salamon, Á.)

Венгры на земле Дагестана. *Советский Дагестан* 1982:3, 74–75.

A magyar–szovjet régészeti együttműködés magyar őstörténeti vonatkozású munkálatai. *Nyelvtudományi Közlemények* 84 (1982) 271–274.

Konferencia az Észak-Kaukázus régészetéről. *Archaeologiai Értesítő* 109 (1982) 146.

Bericht über die Ausgrabungen in Pilismarót-Öregek-dűlő (1973–1974). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11 (1980–1981) 147–161. (Mitverfasser: Salamon, Á.)

Ergebnisse der Ausgrabungen von Keszthely-Fenékpuszt (1978–1979). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11 (1980–1981) 207–209.

Nomád népek – letelepült népek kapcsolatának és viszonyának kérdéséhez. *A Veszprémi Múzeumok Közleményei* 16 (1982) 119–123.

Kristó Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig (Vom Stammesbündnis Levedis bis zum Staat von Heiligem Stephan). Budapest 1980. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 389. (Recenzió)

Szymański, W. – Dąbrowska, E.: Awarzy – Wegrzy. Kultura Europy wczesnosredniowiecznej 5. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 442–443. (Recenzió)

Седов, В. В.: Происхождение и ранняя история славян. Москва 1979. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 444–445. (Соавтор: Симонова, Е.) (Recenzió)

Alekszej Pavlovics Okladnyikov 1908–1981. *Archaeologiai Értesítő* 109 (1982) 146. (Nekrológ)

Alexei Pavlovič Okladnikov 1908–1981. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 387–388. (Nekrológ)

1983

Über die Zusammenhänge der Grabfunde bei Martan-Ču. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 207–209.

Az avar társadalom néhány kérdése régész szemmel. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Szerk.: Tőkei F. Budapest 1983, 307–315.

A fenékpusztai régészeti kutatások rövid története (Kurze Zusammenfassung der archäologischen Forschungen bei Fenékpusztai). *Zalai Gyűjtemény* 18 (1982–1983) 59–67.

Moskalenko, A. N.: Slavjane na Donu (Borševskaja kultura). Voronež 1981. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 247. (Recenzió)

A Don-vidék ásatásainak lehetséges magyar vonatkozásai. *Forrás* 15:7 (1982) 29–33.

Кабары (кавары) в Карпатском Бассейне (The Kabars (Kavars) in the Carpathian basin). *Советская археология* 1983:4, 174–181.

Nomád népek – letelepült népek kapcsolatának és viszonyának problémája a Kárpát-medencében és Kelet-Európában (Вопросы соотношения оседлых и кочевых племён в Карпатском бассейне и Восточной Европе). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1983) 119–123.

A humarai vár és feliratai. *Antik Tanulmányok* 30 (1983) 264–266.

Száz éve kezdődtek. Ásatások Fenékpusztán. *Élet és Tudomány* 38 (1983) 1583–1585.

Džorbenadze, V. A.: Die archäologischen Denkmäler der Bergpasses Iori 4. Erzo-Tianeti im Mittelalter. Tbilisi 1982. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 465. (Recenzió)

1984

Венгры на Дону. In: *Маяцкое городище*. Ред.: Плетнёва, С. А. Москва 1984, 20–25.

Kétnapi járóföldre. Julianus barát nyomában „A nagy Etil folyó mellett” *Magyarország* 1984:34, 23.

О проблемах археологии степей Евразии. In: *Проблемы археологии степей Евразии*. Ред.: Мартынов, А. И. – Эрдели, И. – Молодин В. И. Кемерово 1984, 4–8.

Находки золотых вещей из окрестности города Печ. In: *Проблемы археологии степей Евразии*. Ред.: Мартынов, А. И. – Эрдели, И. – Молодин, В. И. Кемерово 1984, 40–45.

A Fenékpusztai kutatások rövid története (Kurze Zusammenfassung der archäologischen Forschungen bei Fenékpusztai). *Zalai Gyűjtemény* 18 (1984) 59–66.

Keszthely-Fenékpusztai. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 37 (1984) 51.

Jelentés a Magyar Östörténeti Munkabizottság tevékenységéről. *Hungarológiai Értesítő* 1–2 (1984) 301–304. (Társszerző: Veres P.)

Zur Frage des awarenzeitlichen byzantinischen Münzumlaufs im Karpatenbecken. *Acta Antiqua* 30 (1982–1984) 413–434.

1985

Embert keresünk. Gyorsuló Idő. Budapest 1985. (Társszerző: Sugár L.)

Megjegyzések a nagyszentmiklósi kincsről. *A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:1, 29–37.

Вооружение древних венгров как источник по истории основания венгерского государства. In: *Урало–Алтаистика. Археология, Этнография, Язык*. Ред.: Убрятова, Е. И. Новосибирск 1985, 14–16.

Grabung in der Gemarkung von Vásárosnamény. *Studia Slavica* 33:2 (1985) 379–397. (Mitverfasser: Simonova, E.)

Mit várhatunk a közeljövőben a honfoglalás előtti vándorlásaink feltételezett színhelyén végzett régészeti kutatómunkától? *Az Élet és Tudomány Kalendárium* 1985, 218–219.

A világ legrégibb aranya. *Élet és Tudomány* 40 (1985) 1523–1524.

Предки? *Советский Дагестан* 6 (1985) 74–75. (Társszerző: Аглапов, М.)

A dzivgiszi szentély (The sanctuary of Dzivgis [Ossetia]). *Ethnographia* 96 (1985) 105–113. (Társszerző: Erdélyi P.)

1986

Археология Венгрии 1. Москва 1986. (Társszerző: Титов, В. С.)

A magyar honfoglalás és előzményei. Budapest 1986.

Kultuszhelyek a Góbi-sivatagban. *Élet és Tudomány* 41 (1986) 1459–1460.

Jubileumi konferencia Szent Method halálának 1100. évfordulóján. Nyitra–Břeclav 1985. *Archaeologiai Értesítő* 113 (1986) 137.

Gyomaendrőd. *Archaeologiai Értesítő* 113 (1986) 277.

Gyomaendrőd. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 39 (1986) 52.

Dömös-Iskolaudvar. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 39 (1986) 56.

Slawen, Awaren, Ungarn. In: *Welt der Slawen*. Hrsg.: Herrmann, J. Leipzig–Jena–Berlin 1986, 143–160.

Grabung in der Gemarkung von Vásárosnamény. *Slovenská Archeologia* 33 (1986) 379–396.

Közös emlékeink nyomában. *Magyar Nemzet* 1986. november 3.

Forrai S.: Kiskarácsonról sülvestestig. Budapest 1985. *Confessio* 1986:2, 126–127. (Erdélyi Ferenc néven) (Recenzió)

Тетев, П. Д.: Средневеково селище и некропол от XII в. край с Ковачево, Позарджишки окръг. Разкопки и проучивания 12. *Acta Archaeologia Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986) 340. (Recenzió)

Werner, J.: Der Grabfund von Malaja Perescepina und Kuvrat. 1984. *Antik Tanulmányok* 32 (1985–1986) 122. (Recenzió)

1987

Recently discovered ancient relics in Mongolia. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 41 (1987) 75–82. (Co-author: Fejes, I.)

Ausgrabungen in der Gemarkung von Vásárosnamény-Gergelyiugornya. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39 (1987) 287–312. (Mitverfasser: Simonova, E.)

Pannoniai húsvét. Sorsdöntő Történelmi Napok. Budapest 1987.

Ősmagyar sírlelet. *Magyar Nemzet* 1987. április 11.

Szibériában ringott az emberiség bölcsője? *Magyar Nemzet* 1987. október 19.

1988

Раскопки поселения IX-XI вв. в окрестностях Вашарошнамень (Северо-Восточная Венгрия). In: *Труды V Международного конгресса археологов-славистов: Киев, 18-25 сент. 1985 г.* 4. Отв. ред.: Рыбаков, Б. А. Киев, 240–244. (Соавтор: Симонова, Е.)

Über die gegossenen Gürtelgarnituren der Spatawarenzeit östlich von Karpaten. In: *Popoli delle Steppe: Unni, avari, ungari 23–29. aprile 1987*. T. I. Spoleto 1988, 351–367.

A section of the Csolnok avar cemetery. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40 (1988) 191–206.

Ázsiai hunok emlékei. *Magyar Nemzet* 1988. március 26.

Régészeti kutatóúton a Góbi-sivatagban. *Keletkutatás* 1988. Ősz, 74–77.

Az ázsiai hunok nyomában. *Élet és Tudomány* 43 (1988) 99–101.

Romváros Mongóliában. *Élet és Tudomány* 43 (1988) 403–404.

Die Beziehungen des Fundes von Perescepina zu den Denkmälern der Awarenzeit. *Acta Antiqua* 31 (1985–1988) 413–434.

Über die gegossenen Gürtelgarnituren der Spätawarenzeit östlich von Karpaten. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXXV. Settimana. Spoleto 1987*. Spoleto 1988, 351–371.

Ősmagyar temető az Ingul folyónál. *Magyar Nemzet* 1988 február 15.

Opponensi vélemény Somogyi Sándor doktori értekezéséről. *Magyar Múlt* 15 (1987–88) 51–56.

Этнос и археология. *Studijne Zvesti* 25 (1988) 177–180.

1989

Sumér rokonság? Kérdőjel. Budapest 1989.

Gótok, alánok és hunok Dél-Oroszországban. *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 1 (1989) 257–260.

A magyar őstörténet néhány alapproblémája. *Keletkutatás* 1989. Ősz, 14–19.

A fordító hozzászólása N. M. Bokij és Sz. A. Pletnyova cikkéhez. *Archaeologiai Értesítő* 116 (1989) 98.

Vita a magyar őstörténeti kutatásokról. *Magyar Tudomány* 96 (1989) 1005–1006.

Новейшая руническая надпись из Венгрии. In: *Проблемы на праболгарската история и култура*. София 1989, 263–268.

Обретение Задунавья венграми в свете археологии. In: *Материалы VI. МКФУ 1*. Ред.: Савельева, Э. А. Москва 1989, 146–148.

Konferencia a régészet aktuális filozófiai és módszertani kérdéseiről Nitra-Nové Vozokany-ban 1987-ben. *Archaeologiai Értesítő* 116 (1989) 129–130. (Társszerző: T. Dobosi V.)

- Kárpátaljai álmok. *Reform* 1989. február 2.
Dzsingisz kán vértestvére sírja? *Reform* 1989. július 21.
Leningrádi reformlap. *Reform* 1989. augusztus 11.
Dzsingisz kán sírját kerestetné... *Reform* 1989. október 27.

1990

- Hamarosan kopjafa áll a Don partján. *Kurír* 1990. szeptember 8.
A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékeinek kutatása a Szovjetunióban. *Magyar Tudomány* 97 (1990) 310–312.
Az ázsiai hunok régészeti emlékei. A mongol–magyar régészeti expedíció munkálataiból. *Magyar Tudomány* 97 (1990) 975–978.
Az ősmagyarság és a Kaukázus. *Forrás* 10 (1990) 64–68.
Melyik az igazi? Japánok keresik Dzsingisz kán sírját. *Kurír* 1990. július 16.
Az Avgar-legenda. *Kurír* 1990. július 24.
Hatezer éves csontváz. *Kurír* 1990. augusztus 31.
Engesztelő medvének. *Kurír* 1990. augusztus 23.
Ásatások a Boró folyó völgyében. Dzsingisz kán földjén. *Magyar Nemzet* 1990. augusztus 27.
Ásatások a Szigetvári tanyán. *Gyomaendrődi Híradó* 1990. október 8–9.
Moldávia – Besszarábia. *Reform* 1990. január 5.
Lenin állt, most köhalom. *Reform* 1990. október 12.
A bökkenő az agyagedény. *Kurír* 1990. július 26.
Rašev, R. – Stanilov, St.: Die altbulgarische befestigte Siedlung beim Dorf Huma, Bezirk Razgrad. Разкопки и проучвания 17. София 1987. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990) 388–389. (Recenzió)
Babić, B.: Materijalnata kultura na makedonskite sloveni wo swetlinata na archeološkite istražuvanja wo Prilep. Prilep 1986. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990) 389. (Recenzió)
Pleterski, A.: Župa Bled, nastanek, razvoj in perežitki. Ljubljana Academia Scientiarum et Artium Slovenica, Opera 30. Institutum Archaeologicum 14. Ljubljana 1986. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990) 390. (Recenzió)
László Gy.: Öseinkről. *Magyar Tudomány* 97 (1990) 1375–1376. (Recenzió)
Bakay K.: Feltárul a múlt? *Magyar Tudomány* 97 (1990) 1504. (Recenzió)
Sashegyi Sándor (1900–1958). *Pest megyei Hírlap* 1990. július 3. (Nekrológ)

1991

- Avarok, Kaukázus. *Keletkutatás* 1991 Ősz, 52–54.
Megdöbbenéssel olvastam... *A Világ* 1991. július 31.
Kelet-európai rovásírásos feliratok. In: *Emlékkönyv Benkő Lóránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Hajdú M. – Kiss J. Budapest 150.
Das slawische Urnengräberfeld von Olympia. *Ex oriente lux* 1 (1991) 119–125.
Az olympiai szláv urnatemető. *Aula* 1 (1991) 68–77.

Лебедев, Г. С.: Эпоха викингов в Северной Европе. Ленинград 1985. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 43 (1991) 482–483. (Recenzió)

1992

Újabb régészeti adat a magyarországi koraközépkori szőlőművelés történetéhez. *Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis* 2 (1992) 67–69.

Goten und Hunnen in Südungarn. *Zeitschrift für Archäologie* 26 (1992) 11–16.

Megvan a „Kazár Atlantisz”! *Élet és Tudomány* 47 (1992) 1364.

The Excavation of a settlement and a cemetery in the outskirts of Gyomaendrőd (Preliminary report). In: *Cultural and landscape changes in South-East Hungary*. Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1992, 369–378.

Bemerkungen zur Gesellschaft der Awaren. *Acta Antiqua* 33 (1900–1992) 409–411.

Kísért a múlt. *Esti Hírlap* 1992 április 8.

Аварський меч із Вишеграда. *Археологія* 1992:1, 120–122.

„Szekértábor” a dombon. *Reform* 1992. április 23.

Новая концепция касающаяся исторических событий перед обретением венграми родины. In: *Востоковедение в Башкортостане: История, Культура* 2. Уфа 1992, 52–53.

1993

Magyar őstörténet. Miskolci Parthenon – Tanulmányok 9. Miskolc 1993.

Az 1990. évi mongóliai közös mongol-magyar ásatás eredményei (előzetes jelentés). *Keletkutatás* 1993. tavasz, 62–85.

A mongol-magyar közös régészeti kutatások újabb eredményei (1986–1989) (The latest results from Mongolian-Hungarian joint archaeological research (1986–1989). *Archaeologiai Értesítő* 120 (1993) 63–69. (Társszerző: Cevéndordzs, D.)

Az ázsiai hunok településeiről. *Keletkutatás* 1993. ősz, 62–65.

Az újabban előkerült rovásírásos emlékekről. *Annales UMLA* 3 (1993) 31–43.

Panyola-Ásottfok. *Régészeti Füzetek* Ser 1. No. 45 (1993) 55.

Megjegyzések Szentpéteri József előadásához. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 79–82.

Falu ásatás Panyola határában. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 125–129. (Társszerző: Szimonova Eugénia)

Szelei emlékek. In: *Blaskovich Emlékkönyv*. Szerk.: Gócsáné Móró Cs. Szentendre 1993, 16–18.

Honfoglaló magyar temető leletmentése Budakeszin. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, 135–152.

1994

Bevezetés a magyar őstörténetbe. Budapest 1994.

Изчезнувшие народы, Авары. *Minzu Yicong* 1994:5, 41–47.

Panyola-Ásottfok. *Archaeologiai Értesítő* 121–122 (1994–1995) 241.

Magyar őstörténetkutatás Körösi Csoma Sándor korában. *Studia Nova* 1994:1, 47–58.

Kíséret. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk.: Kristó Gy. Budapest 1994, 361.

The settlements of Xiong-nu. In: *The Archaeology of the Steppes*. Ed.: Genito, B. Napoli 1994, 553–563.

Die ungarischen Parallelen zum Fund von Martynovka. In: Pekkarskaja, L. V. – Dafydd Kidd, D.: *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*. Innsbruck 1994, 153–161.

Megjegyzések az úgynevezett Nagy Károly-szablyáról (The so-called Charlemagne's sword). *Byzance et ses voisins. Acta Universitatis de Attila József Nominatae: Opuscula Byzantina*. 9 (1994) 129–136.

Honfoglalás előtt – honfoglalás után. *Kapu* 1994:6–7, 23–25.

Gondolatok a magyar őstörténetről. *Studia Nova* 1994:2, 65–72.

Кузмина, Е. Е.: Откуда пришли индоари? Москва 1994. *Studia Nova* 1994:2, 277–278. (Recenzió)

Trugly Sándor.: Griffek és oroszlanok népe. Pozsony 1994. *Studia Nova* 1994:2, 345–346. (Recenzió)

Кузнецов, В. А.: Алано-осетинские этюды. Владикавказ 1993. *Studia Nova* 1994:2, 346–348. (Recenzió)

Kubassek János. Magyar utazók Ázsiában. *Studia Nova* 1994:1, 250–251. (Recenzió)

1995

Gondolatok a magyar őstörténetről. In: *A kilencedik (tapolcai) magyar őstörténeti találkozó előadásai és iratai*. Kiadta: Csihák Gy. A Zürichi Magyar Őstörténeti Egyesület. Tapolca 1995, 63–65.

Stein Aurél régészeti munkásságáról. *Keletkutatás* 1995. ősz, 107–110.

Utazás az Ezer Buddha-barlangtemplomokhoz 1. *Távol-Kelet* 1995:4, 9.

A honfoglaló magyarság emlékei a nyugati végeken. *Studia Nova* 1995:3, 93–100.

Látogatás a chantik földjén. *Studia Nova* 1995:3, 151–161.

A bodrogszerdahelyi honfoglaláskori magyar temető. *Studia Nova* 1995:4, 69–81.

Gondolatok a magyar őstörténetről. In: *Europa Balcanica-Danubiana-Carpathica 2/B Annales Cultura-Historia-Philologica*. Budapest 1995, 296–299.

Szász Béla. A hunok története. Attila nagykirály. *Studia Nova* 1995:4, 276–277. (Recenzió)

Плетнева, С. А.: Половцы. Москва 1990. *Studia Nova* 1995:4, 272–276. (Recenzió)

Трубачов, О. Н.: Этногенез и культура древнейших славян. *Studia Nova* 1995:4, 274–276. (Recenzió)

1996

Hová készült Körösi Csoma Sándor? *Turán* 1996:6, 1–12.

A Panyola-ásottfoki feltárás eredményei (1991–96). In: *Panyola. Településtörténeti eredmények 1991–1996*. Szerk.: Erdélyi I. Budapest 1996, 3–15.

„Hazát kell néktek is teremteni” A titokzatos eredetű türkök. *Magyar Fórum* 1996. július 4.

Kazária. *Magyar Fórum* 1996. július 11.

A szlávok letelepedése. *Magyar Fórum* 1996. augusztus 1.

Utánajártunk: Ki fizeti a régészt. *Kis Kelet* 1996. október 10.

A magyar őstörténet mai kérdései. A magyar őstörténet és a nyelv. Embertan. *Kapu* 1996:12, 32–32.

О печенегах на территории Венгрии (к постановке вопроса). In: *Материалы I тыс. н. э. По археологии и истории Украины и Венгрии*. Отв. ред.: Приходнюк, О. М. Киев 1996, 163–166.

Название двух народов: авары. *Tarih* 1996:2–3, 87–88.

Körkép kultúránk állásáról. *Új Magyarország* 1996. augusztus 1.

A titokzatos eredetű türkök. *Magyar Fórum* 1996. július 4.

Kazária. *Magyar Fórum* 1996. július 11.

A magyar őstörténet mai kérdései. *Kapu* 1996:12, 31–33.

Naturexpo 96. *Távol-Kelet* 1996:2, 25.

A mongol pásztorok lakása: a ger. *Távol-Kelet* 1996:4, 10. (Társszerző: Erdélyi P.)

A szlávok letelepedése. *Magyar Fórum* 1996. augusztus 1.

1997

Szerkesztői megjegyzés Benkő Mihály előadásához. *Turán* 1997:6, 107–108.

Őseinket hogy hozád? (Disputa.) *Gesta* 1 (1997) 64–69.

Néhány magyarországi rovásfeirat és keleti rokon emlékeink. *Turán* 1997:2, 41–46.

A Bajkáltól a Balatonig. Régészeti adatok a töröknyelvű népek történetéhez. Budapest 1997.

A magyar őstörténet-kutatás száz esztendeje. In: *Magyar őstörténeti konferencia. Budapest 1995. november 20 – 21.* Szerk.: Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. Budapest 1997, 5–34.

Pulszky Ferenc, a népvándorlás- és honfoglaláskor kutatója. *Magyar Múzeumok* 1997:4, 17–19.

Julianus és a magyar őshaza. *Kapu* 1997:6–7, 32–34.

Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. In: *Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban.* Szerk.: Karancz G. Marcali 1997, 9–16.

Gábori Miklós (1925–1996). In: *Magyar Tudó lexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk.: Nagy F. Budapest 1997, 318.

Megnyitó beszéd dr. Somogyi Győző és Benkő Mihály kiállításán. *Reformáció* 1997:2, 17–19.

Keresztül-kasul Kínán. Hová temették Dzsingisz kánt? *Távol-Kelet* 1997. január. 13.

Die Ergebnisse der Ausgrabungen einer Siedlung in der Gemarkung von Panyola. In: *Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert.* Bratislava 1997, 92–97.

Kijevi emlékmű. *Magyar Nemzet* 1997. január 15.

Глиняные фигурки животных из с. Паньола. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1997) 255–257.

Über de sogenannten Säbel Karls des Grossens. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 49 (1997) 267–272.

Kinai főúr-hadvezér palotája a barbárok földjén? *Távol-Kelet* 1997. március 11.

Julianus és a magyar őshaza. *Kapu* 1997:6–7, 32–34.

Egy kiállítás margójára. *Távol-Kelet* 1997. augusztus 8.

Bunker, C. E.: A kelet-európai steppék régi bronztárgyai. *Turán* 1997:2, 80. (Recenzió)

Henkey Gy.: Felvidéki magyarok népességtörténete és etnikai embertani képe. *Turán* 1997:2, 84. (Recenzió)

Benkő M.: Nomád világ Belső-Ázsiában. *Turán* 1997:2, 80–81. (Recenzió)

Török Gy.: A halimbai avarkori temető. *Turán* 1997:2, 81–82. (Recenzió)

1998

A kínai császárság és az ázsiai hunok kapcsolatai. *Új Keleti Szemle* 1998:1, 34–36.

Julianus barát és a magyar őshaza. *Turán* 1998:1, 45–49.

Szlávok és honfoglaló magyarok a Garamtól a Felső-Tiszáig. In: *A Felvidék történeti földrajza.* Szerk.: Frisnyák S. Nyíregyháza 1998, 107–113.

Lovasnomád bankügylet. *Magyar Demokrata* 1998:4, 46–47.

Panyola-Ásottfok. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1998.* Ed.: Kisfaludi J. Budapest 1998, 160.

Beszélgetés lovasnomád őseinkről. Bertók L. A. *Magyar Múlt* 25:48, 84–87.

Budafok. In: Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest*. Monumenta Avarorum archaeologica 2. Budapest 1998, 191–197.

Régészet. Мартынов, А. И.: Археология. Москва 1996. *Klió* 1998:2, 50–51. (Recenzió)

Neolitikum a Kárpát-medencében. Титов, В. С.: Неолит Карпатского Бассейна. Исследования и материалы. Москва 1996. *Klió* 1998:2, 52–55. (Recenzió)

A korai magyar történet – orosz szemmel. Шушарин, В. П.: Ранний этап этнической истории венгров. Москва 1997. *Klió* 1998:2, 69–75. (Recenzió)

László Gyula emlékezete. *Magyar Demokrata* 1998:34, 35–36. (Nekrológ)

1999

Sir Aurel Stein Bibliography 1885–1943. Bibliographia Virorum Eruditorum 17. Ed.: Décsy, Gy. Bloomington 1999.

Szerkesztői megjegyzés Benkő Mihály előadásához. *Turán* 1999:6, 107–108.

Akadémiai ásatások a pomázi Holdvilág-árokban. *Turán* 1999:5, 71–76.

Panyola-Ásottfok. Ásátási jelentés. *Régészeti kutatások Magyarországon 1999*. Ed.: Kisfaludi J. Budapest 1999, 33.

Ein Wort zum Thema „Die Ungarn in Sankt Gallen”. In: *Die Ungarn und die Abtei Sankt Gallen (Magyarok és a Szent Galleni Apátság)*. Hrsg: Csihák, J. Gy. – Vogler, W. Sankt Gallen–Budapest 1999, 50–53.

Hová készült Körösi Csoma Sándor? *Turán* 1999:6, 9–12.

Jerney János „keleti utazása”. *Turán* 1999:3, 71–74.

Az újabb erdélyi rovásfeliratokról. *Turán* 1999:3, 85–89.

Az Altajtól a Kárpát-medencéig. *Turán* 1999:4, 7–10.

Néhány magyarországi rovásfelirat és keleti rokon emlékeink. *Turán* 1999:2, 41–46.

A dako-román kontinuitás hipotézisének gyökerei. *Turán* 1999:5, 101–104.

Gyűjtsünk kínai pénzeket! *Műértő* 1999:2, 15.

Ókori és kortárs csontfaragványok. *Műértő* 1999:2, 17.

„Ókori” bronzszobrocska. *Műértő* 1999:4, 12.

Szent István fegyveresei. *Műértő* 1999:2, 7–8.

Előszó. In: Jakabffy I.: *A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1977–1987*. Budapest 1999. (Társszerző: Tóth E.)

Búcsú a mestertől. *Magyar Demokrata* 1999. augusztus 27.

Varga Géza: A székely rovásírás eredete. *Turán* 1999:4, 97–98. (Recenzió)

Török, Gyula: Das awarenzeitliche Graberfeld von Halimba. Bp. 1998. *Klió* 1999:3, 62–63. (Recenzió)

Török Gyula: A halimbai avar kori temető. (németül) Budapest–Debrecen. *Turán* 1999:2, 81–82. (Recenzió)

Benkő Mihály: Nomád világ belső-Ázsiában. Fotóalbum. Budapest 1998. *Turán* 1999:4, 80–81. (Recenzió)

Петрухин, В. Я. – Раевский, Д. С.: Очерки истории народов России в древности и в раннем средневековье. Москва 1998. *Klió* 1999:1, 84–87. (Recenzió)

Jakabffy Imre. A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1977–1987. Bp. 1999. *Studia Nova* 1999, 95. (Recenzió)

Багаутдинов, Р. С. – Богачев, А. В. – Зубов, С. Э. Праболгары на Средней Волге. Самара 1998. *Klió* 1999:2, 48–49. (Recenzió)

Petruhin, V. Ja. – Rajevszkij, D. Sz.: Ocserki isztorii narodov Rosszii v drevnosztyi i rannjem szrednyevekovje. Moszkva 1998. *Klió* 1999:2 (1999) 1. (Recenzió)

2000

Archaeological Expeditions in Mongolia. Budapest 2000.

Hírek. *Turán* 2000:1, 5–84.

Szerkesztőbizottsági gondolatok. *Turán* 2000:2, 5–6.

Szádeczky-Kardoss Lajos naplója és az első Zichy-expedíció. *Turán* 2000:3, 17–26.

Zárszó, értékelés. *Turán* 2000:5, 181–182.

Az alsóbüi rovásfelirat. *Turán* 2000:5, 93.

A lippói lelet. *Turán* 2000:3, 77.

Hozzászólás: Szöllősy Kálmán. Egy csodálatos lelet: Rovásírásos orsógomb Baranyából. A Lippói lelet. *Turán* 2000:5, 77–78.

Függelék. In: *Zichy-expedíció, Kaukázus, Közép-Ázsia, 1895. Szádeczky-Kardoss Lajos útinaplója*. Szerk.: Erdélyi I. Budapest 2000, 273–296.

Hová készült Körösi Csoma Sándor? In: *Körösi Csoma Sándor és a magyarság keleti eredete*. Szerk.: Gazda J. Sepsiszentgyörgy 2000, 15–17.

A nagyszentmiklósi kincs. Kétszáz éves rejtély. *Műértő* 2000:1, 22.

Jakabffy I.: A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája. *Turán* 2000:3, 95. (Recenzió)

Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996. *Turán* 2000:4, 94–95. (Recenzió)

Csajághy Gy.: A magyar népzene bölcsője: Kelet. Pécs 1998. *Turán* 2000:4, 94. (Recenzió)

Avar kori temető Szekszárdon. Rosner, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Strasse. Monumenta Avarorum Archaeologica 3. Budapest 1999. *Klió* 2000:3, 63–64. (Recenzió)

Egy IX–XI. századi falu Bulgáriában. Doncheva-Petkova, L. – Ninov, L. – Parucsev, V.: Odărçi. Szeliscse ot pàrvoto bàlgarszko carsztvo 1. Szófia 1999. *Klió* 2000:3, 65–66. (Recenzió)

Erdélyi István. *Napút* 2000:10, 96–97.

2001

Óstörténeti-régészeti fogalomtár. Budapest 2001.

Magyar Kaukázus-kutatás a Zichy-expedíciók után. In: *Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton emlékezetére*. Szerk.: Hoppál M. Budapest 2001, 48–54.

Lovásnépek a Kárpát-medencében II. A kimmérek. *Turán* 2001:1, 77–78.

Folytatódik a kaukázusi hunok emlékeinek feltárása Dagesztánban. *Turán* 2001:1, 79–81.

Elődeinkről. *Turán* 2001:1, 81.

Lovásnépek a Kárpát-medencében V. A türkök. *Turán* 2001:5, 94–95.

Dzsingisz kán nyomában. *Magyar Nemzet* 2001 október 5, 18.

Ausgrabung einer Siedlung der asiatischen Hunnen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52 (2001) 145–153.

Rómaiak nyomában Gödön. *Gödi Körkép* 2001:7, 8. (Társszerző: Fújer T.)

Contra Constantiam. *Gödi Almanach* 7 (2001) 13–15.

- Előszó. In: Csajághy Gy.: *A magyar őstörténet egyes zenei emlékeiről*. Budapest 2001, 5–6.
- Kultuszhely volt-e a Holdvilágárok? *Turán* 2001:1, 82–84.
- Panyola. Az 1998. évi ásatási jelentés. In: Jankovich Bésán D.: *Régészeti kutatások Magyarországon 1998*. Budapest 2001, 160.
- Ajánlás. In: Érdy M.: *A hun lovastemetkezések magyar vonatkozásokkal*. Budapest 2001, 12.
- Eurázsia aranyszarvasa. The Golden Deer of Eurasia. Főszerk.: John P. O'Neil. New York 2000. *Turán* 2001:5, 78–79. (Recenzió)
- Sziklába vésett történelem. Seglie, D. (szerk.): *Siberian Rock Art*. Pinerolo 1999.; Devlet, M. A.: *Petroglifi na dnye Szajanszkogo Morja Moszkva* 1998; Cevéndordzs, D.: *Mongolin etnij urlagijn tuuh*. Ulánbátor 1999. *Klió* 2001:3, 45–48. (Recenzió)
- Eurázsia aranyszarvasa. The Golden Deer of Eurasia. Főszerk.: John, P. O'Neil. New York 2000. *Klió* 2001:3, 49–51. (Recenzió)
- Kunkovác L.: Ősépítmények. Budapest 2000. *Turán* 2001:1, 109. (Recenzió)
- Bartha J.: Keleti tanulmányok. Karcag 1998. *Turán* 2001:1, 110. (Recenzió)
- A kazakok világa. Galijev, A. A.: *Tragyicionnoje mirovozzrenyije kazahov*. Almati 1997. *Klió* 2001:1, 26–28. (Recenzió)
- Avarkori temető (Vác-Kavicsbánya). Tettamanti, S.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya*. Monumenta Avarorum Archaeologica 4. Budapest 2000. *Klió* 2001:3, 70–71. (Recenzió)
- Györffy György. *Turán* 2001:1, 107. (Nekrológ)

2002

- A magyar honfoglalás és előzményei*. Budapest 2002.
- Száguldó szarvasok nyomában. In: Kunkovác L.: *Kőemberek (A sztyeppe népek ősi hagyatéka)*. Budapest 2002, 65–110.
- A magyar őstörténet hun paradigmája. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 21–24.
- A konferencia záróértékelése. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 71–72.
- Az esztergomi konferencián el nem hangzott hozzászólás. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 81–82.
- A magyar őstörténet tudományos fogalma. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 115–116.
- Ásatás Baskíriában 1958-ban. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 115–116.
- A Bodrog-alsóbüi rovásfeliratról. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:2, 107–108.
- A Magyar Őstörténeti Munkaközösség eddigi tevékenysége. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 99.
- Bizánc és az ikonok világa. *Gödi Körkép* 2002:3, 3.
- Fettich Nándor emlékezete. *Gödi Almanach* 8 (2002) 174–177.
- Kaukázusi genealógia. Rosszija i Kavkaz: szemejnije i genealogicseszkije szvjazi i jih vlijanyije na meznacionalnije otnosenyija. II. Nemzetközi genealógiai kollokvium. Az Elbrusz című folyóirat különkiadása. Főszerk.: Kotljarov, V. Nalcsik–Moszkva 2000. *Klió* 2002:1, 22–23. (Recenzió)
- Nagy M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadgebiet von Budapest*. Budapest 1998. *Klió* 2002:2, 54–55. (Recenzió)
- A Seuso-kincs. Mango, M. – Bennett, A.: *The Seuso Treasure*. Journal of Roman Archaeology 12:1. Ann Arbor 1994. *Klió* 2002:2, 37–40. (Recenzió)
- Az Ujgur Kaganátus. Kamalov, A. K.: *Drevnyije ujguri*. Almati 2001. *Klió* 2002:3, 52–54. (Recenzió)
- Sándor J. L.: *Hadak útján I – II. Székelyudvarhely* 2001. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 97. (Recenzió)

- Cser F.: Gyökerek. Melbourne 2000. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 95–96. (Recenzió)
- Csajághy Gy.: A magyar őstörténet egyes zenei emlékeiről. Budapest 2001. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:2, 98. (Recenzió)
- László Gyula és Alfred Halikov a finnugor őstörténetéről. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:1, 109–114. (Recenzió)
- Kristó Gy.: A székelyek eredete. Budapest 2002. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:2, 5–34. (Recenzió)
- Török L.: Magyar Tudományos Akadémia. Régészeti Intézet. Budapest 2000. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:2, 99–102. (Recenzió)
- Olajos T.: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szegedi középkortörténeti könyvtár 16. Szeged 2001. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:2, 91. (Recenzió)
- Bartha Antal (1927–1999). *Eleink. Magyar Őstörténet* 2002:2, 103–106. (Nekrológ)

2003

- Hol sírjaik domborultak...Őstörténeti Füzetek* 1. Budapest 2003.
- Az elfelejtett erdélyi festővész és szobrász, Füzessey Magdolna. *Gödi Körkép* 2003:11, 12.
- Megjegyzések a szarvasi tűtartó feliratának olvasatához. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2003:2, 41–42.
- Néhány érdekes momentum a kazárok kutatása egykori lehetőségeiről. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2003:1, 83–89. (Társszerző: Benkő M.)
- Preindoeurópaiak és prefinnugorok legősibb kapcsolatairól, valamint őshazáiról. *Turán* 2003:4, 76–80.
- Utazóink-kutatóink Oroszország 19. századi területein. In: *A megtalált örökség* 1. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Szerk.: Dobrovits, M. Dunaszerdahely 2003, 43–53.
- A tápiószelei Blaskovich testvérek és az Attila-kutatás. In: *Blaskovichok emlékezete*. Szerk.: Gócsáné Móró Cs. Tápiószele 2003, 220–231.
- Előszó. Предисловие. Путешествие по следам предков сородичей венгров в Казахстане. In: Бенкё, М.: *Тургайские мадяры*. Будапешт 2003, 5–10.
- Az együttműködés és a tolerancia tapasztalatai az Uraloninnen népeinél. Isztoricceszkiye isztocsnyiki, opütü szadejvsztvijá i tolerantnoszti u národov Priuraljá. Materiálü mezsdunárodnoj konferencii. Izsevszk 2002. *Klió* 2003:3, 30–31. (Recenzió)
- Az andik – történelmi-néprajzi kutatások. Aglarov, M.: Andijci. Isztoriko-etnograficseszkoje isszledovanyije. Mahacska 2002. *Klió* 2003:1, 33–35. (Recenzió)
- Egy világhírű orosz régész jubileumára. Pjetrovskij, Ju. Ju. (főszerk.): Sztyepi Jevrazii v drevnosztyi i szrednyevekovej I. Szankt-Petyerburg 2002. *Klió* 2003:1, 62–63. (Recenzió)
- Népek, királyok és Róma – Jubileumi kötet J. Tejral tiszteletére. Bouzek, J. et al. (szerk.): Gentes, Reges und Rom. Jubileumi kötet J. Tejral 65. születésnapjára. Brno 2000. *Klió* 2003:2, 33–34. (Recenzió)

2004

- Előszó. In: *Őstörténeti Füzetek* 2. Budapest 2004, 1.
- A Dunakanyar bal parti emlékei a népvándorlás és a honfoglalás korából. In: *Őstörténeti Füzetek* 2. Budapest 2004, 3–7.
- A nagyszentmiklósi aranykincs egyes edényeinek szimbolikája (Die Symbolik einiger Gefäße aus dem Goldschatz von Nagyszentmiklós). In: *Népi Vallásosság a Kárpát-medencében* 6:2. Szerk.: S. Lackovits E. – Mészáros V. Veszprém 2004, 9–13, 425–426.
- Kelet felé mutató régészeti és történelmi emlékek. *Turán* 2004:3, 16–17.

- Őstörténeti konferencia Gödön. *Vízió* 2004. november, 4.
- Keleti lovasnépek a Kárpát-medencében (Östliche Reitervölke im Karpaten-Becken). *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 14 (2004) 167–171.
- Gödi ki kicsoda? Gödtől – Gödig. *Gödi Almanach* 10 (2004) 253–269.
- Indoeurópaiak és finnugorok. *História* 2004:9, 17–21.
- Szerkesztői utószó. In: Vékony G.: *A székelly írás*. Budapest 2004, 316–319.
- Őseink nyomában. *A magyar őstörténet kutatása a XX. században*. Budapest 2004.
- A nagyszentmiklósi kincsről – másképpen. In: *Az Idő rostájában* 3. *Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Szerk.: Andrásfaly B. Budapest 2004, 163–176.
- Julianus barát útjai. In: *Az Alföld gazdálkodása*. Szerk.: Novák L. F. Nagykőrös 2004, 21–28.
- Bendefy László magyar őstörténeti munkássága. In: *A 100 éve született Bendefy László élete és művei*. Szerk.: Sragner M. Marosvásárhely 2004, 32–37.
- Könyvszemle. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2004:2, 86–87.
- A korai Meroving-korszak problémái a Közép-Duna vidéken. Tejral, J. (szerk.): *Probleme der frühen Merowingerzeit in Mitteldonaureaum*. Brno 2002. *Klió* 2004:3, 43–46. (Recenzió)
- M. Nepper I.: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2004:2, 86–87. (Recenzió)
- Petkő Iván (1923–1996). *Eleink. Magyar Őstörténet* 2004:1, 87–88. (Nekrológ)
- In memoriam Harmatta János (1917–2004). *Eleink. Magyar Őstörténet*. 2004:2, 3–4. (Nekrológ)

2005

- Kőrösi Csoma Sándor emlékezete. In: *Őstörténeti Füzetek* 3. Budapest 2005, 1–5.
- A magyarság eredetéről és őshazájáról. *Hungarian Studies* 2005. July 17, 4–19.
- Steppe – Archaeologists. Views on the Location of Kazar Capital Cities. *Eurasian Studies Yearbook* 77 (2005) 139–140.
- Разгадана – ли тайна золотого клада? *Shygys – Orient*. Almaty 2005:1, 180–184.
- A szárgátikai kultúra és a hunok. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2005:2, 5–17. (Társszerző: Benkő M.)
- Julianus nyomában. *Valóság* 2005:12, 54–59.
- Hösön-uhá – Áldozóhely és temető a Góbi-sivatagban. In: *Bolor-un gerel. Kristályfény. Tanulmányok Kara György 70. születésnapjára* 1. Szerk.: Birtalan Á. – Rákos A. Budapest 2005, 243–248.
- Dél-Kazahsztán arisz kultúrája a Kr. e. IV–Kr. u. VI. évszázadokban. Poduskin, A. Ny.: Arisszkaja kultúra Juzsnogo Kazahsztana IV. v. do n. e. – VI. v. n. e. Turkesztán 2000. *Klió* 2005:1, 50–52. (Recenzió)

2006

- Összefoglaló beszámoló a Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület évtizedes tevékenységéről. In: *Őstörténeti Füzetek* 4. Budapest 2006, 9–12.
- Marczali Henrik magyar őstörténeti kutatásai. In: *Előadások Marczali Henrik születésének 150. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Karancz G. Marcali 2006, 13–20.
- Javaslatok az Azebajdzsán és Magyarország kutatói közötti régészeti-történettudományi együttműködési tervhez. In: „Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák közeledése.” Az első magyar-azerbajdzsáni tudományos szimpózium előadásai. Budapest 2006, 46–47.

Avarkori temetkezési hely Szarvason. Juhász I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas, Grexa-téglagyár. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 7. Budapest 2004. *Klió* 2006:1, 99–101. (Recenzió)

2007

Kard és kereszt. Fejezet Magyarország és a Kijevi Rusz történetéből. Napkút-Füzetek 12. Budapest 2007. (Társszerző: Uzsoki A.)

A „kettős honfoglalás” hipotézise, és ami körülötte van. *Turán* 2007:4, 27–30.

Hortobágy – festőművész szemével (Boromisza Tibor). In: *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére.* Szerk.: Ujváry Z. Nagykőrös–Debrecen 2007, 605–619.

Kőrösi Csoma Sándor életútja. *A Dunakeszi Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium Évkönyve* 2005–2006 (2007) 74–79.

A „kettős honfoglalás” hipotézise, és ami körülötte van. *Valóság* 2007:12, 16–20.

Előszó. In: *A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései.* Szerk.: Obrusánszky B. Sepsiszentgyörgy 2007, 5–7.

Terrakotta szobrocskák Panyola község határából. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2007:1, 23–26.

Megjegyzések a millectenárius rendezvények magyar őstörténeti vonatkozásaihoz. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2007:1, 72–73.

Utószó. In: Csáji L. K.: *A sztyeppei civilizáció és a magyarság.* Ómultunk Tára 1. Budapest 2007, 111.

Doszimbajeva, A. M.: A Nyugati Türk Kaganátus. Almaty 2006. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2007:1, 74–75. (Recenzió)

2008

Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei (Scythia Hungarica. Archaeological Finds of the Hungarian Prior to the Conquest of the Carpathian Basin). Budapest 2008.

Régészek a Világ Tetején. Nyíregyháza 2008.

Rejtélyek országa. A kazár királyság és a kazár-magyar kapcsolatok rövid története. Ómultunk Tára 2. Budapest 2008. (Petrik István írói néven)

A „kettős honfoglalás” hipotézise, és ami körülötte van. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 52–58.

Eunedubelianus. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 73–75.

Régi szibériai kutatóink. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 76–79.

Az ősmagyarság és a Kaukázus. In: *Magyarország és Azerbajdzsán. A kultúrák párbeszéde* 2. Budapest 2008, 64–70.

A régészet mai szerepe és helye a tudományok rendszerében. *Világosság* 2008:1, 79–86.

Reisenbüchler Sándor animációs filmalkotó (1935 – 2004). *Gödi Almanach* 13 (2008) 164–167.

A kutatás korlátozottsága és korlátozása. Hozzászólás Bálint Csanád tanulmányához. *Századok* 142 (2008) 463–473.

Révek, utak, népmozgások az Alföldön a X–XI. században. In: *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön.* Az Arany János Múzeum Közleményei 11. Szerk.: Novák L. F. Nagykőrös 2008, 301–309.

Newer Russian Research on the Kazar Empire and the Question of Medieval Hungarian-Jewish Relations. *Eurasian Studies Yearbook* 80 (2008) 5–13.

Múzsza. *Népújság melléklet* 2008. november 1, 4.

További megjelent könyvek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 82–84.

További megjelent könyvek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:2, 90–91.

Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 89–91.

Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:2, 84–85.

Tanulságok – állásfoglalás Király Péter könyvének bemutatójáról. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:2, 55–56.

Újabb ősmagyar sírleletek? *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 91–95.

Kirjak, M. A.: Kamennij vjek Csukotki. Magadan 2005. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2008:1, 80–81. (Recenzió)

2009

Az ázsiai hunok emlékei nyomában. In: *A hunok öröksége*. Szerk.: Marác L. – Obrusánszky B. Budapest 2009, 223–238.

Beköszöntő. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2009:1, 3.

Néhány szó a székely-magyar rovásírásról. In: „Magyarország és Azerbajdzsán”. *A kultúrák párbeszéde 4. IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia 1.* Budapest 2009, 34.

Előszó. In: *Avarok, bolgárok, magyarok*. Ómúltunk Tára 5. Szerk.: Vincze F. Budapest 2009, 5–10.

The life of Alexander Csoma de Körös. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2009:1, 4–8.

Kikkel találkoztak, vagy kiknek a munkáit szerezték be az első Zichy-expedíció tagjai Oroszországban? *Eleink. Magyar Őstörténet* 2009:1, 36–38. (Társszerző: Kuznyecov, V. A.)

Az első Zichy-expedíció és Azerbajdzsán. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2009:1, 39–45.

Megtalálták Julianus magyarjai őseinek első temetőit? *Eleink. Magyar Őstörténet* 2009:1, 46–51.

Előszó. In: Katancsijev, Sz. T.: *Kun vezérek leszármazottai Kelet-Európában*. Ómúltunk Tára 4. Budapest 2009, 5–13.

Fodor I.: Őstörténet és honfoglalás. Magyarország Története 1. Budapest 2009. *Keletkutatás* 2009. tavasz, 155–162. (Recenzió)

2010

A Kárpát-medence rovásfeliratos emlékei a Kr. u. 17. századig. Budapest 2010. (Társszerző: Ráduly J.)

Előszó helyett. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2010:1, 3–5.

Az első Zichy-expedíció és Azerbajdzsán. In: „Magyarország és Azerbajdzsán”. *A Kultúrák párbeszéde 4. Nemzetközi Tudományos Konferencia 2.* Budapest 2010, 71–73.

Néhány megjegyzés a székely-magyar rovásírásról, kaukázusi, illetve bolgár-török kapcsolatáról. In: „Magyarország és Azerbajdzsán”. *A Kultúrák párbeszéde 4. Nemzetközi Tudományos Konferencia 2.* Budapest 2010, 177–181.

Magyar őstörténet Gödön. *Gödi Körkép* 2010:1, 3.

Az Ucs-tepei sírlelet. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2010:4, 50–51.

2011

Füzesséry Magdolna, az elfelejtett erdélyi művésznő. Napkút-Füzetek 56. Budapest 2011.

Dél és Észak. Ómúltunk Tára 7. Budapest 2011.

A magyar őstörténet alapkérdései, a megoldás kilátásai. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2011:2, 30–12.

A magyar honfoglalás és ami előtte történhetett – Egy kutató gondolatai és feltételezései. *Nagy Magyarország* 2011. március 2.

Néhány gondolat Kőrösi Csoma Sándorról. In: *Kőrösi Csoma Sándor és a népek önazonossága*. Szerk.: Szabó E. Kovászna 2011, 9–14.

Előszó. In: Kuskumbajev, A.: *Magyarok keleten és nyugaton*. Ómúltunk Tára 8. Budapest 2011, 5–17.

Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2011:2, 82–83.

Egy jellegzetes, korai, dél-oroszországi hun sírlelet. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2011:3, 3–5.

Ki lehetett a Tarih-i Ungurus társszerzője? *Eleink. Magyar Őstörténet* 2011:3, 61–62.

Hibajegyzék. Erdélyi István – Ráduly János: A Kárpát-medence rovásfeliratos emlékei a Kr. u. XVII. századig. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2011:3, 31–38

Трансильванские секеи и некоторые наследственные черты и древней культуры. In: *Арало-Каспийский регион в истории и культуре Евразии: материалы II Международной научной конференции, посвященной 20-летию независимости Республики Казахстан (г. Актобе, 14-18 сентября 2011 г.)* Ред.: Ажигали, С. Е. Алматы–Актобе 2011, 266–268. (Соавтор.: Erdélyi, P.)

Секелы и мадьяры Арпада. In: *Научное творчество Л. Н. Гумилева и история народов Евразии: Современные подходы и перспективы*. Астана 2011, 108–112.

2012

Magyar őstörténeti minilexikon. Budapest 2012.

Opponensi vélemény Türk Attila 2011, Szeged. Disszertációja: A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2012:1, 56–62.

Bábel Torna avagy malomjáték. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2012:3, 3–5.

Emléksorok L. Ny. Gumiljov születésének századik évfordulójára. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2012:4, 45–49.

Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2012:4, 79.

2013

Hírek és Könyvekről. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2013:4, 1.

A hunok. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2013:4, 2.

Об этнониме авары на Кавказе. In: *Этногенез в свете политантропологии и этнонимии в Дагестане*. Ред.: Аглазов, М. А. Махачкала 2013, 128–133.

A honfoglaló magyarság lovastemetkezései. *Magyar Hüperión* 1:3 (2013) 257–260.

Hol lehetett a magyar őshaza meg egyes rokon nyelveink. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2013:4, 13–20.

2014

Gondolatok a Nagyszentmiklósi kincsletről (1. rész). *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:1, 41–49.

Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:1, 79.

Gondolatok a Nagyszentmiklósi kincsletről (2. rész). *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:2, 79–82.

Néhány szó az úgynevezett Seuso kincsletről. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:3, 84–85.

„Magyargyanús” temető az Urál hegységtől keletre. (Az Uelgi tónál.) *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:3, 86–87.

Könyvismertetés – Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:3, 88.

Könyvekről. Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:3, 85–86.

Prof. Boda László magyar eredetkutató erkölcsfilozófus emlékére. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:3, 87.

A magyar honfoglalás és közvetlen előzményei. *Magyar Hüperión* 2:2 (2014) 131–135.

Függelék II. A szerző és közreadó. (Boromisza Tibnor festőművész munkásságáról). *Magyar Hüperión* 2:2 (2014) 96–98.

2015

Megjegyzések Zimonyi István: A magyar őstörténet sarokpontjai című MTA doktori érkezéséről. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2015:1, 49–54.

Könyvekről. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2015:1, 55–56.

Hírek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2015:1, 59–60.

Török professzor előadása a balbalokról. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2015:1, 61.

Miklós Zsuzsa (1948–2014) *Eleink. Magyar Őstörténet* 2015:1, 63. (Nekrológ)

A nagyszentmiklósi aranykincsről. *Magyar Hüperión* 3:2 (2015) 192–197.

The Sargatka culture and the Huns. *Journal of Eurasian Studies* 7:4 (2015) 17–31. (co-author: Benkő, M.)

Хуннугийн, Ов.: A hunok kincsei. Ulanbaatar 2011. *Eleink. Magyar Őstörténet* 2015:1, 43. (Recenzió)

2016

Kard és kereszt. *Valóság* 2016:8, 42–44.

A szárgátkai kultúra és a hunok. *Ethnologia* 2016:1–4, 222–239.

A tenger nomádjai, a vikingek. Avagy nemcsak Kolumbusz fedezte fel Amerikát? *Ethnologia* 2016:1–4, 359–367.

A magyar honfoglalás közvetlen előzményei. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében: Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Bollók Á. et al. Budapest–Debrecen–Szeged 2016, 433–438.

2017

Magyar Őstörténeti Minilexikon. E-könyv. Budapest 2017.

Az igazi Dentumogyer, avagy Don-tövi Magyarország? *Magyar Tudomány* 2017:1, 48–50.

A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratai és a történelem. *Napút online könyv* 2017. május 26, 5.

A xiongnuk régészeti kutatása Mongóliában a legújabb eredmények tükrében. *Kelet Kapuja* 2017:2, 28–55. (Társszerző: Benkő M.)

2018

A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratai és a történelem. *Ethnologia* 2018:3, 273–281.

A Hsziung-Nuk régészeti kutatása Mongóliában. *Ethnologia* 2018:3, 282–320. (Társszerző: Benkő M.)

Vallások a pogány Bulgáriában. *Ethnologia* 2018:3, 602–604.

Egy felfedezésre váró régi forrás a magyarok eredetéről. *Ethnologia* 2018:3, 731–734.

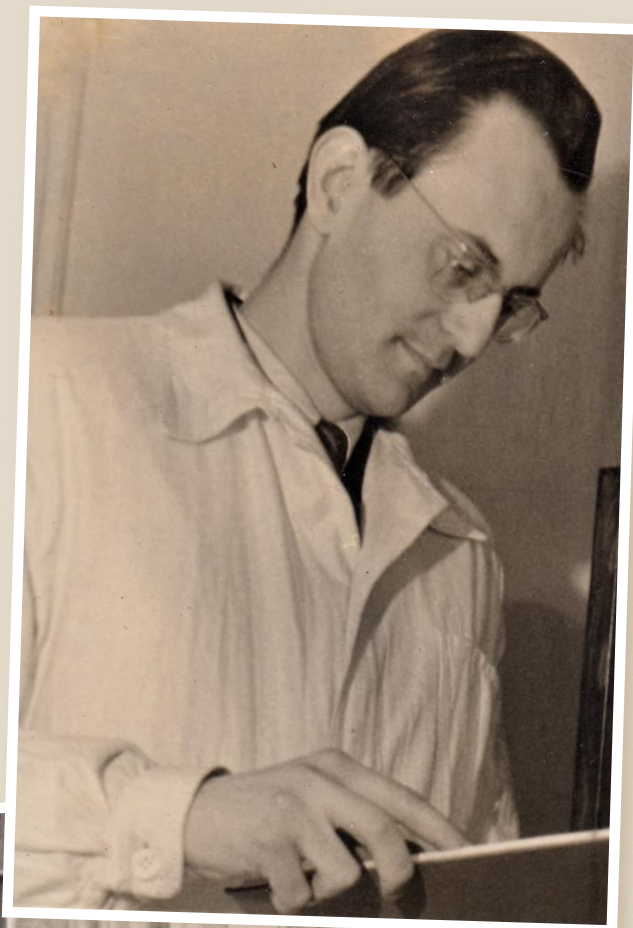
2019

Materialü IV. mezsdunarodnogo magyarszkogo szimpoziuma. Kazany–Bolgar. 15–19. oktjabrja 2018. g. Arheologija evrazijszkih sztepej 6 (2018) 1–265. *Keletkutatás 2019. tavasz*, 117–120. (Recenzió)

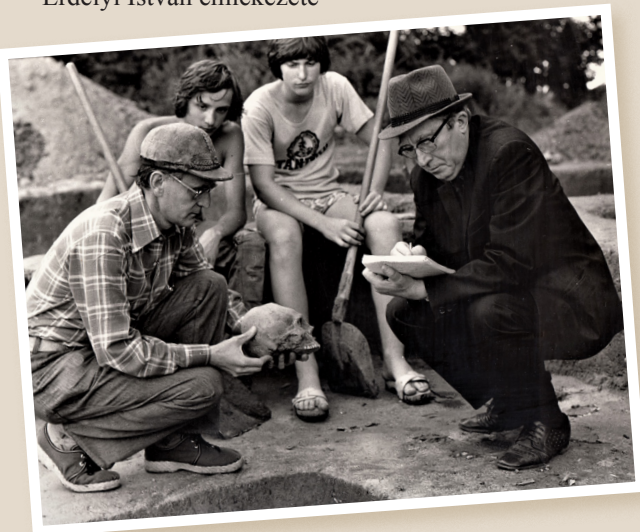

*Református gimnáziumi diákként 1941 decemberében
Nagyváradon*

1956-ban Leningrádban aspiránsként

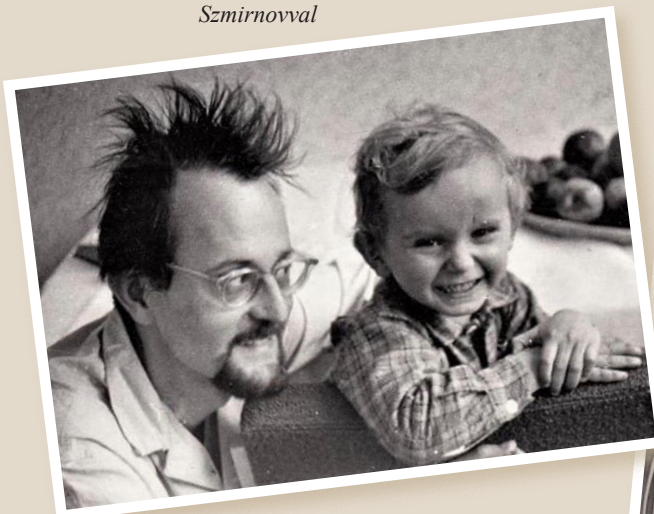
1959 májusában Leningrádban Mihajil Artamonovval és az Állami Ermitázs Múzeum régészeivel

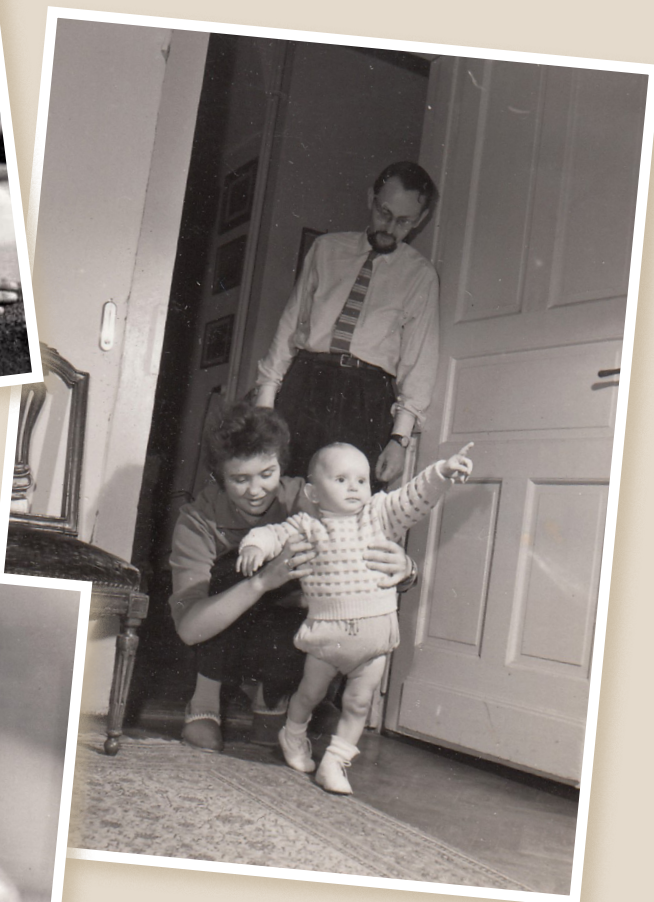
1977-ben a fenékpusztai ásatáson Konsztantyin Szmirnovval

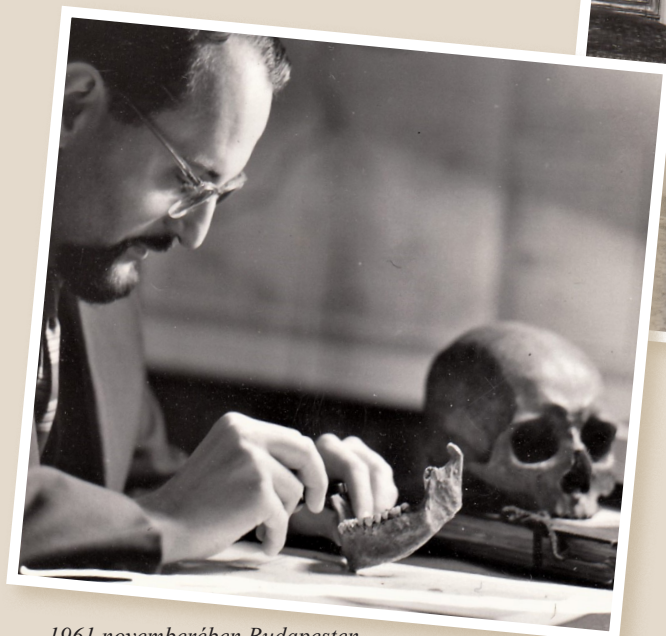
Ásatási kép az 1960-as évek elejéről

Péter fiával Budapesten 1963-ban

Feleségével, Erdélyi Aliszával és Péter fiával
1961 novemberében Budapesten
az Űri utcai szolgálati lakásban

1961 novemberében Budapesten
az Űri utcai szolgálati lakásban

1969 telén Moszkvában

Orosz és magyar régészek a majaki vár nemzetközi ásatásának első évében 1975-ben

A magyar csoport a majaki vár nemzetközi ásatásának első évében 1975-ben

Szvetlana Pletnyovával a majaki vár ásatásán az 1970-es évek végén

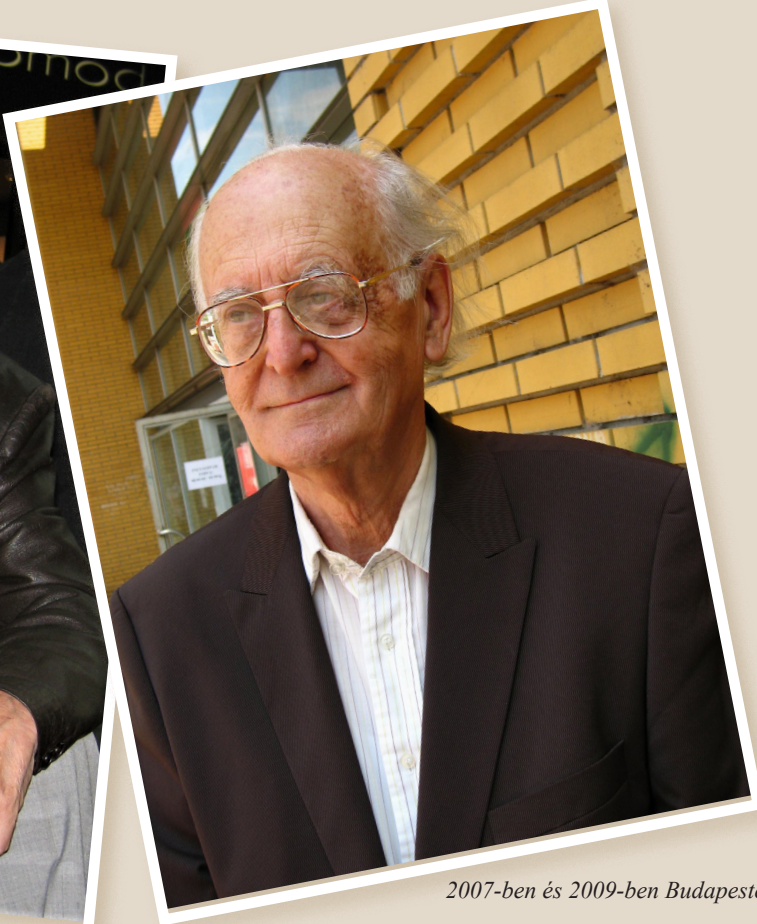
A majaki vár ásatásán 1982-ben, a magyar részvétel utolsó évében

Mongóliai expedíció 1986-ban

2005 nyarán Orazak Ismagulov kazak antropológussal a Magyar Tudományos Akadémia székháza előtt Budapesten

2007-ben és 2009-ben Budapesten

Könyvbemutató 2011-ben Budapesten

*2016 júniusában Budapesten a III-
Международный Мадьярский симпозиум
по археологии konferencián*

*A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában 2018 júniusában,
Budapesten*

29th Conference of Young Scholars
on the Migration Period
Budapest, November 15–16, 2019

